

ANUL I. 1995

altera 1

AUTONOMIE ȘI AUTODETERMINARE

Dennis Deletant

• MINORITĂȚILE ȘI AUTONOMIA
ÎN EUROPA DE EST CONTEMPORANĂ:
SCHIMBĂRI ALE PERCEPȚIEI
INTERNAȚIONALE

Rosalyn Higgins

• AUTODETERMINAREA

Pierre Kende

• AUTODETERMINARE
ÎN EUROPA DE EST
IERI ȘI AZI

Natalie Belitser

• POPOARE, NAȚIUNI, MINORITĂȚI
NAȚIONALE, GRUPURI ETNICE
ȘI DREPTUL LA
AUTODETERMINARE
(CAZUL UCRAINEI
ȘI AL CRIMEI)

Christoph Pan

• DREPTUL LA
AUTONOMIE
AL GRUPURILOR
ETNICE
DIN EUROPA

Editori:

Smaranda Enache
Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu	Alan Phillips
Nicholas Harsányi	Paul Philippi
Jakub Karpinski	William Totok
Pierre Kende	Dorin Tudoran
Christoph Pan	Varujan Vosganian

Redactori:

Anamaria Pop Mihály Spielmann Liviu Vânău

altera este o revistă trimestrială editată de Liga Pro Europa, asociație neguvernamentală și non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.

Abonamente

în România: 12.000 / an; în străinătate: 50 USD / an
(cheltuieli poștale incluse)

Cont Banca Agricolă S.A., Sucursala Mureș:
4596860100 (Lei); 47968601.300 (USD)

Adresa redacției:

altera

LIGA PRO EUROPA

4300 Tîrgu-Mureș, P-ța Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154,
Tel/fax: 40-(0)65-168549, 40-(0)65-117584
E-mail: altera@lpe.sbnnet.ro

Cuprins

Editorial	5
------------------	----------

AUTONOMIE ȘI AUTODETERMINARE

<i>Dennis Deletant</i>	
Minoritățile și autonomia în Europa de Est contemporană: schimbări ale percepției internaționale	7
<i>Rosalyn Higgins</i>	
Autodeterminarea	18
<i>Pierre Kende</i>	
Autodeterminare în Europa de Est ieri și azi	36
<i>Christoph Pan</i>	
Dreptul la autonomie al grupurilor etnice din Europa	49
<i>Natalie Belitser</i>	
Popoare, națiuni, minorități naționale, grupuri etnice și dreptul la autodeterminare (cazul Ucrainei și al Crimeii)	63

DIALOG

<i>Gabriel Andreescu</i>	
Atlanta: Problematici reale și judecăți abstracte	69

STUDIU DE CAZ

<i>Bodó Zoltán - Marius Cosmeanu - Mátéffy Csaba - Paul Mărginean</i>	
Alter/Ego târgumureșean	77

DOCUMENT

<i>Consiliul Europei</i>	
Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale	97
Comentariu	
<i>UFCEE</i>	
Chestiunea minorităților indică fisura spirituală și ideologică a Europei	120
<i>Cristoph Pan</i>	
Comparație între Recomandarea 1201 /1993 a Parlamentului Europei și Convenția-cadru	121
<i>Valentin Stan</i>	
Convenția-cadru reprezintă rezultatul unui compromis	122
<i>Varujan Vosganian</i>	
Convenția-cadru este inaplicabilă în dreptul intern	124

CONVERGENȚE TRANSILVANE

<i>Paul Philippi</i>	
Ecclesia Theutonicorum Ultrasilvanorum	125

FEȚELE EUROPEI

<i>Jonathan Steinberg</i>	
Minorități în Elveția	153
<i>Marc J. Bossuyt și Dick Leonard</i>	
Minorități în Belgia	163
<i>Fred Grünfeld</i>	
Minorități în Olanda	173

TEOLOGIE ȘI SOCIETATE

<i>Alan W. Black</i>	
Ironiile ecumenismului	182
English Summary	198

Editorial

Mai mult decît un foc de artificii, anul 1989 a fost un cutremur. De la o zi la alta, s-au năruit eșafodajele unui sistem. De la o zi la alta, totul a fost pus sub semnul întrebării: istoria, geografia, ierarhia de valori. Cu toate acestea, milioane de oameni au izbutit, pentru o clipă, să fie fericiți. Piețele publice s-au umplut de cei care-și proclamau, cu disperare, o libertate în care obosiseră să mai creadă.

Și totuși, la foarte scurt timp, au apărut și primii kill-joy. În piața cochetă a acestui oraș central- european, unde scriem aceste rînduri, intoleranța față de alteritate i-a făcut pe oameni să se încaiere pe viață și pe moarte. De atunci acest precedent, cu cei șase morți ai săi, a pălit în fața imaginilor terifiante ale purificărilor etnice, pogroamelor și războaielor care ne împresoară. Cum a fost posibil - este întrebarea care ne obsedează. Cum a fost posibil ca ura să divizeze regiuni, comunități, familii ? O parte din răspuns se află în constatarea că ignoranța și intoleranța, mîină în mîină, sînt astăzi tot mai răspîndite.

Paralel cu globalizarea informației și a schimbului, entități restrînse sau întregi popoare își întorc fața de la lume, căutîndu-și, cu o neobișnuită fervoare, rădăcinile. Tradițiile locale, regionalismul sînt doar o modă sau remedii reale la utopia masificării planetare? În acest plonjon disperat în sine, pericolul ignorării, al negării sau chiar suprimării celuilalt este iminent. El, celălalt, cel diferit, minoritarul, „stă în calea fericirii noastre”. Orice pretext este binevenit pentru a institui o discriminare: rasa, culoarea, limba, religia, sexul, diferențele sociale...

Unde este hotarul dintre îndreptățita aspirație identitară și intoleranță? Cine-l va trasa, cînd și conform cărei logici ?

Dacă Occidentul a reușit, în general, să marginalizeze marile excluziuni, construind pe ruinele vechilor gîlceve un model integrativ, destul de flexibil pentru a reda Europei vechea ei dimensiune umană, nu același lucru se poate afirma despre perspectivele Estului. Aici, legitimitatea incontestabilă a aspirațiilor

la demnitate națională, îndelung reprimată de națiuni imperiale, se pervertește în naționalism. Lipsesc atât fundamentele economice, cât și voința politică, pentru a armoniza interesele majorității cu cele ale minorităților. Compatibilitatea tendințelor identitare cu respectul pentru alteritate este, încă, de domeniul utopiei. Paradoxal, se ajunge mai ușor la Paris decât în capitala cutărei țări vecine, iar un minoritar est-european are mai multe șanse de a-și păstra identitatea undeva în Statele Unite, decât în orașul în care s-a născut.

Sub ochii noștri, societatea multiculturală a Transilvaniei, cândva parte a spiritualității europene, se destramă. Exodul sașilor și evreilor, asimilarea armenilor și șvabilor, conduc tot mai vizibil spre un model generator de aprehensiuni: polarizarea româno-maghiară. Ignorată, marginalizată, împinsă spre brutalitate, comunitatea cea mai numeroasă, romii, își proclamă zgomotos devenirea. Cum va arăta această nouă conviețuire, care va fi prețul și cine-l va plăti ?

Altera nu-și poate propune să răspundă la toate aceste întrebări, dar se va strădui să le găzduiască. Ea aspiră să fie un forum de dezbateri, un mediator, un martor de bună credință, ambiționând, poate, în secret, să umple un gol. Să informeze și să formeze, aducând mai aproape de noi ceea ce este valoros în acest spațiu de reflecție. Și prin aceasta, proiectul european la noi acasă.

A-l cunoaște, a-l înțelege, a-l respecta și, de ce nu, a-l prețui pe celălalt nu mai este, credem noi, un exercițiu retoric, ci o condiție a supraviețuirii.

Editorii

Autonomie și autodeterminare

Minoritățile și autonomia în Europa de Est contemporană: schimbări ale percepției internaționale

DENNIS DELETANT

Recenta dezintegrare a statelor multinaționale reprezentate de Uniunea Sovietică, Cehoslovacia și Iugoslavia a ridicat probleme politice fundamentale asupra naturii statului, asupra suveranității, asupra autonomiei și asupra teritorialității, adică a identificării unui popor cu teritoriul pe care îl locuiește. Catalizatorul acestor dezintegrări a fost exercitarea autodeterminării sau secesiunea unor populații minoritare. Recentele acte de autodeterminare și secesiune din fosta Iugoslavie au ridicat întrebarea dacă ele ar trebui considerate, în anumite condiții, ca fiind un drept al minorităților¹. Ca un răspuns, în unele cazuri, la rapiditatea și caracterul efectiv al secesiunii, iar în altele la violență, comunitatea internațională a fost obligată să reevalueze principiile pe care își bazează relațiile cu statele nou apărute, iar acest proces a antrenat după sine și o schimbare a atitudinii față de drepturile minorităților și de grup.

Disoluția Iugoslaviei reprezintă un caz în care ideologia pierde în fața demografiei, a geografiei și a bestialității. Lipsindu-i voința de a-și impune principiile de drept internațional, între care integritatea teritorială a statelor era considerată ca fiind mai importantă decât dreptul la autodeterminare, comunitatea internațională, condusă de Națiunile Unite și de Comunitatea Europeană, a fost obligată să accepte realitatea secesiunii Sloveniei, Croației, Macedoniei și a Bosniei-Herțegovina prin recunoașterea independenței lor, concedind astfel că minoritățile cu un teritoriu bine definit și dispunând de dreptul la autonomie sînt îndreptățite la secesiune. Astfel, primatul principiului integrității teritoriale asupra dreptului la autodeterminare, afirmat în articolul 10 al Pactului Ligii Națiunilor și reafirmat de Carta O.N.U., a fost, în anumite condiții, abandonat, deși această schimbare de accent în afacerile

internaționale trebuie încă să fie codificată în dreptul internațional.

Prin abandonarea primatului integrității teritoriale, comunitatea internațională a pus sub semnul întrebării acele principii care au călăuzit Puterile Occidentale la înființarea statelor naționale din Europa de Est la Conferința de Pace de la Paris din 1919. Legitimitatea acestor state avea ca fundament „dreptul” de a forma un stat independent pe baza autodeterminării majorității. Chiar dacă, din cauza numărului mare de minorități etnice, aceste state puteau fi descrise ca multi-etnice, în aceeași măsură ca naționale. Noilor state le-au fost impuse tratate asupra minorităților, dar nu și mijloace pentru controlul îndeplinirii lor. În ceea ce le privea, noile state au considerat tratatele ca pe o încălcare nedreaptă a suveranității lor de a crea coeziunea internă prin integrare națională și dominația majorității, iar dorința minorităților de a-și păstra identitatea ca incompatibilă cu aceste scopuri. În practică, exercitarea autodeterminării majorității a dus în unele cazuri la subminarea de către grupul etnic cel mai numeros a acelor proceduri democratice în numele cărora fusese invocat principiul autodeterminării.

Explicația acestui paradox se află în înțelegerea diferită în Europa de Vest și în cea de Est a conceptului de apartenență la un stat. În general vorbind, în Europa de Vest accentul fusese pus pe drepturile individului, a căror îndreptățire era conferită de cetățenie. Prin cetățenie se realiza și identitatea cu statul în cauză. Pe de altă parte, în Europa de Est, apartenența etnică sau naționalitatea determina atribuirea drepturilor. Guvernele și-au luat sarcina de a crea un stat unitar, uni-național, bazat pe națiunea majoritară în stat. Această ecuație a drepturilor de naționalitate a dezavantajat, după cum era de așteptat, minoritățile. Poziția minorităților a fost slăbită în continuare de aplicarea politicilor considerate de ele ca fiind discriminatorii. Ca o consecință, minoritățile au fost puse în fața alegerii între asimilare și emigrare. Cei care le-au refuzat cu încăpăținare pe amândouă au fost acuzați de lipsă de loialitate față de stat.

Concepția occidentală prin care loialitatea față de stat a fost definită în linii mari prin voința de a accepta obligațiile rezultate din cetățenie, mai degrabă decât relaționarea loialității de apartenență națională practică în statele din Europa de Est, a fost cea care a guvernat abordarea protecției minorităților. Cu toate acestea, conceptul legal de drepturi ale minorităților rămâne încă să fie stabilit în dreptul internațional; ca o consecință, deși minoritățile există în fapt, ele nu există și în drept. Primatul drepturilor individuale ale cetățeanului este principiul care se află la baza Convenției Europene a Drepturilor Omului (1950) și a Actului Final de la Helsinki (1975). Aceste instrumente accentuează, prin folosirea formulei „persoane aparținând minorităților”, că drepturile se acordă și se protejează individual, și adoptă concepția după care indivizii, și nu grupurile etnice, sînt posesorii drepturilor. Cu alte cuvinte, grupurile sînt considerate a

avea drepturi numai prin delegare din partea membrilor lor. Totuși, în Declarația de Principii asupra Minorităților a Națiunilor Unite (1992), s-au făcut pași către recunoașterea drepturilor colective (vezi mai jos).

Practica Națiunilor Unite a urmat, desigur, pînă de curînd, acest principiu. După 1948, cînd Adunarea Generală a Națiunilor Unite a adoptat Declarația Universală a Drepturilor Omului, violarea drepturilor individuale de către guverne a fost constant condamnată de către ONU și considerată ca un motiv legitim de îngrijorare pentru comunitatea internațională. Nu același lucru poate fi spus și despre drepturile minorităților sau de grup. Deși drepturile individuale nu mai erau strict o problemă internă a guvernelor membre ale Națiunilor Unite, în cele mai multe cazuri, problema drepturilor minorităților a rămas, prin invocarea articolului 2.7 din Carta Națiunilor Unite, care exclude intervenția în „chestiuni care țin în mod esențial de jurisdicția internă a oricărui stat”, o problemă internă a statelor. În absența unei codificări juridice a drepturilor colective și, în consecință, a obligației consfințită în tratate de respectare a lor, măsurile în sprijinul protecției minorităților au fost în mare măsură limitate la exprimarea îngrijorării în Comisia O.N.U. pentru Drepturile Omului de la Geneva.

Absența unui concept juridic al drepturilor minorităților nu înseamnă că protecția minorităților, în anumite domenii ale activității umane, cum ar fi cultura, nu a fost consacrată legal. În definirea acestei protecții, instrumentele internaționale au acceptat în fapt că există o dimensiune colectivă a drepturilor individuale. Pactul O.N.U. asupra Drepturilor Civile și Politice (1966) statua în articolul 27:

„În statele în care există minorități etnice, religioase sau lingvistice, persoanele aparținînd acestor minorități nu pot fi lipsite de dreptul de a avea, în comun cu ceilalți membri ai grupului lor, propria lor viață culturală, de a profesa și practica propria lor religie sau de a folosi propria lor limbă.”

Această formulare a fost extinsă, pentru a cuprinde dreptul de a participa la viața socială, economică și politică și de a înființa asociații ale minorităților, în texte care angajează politic, dar nu și juridic, cel mai elaborat dintre acestea fiind Declarația Adunării Națiunilor Unite din 1 decembrie 1992, al cărei articol 3 afirmă:

„Persoanele aparținînd minorităților naționale își pot exercita drepturile, inclusiv cele proclamate în această declarație, *în mod individual sau împreună cu alți membri ai grupului lor, fără nici o discriminare*” (s.n.).

Cu toate acestea, primatul integrității teritoriale a fost menținut încă o dată. Articolul 8 statua că:

„Nici o parte a acestei declarații nu poate fi interpretată ca permițînd o activitate contrară scopurilor și principiilor Națiunilor Unite, inclusiv suveranității egale, integrității teritoriale și independenței politice a statelor”.

Afirmarea acestei dimensiuni colective a drepturilor individuale a fost continuată de Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa. Preocuparea CSCE pentru minorități își are rădăcinile în Actul Final de la Helsinki din 1975¹. Ca o ironie, la Helsinki campionul protecției minorităților a fost Iugoslavia. Angajarea în sensul unei acțiuni pozitive în domeniul protecției minorităților a fost dată de documentul final al Reuniunii de la Viena din ianuarie 1989, când statele s-au obligat de a „proteja și de a crea condiții pentru promovarea identității etnice, culturale, lingvistice și religioase a minorităților naționale de pe teritoriul lor”, dar o discuție cuprinzătoare și elaborarea principiilor CSCE nu au avut loc decât după prăbușirea comunismului. Ca urmare a Conferinței asupra Dimensiunii Umane din 1990 de la Copenhaga și Moscova 1991, a Reuniunii la vîrf de la Paris din noiembrie 1990, a Reuniunii experților în problemele minorităților de la Geneva din iulie 1991, a Conferinței de la Helsinki din 1992, s-a conturat o declarație de principii asupra protecției minorităților care reprezintă cel mai complet angajament în acest domeniu asumat de comunitatea internațională. Articolul 2.7 din Carta Națiunilor Unite a devenit caduc prin acceptarea faptului că problemele privitoare la minoritățile naționale sînt chestiuni care privesc în mod legitim comunitatea internațională și nu constituie exclusiv o afacere internă a statului respectiv. La Conferința de la Helsinki a fost creat biroul Înaltului Comisar pentru Minoritățile Naționale cu mandatul de a „avertiza din vreme” și, dacă este cazul, „a acționa la stadiul cel mai timpuriu... în ce privește tensiunile legate de problema minorităților care au potențialul de a evolua într-un conflict în zona CSCE...”².

Acestor principii ale CSCE, oricît de cuprinzătoare ar fi, le lipsesc mijloacele de punere în practică. Ele nu sînt consfințite printr-un tratat și nu reprezintă obligații juridice. Ele rămîn doar angajamente și fixează standarde, care, trebuie să admitem, vor merge probabil atît de departe cît vor putea în soluționarea problemei conceptuale a relației dintre drepturile colective sau de grup și drepturile individuale. Încercările de a rezolva această chestiune prin consacrarea conceptului juridic de drepturi de grup pentru minorități a dat naștere unor probleme. State ca Franța și Grecia neagă faptul că ar avea minorități și insistă că drepturile trebuie acordate și protejate individual, în timp ce altele pun accentul pe drepturile de grup. Guvernul Marii Britanii s-a opus pînă în prezent conceptului juridic de drepturi de grup pentru minorități și susține în continuare că eforturile pentru întărirea protecției drepturilor minorităților naționale ar trebui făcute în contextul drepturilor individuale, elaborate deja în Pactul Internațional asupra Drepturilor Economice, Sociale și Culturale și a Pactului Internațional asupra Drepturilor Civile și Politice (1966). Deși recunoaște că îndeosebi indivizii aparținînd grupurilor minoritare pot fi mai vulnerabili la violări ale drepturilor omului, punctul de vedere oficial al Marii Britanii este

acela că elaborarea unor drepturi specifice pentru aceste grupuri ar putea servi la subminarea valorii drepturilor majorității. Mai mult, se argumentează că, dacă statele ar aplica minorităților lor drepturile omului existente deja în diferite instrumente internaționale, situația acestora s-ar îmbunătăți.

Rămâne de asemenea chestiunea garantării faptului ca protecția drepturilor minorităților, așa cum este definită în declarațiile CSCE și în dreptul internațional, să fie efectivă. Este funcția legii de a defini și codifica drepturile minorităților și de a prevedea obligația statelor de a acționa în conformitate cu ele, dar ea nu poate forța statele să le pună în practică. Rolul organismelor internaționale cum ar fi Națiunile Unite, Uniunea Europeană, Consiliul Europei și CSCE este vital pentru ca problemele etnice care amenință stabilitatea unor state din Europa de Est să nu pună în pericol securitatea internațională prin antrenarea în conflict a statelor vecine. În această privință CSCE a făcut pași pozitivi. La Reuniunea de la Helsinki au fost luate măsuri pentru organizarea anuală a unor reuniuni de evaluare a punerii în practică de către statele membre a obligațiilor asumate, inclusiv a tratamentului minorităților. Prima dintre aceste reuniuni a avut loc la Varșovia în septembrie 1993. Dar, după cum am mai arătat, angajamentele din cadrul CSCE nu constituie obligații juridice. Nu există nici acum un mecanism juridic internațional de impunere a respectării obligațiilor asumate în domeniul drepturilor omului.

Nu mai puțin, CSCE merită recunoaștere pentru introducerea în discuția despre protecția minorităților a sugestiei că aceasta ar putea fi obținută cel mai bine prin acceptarea unor forme de autoguvernare. Raportul Reuniunii la nivel de experți asupra minorităților de la Geneva din iulie 1991 notează rezultatele pozitive obținute în unele state CSCE în „legislația locală și autonomă, ca și în autonomia pe baze teritoriale”. Confirmarea acestei abordări noi a problemelor minorităților a venit din partea ministrului Afacerilor Externe al Marii Britanii, în discursul său din 15 februarie 1993. Dl. Hurd a spus că responsabilitatea guvernelor de a asigura drepturile civile și politice ale tuturor cetățenilor lor ar putea conduce la noi structuri în interiorul statului, inclusiv unele forme de autonomie pentru minorități. Garantarea unor drepturi ale minorităților, cum ar fi acela că indivizii au dreptul de a nu fi discriminați sau asimilați, dreptul de a vorbi în limba lor maternă și de a-și păstra cultura și religia, ar putea să nu fie de ajuns. Ar putea fi nevoie de acțiuni pozitive, inclusiv unele forme de împărțire a puterii sau măsuri speciale pentru păstrarea identității culturale sau autonomie teritorială acolo unde există anumite regiuni compuse dintr-o singură minoritate⁴.

Au fost făcuți deja pași în direcția acțiunilor pozitive sugerate de dl. Hurd în legătură cu conflictul din fosta Iugoslavie. Convenția-cadru adoptată la Haga la sfârșitul conferinței internaționale de pace din noiembrie 1991 a stabilit în republicile din fosta Iugoslavie „zone cu statut special” pentru minorități,

fiindu-le astfel acordat în mod efectiv dreptul la autoguvernare atât lor, cât și celor care aparțineau acestor grupuri etnice și care trăiau în alte zone ale aceleiași republici⁵. Cu toate acestea, punerea lor în practică a lipsit încă odată, deoarece nici Croația, nici Serbia și nici Slovenia nu au aplicat prevederile referitoare la teritorii. Planul Vance-Owen din octombrie 1992 pentru Bosnia-Herțegovina a resuscitat chestiunea „zonelor cu statut special”. Acceptînd că este imposibil să fie create trei state compuse dintr-o singură minoritate, planul recomanda înființarea unui stat format din zece provincii autonome. S-a căzut de acord că aceste provincii vor conține ele însele minorități și din acest motiv au fost desemnate în fiecare dintre acestea „zone cu statut special”. Pentru ca planul să dea rezultate, era desigur esențial consimțămîntul tuturor grupurilor etnice implicate.

Crearea „zonelor cu statut special” pentru protecția minorităților a marcat o nouă cale în instrumentele internaționale. A fost introdus astfel principiul că în zonele de conflict drepturile minorităților pot fi apărute cel mai bine prin acordarea autonomiei teritoriale. Planul Vance-Owen trebuie văzut, cu toate acestea, ca o soluție a unei probleme particulare și nu ca un panaceu pentru rezolvarea problemelor minorităților. Este de înțeles că grupurile minoritare de pretutindeni au văzut în propunerile planului Vance-Owen un model pentru rezolvarea propriilor lor probleme, dar succesul unor astfel de propuneri rămîne legat de consimțămîntul grupului majoritar. Fără un astfel de consimțămînt, autonomia teritorială, pentru a fi efectivă, trebuie să devină secesiune.

Aceasta ne aduce la încă o schimbare a viziunii comunității internaționale asupra drepturilor minorităților. Primatul integrității teritoriale asupra dreptului la autodeterminare a fost stabilit în Carta Națiunilor Unite și, în accepțiunea acestui principiu, dreptul la autodeterminare a fost refuzat populațiilor minoritare. Deși minoritățile au formulat cereri de protejare a intereselor lor în termenii autoguvernării, întrebarea pusă invariabil de acțiunea lor era „Cum pot fi împăcate pretențiile de autonomie și autodeterminare cu cele de suveranitate și integritate teritorială?” Opoziția față de secesiune însemna opoziție față de autodeterminare. Lecțiile trecutului au arătat că acceptarea necondiționată a principiului autodeterminării se poate dovedi fatală supraviețuirii statelor mici. Argumentele naziste bazate pe „dreptul la autodeterminare” al minorităților germane din statele vecine, au reprezentat de fapt o negare a dreptului altor popoare la autodeterminare și la o existență independentă. Minoritățile germane s-au organizat în *coloana a cincea* și au servit drept capete de pod pentru expansiunea și agresiunea germană. Acțiunile sîrbilor bosniaci, se poate argumenta, intră în aceeași categorie prin faptul că sîrvesc drept capete de pod pentru expansiunea noului stat sîrb. Totuși, sîrbii bosniaci au devenit o minoritate ca urmare a recunoașterii independenței Bosniei, ea însăși o expresie

a autodeterminării majorității, iar reacția lor violentă a pus în evidență pericolul exercitării dreptului la autodeterminare pe socoteala altora.

Problema legată de recunoașterea principiului autodeterminării este aceea că ea devine o invitație clară la secesiune. Totuși, autodeterminarea oferă totodată o alegere între secesiune și participarea minorității la viața politică din statul gazdă. Unele grupuri minoritare, cum ar fi catalanii sau galezii, și-au exercitat dreptul la autodeterminare prin referendum și au optat pentru o formă de autonomie în interiorul statului majorității dominante. Secesiunea ridică deseori problema locului în care ar trebui trasate frontierele. Pentru a o preîntîmpina, unii vor fi tentați să facă în așa fel încît noile frontiere să coincidă cu grupurile etnice, iar alții să facă astfel încît grupurile etnice să se încadreze în limitele frontierelor prin strămutarea celorlalți. Pentru fiecare majoritate statul existent este o entitate viabilă, iar tendințele secesioniste ale minorității o stratagemă perfidă, interpretată uneori ca un complot menit să ducă la o mai strînsă asociere sau chiar la unificarea cu țara-mamă vecină. Astfel, apărarea statului-națiune reprezintă însăși justificarea pentru care naționalitatea cea mai puternică poate nega suveranitatea propriilor minorități⁶.

Toate argumentele de mai sus împotriva autodeterminării și a secesiunii au fost puse sub semnul întrebării, după cum a demonstrat Marc Weller, de către recunoașterea din partea Națiunilor Unite și a Comunității Europene a Sloveniei, Croației și Bosniei-Herțegovina. Această recunoaștere implică faptul că, în anumite condiții, secesiunea a devenit un drept al minorităților. Care sînt aceste condiții? În cazul fostei Iugoslavii, dreptul la secesiune nu a fost aplicat în general pentru a reorganiza popoarele în unități politice care să se potrivească cu distribuția lor geografică. Acest drept „a fost aplicat doar celor care locuiau într-o regiune ale cărei limite teritoriale au fost anterior definite prin conducere și administrare autonomă (ex. Slovenia, Croatia și Bosnia-Herțegovina în interiorul unui stat federal cum a fost Iugoslavia). Autodeterminarea nu a fost concepută pentru a fi aplicabilă în cazul acelor enclave teritoriale din interiorul fostelor entități federale în care o minoritate forma o majoritate locală” (ex. Kosovo sau Krajna).⁷ Prin adoptarea acestei abordări precaute comunitatea internațională a recunoscut faptul că, pentru a preveni prăbușirea sistemului statelor, trebuie impusă o limită logică înmulțirii prin sciziparitate a cererilor secesioniste.

Paradoxal totuși, principiile care au orientat recunoașterea de către Națiunile Unite și Comunitatea Europeană a republicilor din fosta Iugoslavie ar putea duce la o agravare a situației minorităților din unele state. Identificarea protecției minorităților cu secesiunea este văzută de unele state ca o amenințare la adresa suveranității lor, iar aceasta este probabil să le facă mai puțin dornice să recunoască drepturile minorităților. Dacă protecția drepturilor minorităților

înseamnă autonomie teritorială, iar autonomia teritorială este considerată ca un pas în direcția secesiunii, atunci statele nu numai că nu vor dori să extindă drepturile minorităților ci, dimpotrivă, ele vor căuta să reimpună caracterul dominant al grupului etnic majoritar.

Recunoașterea internațională a Sloveniei, Croației, Bosniei-Herțegovina și Macedoniei a produs de asemenea un alt principiu: renunțarea la necesitatea de a avea consimțământul statului gazdă de care doresc să se desprindă grupurile secesioniste, cu condiția ca grupul secesionist să organizeze un referendum liber, corect și, dacă este posibil, desfășurat sub supraveghere internațională și să fi epuizat toate căile de negociere a secesiunii⁸. Ceea ce această recunoaștere nu a stabilit sînt măsurile pe care comunitatea internațională le poate lua pentru a sprijini afirmarea statalității grupului secesionist. Această afirmare poate fi stînjinită de încercarea autorității centrale de a împiedica grupul secesionist să exercite autoritate efectivă asupra populației sau a teritoriului său și, ca urmare, aceasta ar putea determina unele state să se abțină de la recunoașterea diplomatică a noii entități. Acordarea recunoașterii diplomatice, ca în cazul Bosniei-Herțegovina, nu a valorat cu mult mai mult decît un angajament pe hîrtie de a-i apăra dreptul la independență și întreprinderea de acțiuni de ajutor umanitar din partea Națiunilor Unite, dar pînă acum Națiunile Unite au făcut foarte puțin pentru a opri folosirea forței împotriva noului stat.

Dezintegrarea violentă a Iugoslaviei a adus în actualitate întrebarea dacă este posibil să se găsească un mijloc prin care să poată fi afirmate și dezvoltate drepturile colective ale unei minorități în interiorul frontierelor națiunii care alcătuiește statul fără a da naștere la frică, ură sau violență și fără a face recurs la secesiune? O precondiție a unei soluții este aceea ca practica „domniei majorității”, prin care sînt definite democrația, legalitatea și legitimitatea în aceste state, să fie ajustată, ceea ce înseamnă că și definițiile și exemplele de democrație pe care Vestul încearcă să le împărtășească Europei de Est trebuie să fie la rîndul lor clarificate.

Cultivarea democrației în fostele state comuniste din Europa de Est este considerată în Vest ca fiind cea mai importantă contribuție a sa la dezvoltarea politică a acestor popoare pînă de curînd supuse. Definită în linii mari ca fiind practica „domniei majorității”, democrația conferă legitimitate, și, deși ambele sînt acceptabile în fluidizarea afacerilor politice atunci cînd este vorba de posibilitatea de a schimba guvernele, ele sînt mai puțin aplicabile în situațiile în care există o stare permanentă de dominație a majorității. Este cazul relației dintre o minoritate etnică și majoritate! Termenul „democrație” a fost interpretat de către guvernele din noile state create în estul Europei în 1918, și de către succesoarele lor de astăzi, ca însemnînd un stat în care voința majorității este absolută și supremă. Dar democrația are nevoie de stabilitate și de acceptarea faptului că fiecare cetățean al statului are drepturi politice

egale, indiferent de identitatea sa națională. Nerespectarea drepturilor minorității ar putea din acest motiv să amenințe stabilitatea statului.

Un guvern cu adevărat democratic nu poate fi naționalist, deoarece el trebuie să urmărească binele tuturor cetățenilor săi, fără deosebire de sex, culoare, rasă, credință religioasă și origine etnică. În același fel, dacă minoritarii nu se consideră pe sine mai întâi cetățeni și nu doar membri ai unor grupuri etnice, loialitatea lor față de stat poate fi pusă sub semnul îndoielii. Cererile de autonomie provoacă întrebări asupra loialității față de stat. O guvernare democratică luminată cere respectarea unui contract: respectul față de cetățeni, indiferent de identitatea lor națională, va determina respectul cetățenilor față de stat. Aceasta nu înseamnă că statul nu trebuie să ia în seamă valorile culturale sau lingvistice: dimpotrivă, acestea trebuie să aibă prioritate. Iar când politicile guvernului vor servi în mod inevitabil interesele grupurilor etnice, în special pe cele ale majorității, aceasta trebuie să fie o urmare a egalității tuturor cetățenilor, și nu un privilegiu al grupului celui mai numeros.

Experiența Europei de Vest arată că domnia legii și respectarea drepturilor omului sînt esențiale pentru ca societățile pluraliste să prospere în mod pașnic. Desigur, statele Europei de Vest sînt mai prospere decît cele din Europa de Est, au frontiere mai sigure și au scăpat de domnia totalitarismului, instalată în 1945. Dar prin respectarea drepturilor individuale guvernele din Europa de Est pot să îmbunătățească situația minorităților. Aceasta ne duce mai departe la întrebarea dacă legitimitatea politică poate fi plasată în afara culturii naționale a majorității. Acest lucru poate fi obținut doar prin dirijarea naționalismului majorității astfel încît el să își depășească limitele, trecutul egocentric, fundamentul emoțional care derivă din istorie. Chestiunea este de a înăbuși instinctul atavic de identificare cu un grup tribal, naționalismul. Acest lucru poate fi făcut doar prin recunoașterea conștientă a nevoii de a proceda astfel, dar, din nefericire, există o lipsă acută de politicieni care să aibă voința de a-și asuma acest efort intelectual.

Pentru ca relațiile dintre majoritate și minoritate să se îmbunătățească este nevoie să fie create noi atitudini. Cum poate fi înfăptuit acest lucru? În primul rînd trebuie risipite vechile temeri și prejudecăți. Temerile și prejudecățile interetnice se sprijină pe grijile cauzate de condițiile economice, pe suspiciunea față de statele vecine și pe intoleranța față de celelalte ființe umane. Creșterea șomajului ca urmare a reformei, cuplată cu acordarea unei mai mari autonomii grupurilor minoritare, au provocat teamă în rîndul majorității în legătură cu posibilitatea unei discriminări în favoarea minorității la acordarea slujbelor. Comunitatea internațională are aici de jucat un rol important. Este de puțin folos, de exemplu, să îndemni guvernele să dea asigurări că nu vor exista discriminări în acordarea locurilor de muncă dacă nu există nici un nou loc de muncă disponibil. În economiile caracterizate prin penurie, grupul etnic dominant

controlează adesea distribuirea bunurilor. Un ajutor economic de mari proporții, alocat în mod judicios, astfel încât minoritățile să nu fie dezavantajate, va ajuta la reducerea tensiunilor interetnice din Europa de Est. Dacă populația nu este cointereseată, democrația și economia de piață nu vor supraviețui. Diplomația economică, prin încercarea de a egaliza prosperitatea economică, poate duce la o abandonare a exaltării identității naționale, deoarece elitele economice sunt și ele cointereseate.

Suspiciunea față de statele vecine poate fi redusă dacă interesul legitim al vecinilor de a urmări dezvoltarea unei minorități naționale ar fi convertit într-un acord bilateral, similar acordurilor dintre Austria și Italia asupra Tirolului de Sud și acordului dintre Anglia și Irlanda din 1985 care conferă guvernului irlandez (țara-mamă a minorității) *locus standi* pentru a „transmite punctele de vedere și propuneri în probleme legate de Irlanda de Nord”. În orice caz, problemele protecției minorităților pot fi atenuate dacă comunitatea internațională face pași în direcția unui regim transnațional al drepturilor minorităților și spre o lume multijurisdicțională, la adăpost de monopolul sau controlul național. Teama de revanșism va dispărea dacă declarațiile lipsite de tact ale persoanelor de rang guvernamental din țările vecine, reamintind o epocă în care majoritatea era dominată de către minoritate, vor înceta să se mai facă auzite.

În final, pentru a reduce intoleranța, guvernele din Europa de Est trebuie să preia conducerea în educarea majorităților lor pentru recunoașterea dreptului minorității de a participa la viața politică a statului ca un partener egal, dar totuși distinct. Gradul în care este realizat acest lucru va trasa liniile de demarcație din Europa. Doar prin eliminarea intoleranței poate fi obținută o democrație reală. Pervertirea atitudinilor și a mentalităților de către un trecut dictatorial ridică mari obstacole în calea democratizării. Unul dintre aceste obstacole este ideea că relația dintre majoritate și minoritate trebuie să fie una de subordonare și nu una de cooperare. Prezumția dreptului înăscut al majorității de a domina minoritatea produce intoleranță și există puține șanse ca această mentalitate să se schimbe atât timp cât propaganda naționalistă continuă să promoveze această idee. Ideea de dominație sau supremație exclude principiul drepturilor egale, iar atât timp cât această idee supraviețuiește, majoritatea și minoritatea se polarizează, după cum o arată și rezultatele alegerilor. Votul pe baze etnice subminează orice sistem democratic, în măsura în care indică faptul că loialitatea față de grupul etnic este mult mai importantă decât exprimarea opțiunii politice. Or, tocmai în exprimarea opțiunii politice rezidă atașamentul cetățeanului față de stat. □

Traducere de Silviu-Ioan Balla

Note

1. În acest articol se consideră *minorități* grupurile ne-dominante aflate în minoritate numerică într-un stat.
2. Principiul al VII-lea din Declarația de principii asupra relațiilor dintre statele participante prevede că: „Statele participante pe al căror teritoriu există minorități naționale vor respecta dreptul persoanelor aparținând acestor minorități la egalitate în fața legii, le vor acorda posibilitatea să se bucure de toate drepturile și libertățile fundamentale ale omului și le vor proteja astfel interesele legitime din această sferă”.
3. CSCE ODIHR Bulletin, vol. 1, no. 1 (1993).
4. Rezumat primit din partea Foreign and Commonwealth Office.
5. Pentru discuția asupra „zonelor cu statut special” și a principiului pe care îl introduc în instrumentele internaționale îi sînt îndatorat lui Martin Rady, „Minority Rights and Self-Determination in Contemporary Eastern Europe”, *The Slavonic and East European Review*.
6. Dennis Deletant, „The Rights of Ethnic Minorities in Eastern Europe. Some Considerations”. *Emerging Rights with the New Europe*, ed. by R. Beddard and D. M. Hill, *Southampton Papers in International Policy*, University of Southampton, 1992, p.50.
7. M. Weller, „The International Response to the Dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia”, *American Journal of International Law*, vol. 86, no.3 (July 1992), p. 606.
8. Ibid.

Autodeterminarea

ROSALYN HIGGINS

Există percepția generală că autodeterminarea are legătură cu independența. De asemenea, se presupune deseori că în Carta Națiunilor Unite autodeterminarea este tratată în acești termeni. În fapt, în Carta Națiunilor Unite nu există nici o astfel de prevedere. Înțelegerea noastră contemporană a conceptului de autodeterminare a fost generată de interacțiunea mai multor factori istorici. Dar, contrar mitologiei populare, ea nu își găsește originea în Carta Națiunilor Unite. Alte mecanisme ale creării dreptului au acționat aici.

Atunci când a fost adoptată Carta Națiunilor Unite, existau cincizeci și unu de membri inițiali, toți independenți, cu excepția Indiei (care urma să devină în scurt timp independentă), a Ucrainei și a Bielorusiei. Acestea din urmă, întrucâtva anormal și ca urmare a unui târg politic, au fost tratate ca membri independenți ai Națiunilor Unite, deși erau în continuare republici ale Uniunii Sovietice. În 1946 atenția era concentrată asupra drepturilor și obligațiilor statelor suverane membre. Nu era încă elegant să fie abordate drepturile celor care nu erau încă independente. Desigur, erau recunoscute îndatoririle pe care puterile coloniale le aveau în ceea ce privește popoarele guvernate. Dar la acea vreme acestea nu includeau în mod clar și datoria de a le acorda independența. Presupunerea frecventă după care Carta Națiunilor Unite menționează autodeterminarea în sensul curent al termenului este de fapt o rescriere retrospectivă a istoriei.

Prima fază: autodeterminarea și independența de sub dominația colonială

Carta conține relativ puține referiri la autodeterminare. Principalul scop al Națiunilor Unite este „de a dezvolta relațiile de prietenie între națiuni, bazate pe respectarea principiului drepturilor egale și al autodeterminării popoarelor”. Această expresie - „drepturile egale și autodeterminarea popoarelor”-

apare și în altă parte. Astfel, articolul 55, asupra cooperării economice și sociale, îndeamnă Națiunile Unite să promoveze standarde de viață superioare, să soluționeze problemele de sănătate și culturale, să asigure respectarea universală a drepturilor omului - toate acestea pentru a crea condițiile necesare relațiilor pașnice și prietenești dintre națiuni „bazate pe egalitatea în drepturi și autodeterminare”. Atât în articolul 1 (2) cât și în articolul 55, contextul pare să fie acela al dreptului popoarelor unui stat de a fi apărat de amestecul altui stat sau guvern. Nu putem ignora alăturarea conceptului de „autodeterminare” de cel de „drepturi egale”, dar drepturile egale prevăzute erau ale statelor și nu ale indivizilor¹. Conceptul de autodeterminare nu se referea atunci, la origine, la dreptul la independență al popoarelor dependente și, de fapt, nici măcar la cel de a vota.

Inexactitatea presupunerilor populare asupra a ceea ce Carta Națiunilor Unite prevede în legătură cu autodeterminarea este ilustrată în continuare în mod izbitor de acele părți care se ocupă de teritoriile dependente. S-ar putea presupune că aici pot fi găsite referințe la datoria de a asigura autodeterminarea pe baza independenței. Dar, în fapt, capitolele XI și XII nu folosesc expresia „autodeterminare”. Capitolul XI, care tratează problema teritoriilor care nu se guvernează singure, se referă în articolul 73 (b) la datoria statelor guvernante de a „asigura autoguvernarea, de a lua în considerare aspirațiile politice ale popoarelor și de a le asista în dezvoltarea progresivă a instituțiilor lor politice libere, în concordanță cu circumstanțele specifice din fiecare teritoriu, cu popoarele sale și cu diferitele stadii de dezvoltare”. Deși laudabile, aceste prevederi nu prea se potrivesc cu ceea ce se înțelege astăzi în general prin autodeterminare. Capitolul XII, care se ocupă cu sistemul tutelelor, se apropie ceva mai mult de ceea ce s-ar putea aștepta astăzi să se găsească printre prevederile asupra guvernării. Articolul 76 prevede că obiectivul de bază al tutelei este „b) de a promova... evoluția lor progresivă spre autoguvernare sau independență, după cum este mai potrivit cu circumstanțele specifice ale fiecărui teritoriu și cu popoarele sale cu voința liber exprimată a popoarelor în cauză”. Dar nici aici nu este încă folosit termenul „autodeterminare”, iar independența nu a fost socotită ca fiind singura soluție adecvată.

Se poate observa deci că autodeterminarea *nu* este prevăzută în textul Cartei Națiunilor Unite - cel puțin nu în sensul utilizat în general. Dar dreptul internațional nu se naște doar din cuvântul scris. În alte probleme, de asemenea, normele contemporane par să se abată de la textul Cartei. Aceasta ne pune cu necesitate în fața întrebării: care este *adevăratul* drept internațional? Prima constatare care trebuie făcută este că nu orice abatere de la cuvântul scris are aceeași natură. Unele dezvoltă și elaborează mai degrabă declarații de principii limitate; alte abateri par într-adevăr să contrazică prescripțiile clare ale Cartei.

În cazul autodeterminării, termenul avea inițial un înțeles oarecum limitat și se referea doar la state. Dar în cuprinsul Cartei nu a existat nimic care într-adevăr să *interzică* apariția unei norme care să ceară statelor nu numai să nu se amestece unul în treburile interne ale celuilalt, dar și să asigure popoarelor dependente dreptul de a-și hotărî propriul destin. Dar, după cum se va vedea într-un capitol ulterior, asupra folosirii forței, deosebirea dintre textul Cartei și practica contemporană este de o natură diferită: textul scris pare să interzică practicile curente, dînd naștere întrebării dacă practica trebuie înțeleasă ca o excepție de la normele stabilite în Cartă sau ca un amendament la aceasta. Vom reveni mai târziu asupra acestor aspecte ale dezvoltării dreptului.

Pentru moment este de ajuns să notăm că, în ciuda precauției cu care este abordată în Cartă autodeterminarea, începînd din anii '50 ea a ajuns o problemă morală adusă în dezbaterile Adunării Generale. Iar odată cu creșterea numărului de membri afro-asiatici în deceniul șase, autodeterminarea a devenit din ce în ce mai des invocată ca un drept al popoarelor dependente. La început, multe din puterile coloniale s-au împotrivit ideii că ar exista un drept legal la autodeterminare. Era, în viziunea lor, mai curînd o aspirație politică. Dar treptat împotrivirea lor față de ideea autodeterminării ca drept legal a devenit mai puțin vehementă. Ele au acceptat interpretări mai largi ale îndatoririlor prevăzute de articolul 73 (e), în special în ceea ce privește informarea Națiunilor Unite asupra progreselor politice. Evoluția conceptului de autodeterminare este legată istoric de decolonizare, de acordul din ce în ce mai general asupra obligativității asigurării independenței popoarelor dependente, dacă au optat astfel, chiar dacă articolul 73 vorbește doar de autoguvernare².

Deși autodeterminarea a început să fie acceptată ca un drept legal în contextul decolonizării³, ea nu a fost niciodată restrînsă la opțiunea pentru independență. Opțiunea poporului dintr-un teritoriu de a se uni cu un alt stat⁴, sau de a rămîne în relații constituționale cu vechea putere colonială⁵, erau egal acceptabile. Desigur, de obicei opțiunea a fost în favoarea independenței. Foarte des Națiunile Unite au jucat un rol activ în exercitarea acestei opțiuni, prin faptul că au organizat ele însele un referendum sau un plebiscit, sau prin monitorizarea exercitării lor⁶.

Cea de a doua fază: autodeterminarea și drepturile omului

Următoarea fază în evoluția juridică a fost stabilirea unei legături între autodeterminare ca o obligație legală în procesul decolonizării și autodeterminare ca drept al omului. Două rezoluții ale Adunării Generale, adoptate la un interval de douăzeci și patru de ore una de cealaltă, vorbesc despre drepturile popoarelor la autodeterminare: Rezoluția 1514 (XV) a Adunării Generale și Rezoluția 1541 (XV) a Adunării Generale. În Rezoluția 1514 - „Declarația cu privire acordarea

independenței țărilor și popoarelor coloniale”-, referirea la termenul „popoare” este condiționată de multe aluzii la colonialism. Iar, în paragraful 2, ea prevedea că toate popoarele supuse dominației coloniale au dreptul de a-și „determina liber statutul lor politic și de a-și urma în mod liber dezvoltarea economică, socială și culturală”. Rezoluția 1541 (XV) a clarificat faptul că această exercitare a autodeterminării poate avea ca rezultat soluții diferite, și stipula că procesul cerea garanții că opțiunea va fi făcută în mod liber, voluntar și în cunoștință de cauză. Dar, la șase ani de la adoptarea acestor rezoluții cheie asupra decolonizării, dreptul popoarelor la autodeterminare va ajunge să fie văzut ca un precept de sine stătător, depășind limitele practicilor normative din domeniul decolonizării.

În 1966, au fost terminate zece textele ale Pactului asupra Drepturilor Civile și Politice și ale Pactului asupra Drepturilor Economice, Sociale și Culturale. Articolul 1, comun, prevedea: „1. Toate popoarele au dreptul la autodeterminare. În virtutea acestui drept ele își determină liber statutul lor politic și își urmează propria dezvoltare economică, socială și culturală”. Începând din acest moment observăm referiri repetate la autodeterminare în termeni de drepturi ale omului. Actul Final de la Helsinki construiește în mod interesant pe vechiul limbaj al Cartei ONU, făcând însă în același timp clar faptul că autodeterminarea este un drept al *popoarelor*. El vorbește despre „principiul drepturilor egale și al autodeterminării popoarelor” în virtutea căruia „toate popoarele au întotdeauna dreptul de a-și decide, în deplină libertate, când și cum doresc, statutul politic intern și extern, fără amestec din afară, și de a-și urma, în conformitate cu voința lor, propria dezvoltare politică, economică, socială și culturală”⁷. Carta Africană a Drepturilor Omului și ale Popoarelor prevede de asemenea că toate popoarele vor avea dreptul la autodeterminare.⁸

Deși autodeterminarea a evoluat de la începuturile sale modeste din Carta Națiunilor Unite de la o îndreptățire legală la decolonizare la un drept uman de sine stătător, rămân totuși foarte multe întrebări care trebuie să își găsească răspuns. După cum va deveni evident, întrebările se înlănțuie, iar răspunsul pe care îl dăm uneia depinde de răspunsul pe care îl adoptăm în cazul oricărei alteia. Dar, din motive analitice, este necesar un anumit efort de a separa diferitele întrebări.

Autodeterminarea dincolo de colonialism

Dacă autodeterminarea a ajuns să fie acceptată ca un drept legal, este aplicarea ei limitată numai la decolonizare? În Avizul Consultativ la *Namibia*, Curtea a afirmat că „dezvoltarea ulterioară a dreptului internațional în privința teritoriilor care nu se autoguvernează, după cum este consfințit în Carta Națiunilor Unite, a făcut ca principiul autodeterminării să fie aplicabil tuturor acestora”⁹. În Avizul Consultativ la *Sahara de Vest*¹⁰ Curtea a afirmat din nou legătura dintre

autodeterminare și drepturile popoarelor aflate sub dominație colonială, atunci când a vorbit despre „principiul autodeterminării ca drept al popoarelor și aplicarea lui în vederea eliminării cât mai grabnice a tuturor situațiilor de dominație colonială. Referiri mult mai recente la acest principiu pot fi găsite în *Cazul Burkina Faso v. Mali*¹¹ și în hotărîrea arbitrajului din *Cazul Guinea-Bissau v. Senegal*.¹²

A mai rămas apoi să se accepte că dreptul la autodeterminare era aplicabil nu numai popoarelor aflate sub dominație colonială, ci tuturor popoarelor supuse unei dominații străine. Acest lucru a fost exprimat în Declarația Națiunilor Unite asupra Relațiilor de Prietenie din 1970, care a fost deseori invocată în legătură cu acest subiect, deși Declarația este mai curînd o rezoluție a Adunării Generale decît un instrument cu caracter obligatoriu și, deși cele două Pacte nu menționează această circumstanță. Declarația vorbește despre autodeterminare ca fiind o posibilitate în situațiile de colonialism și pentru „popoarele supuse subjugației, dominației sau exploatării străine”. Cei care au susținut această clauză au avut în mod clar în minte două circumstanțe diferite. Prima dintre acestea privea Africa de Sud, un stat independent, dar considerat de mulți ca fiind supus „dominației străine”, și sprijin extern pentru dominația minorității. A doua a fost o chestiune de o natură foarte diferită: statutul teritoriilor ocupate după terminarea sau suspendarea operațiunilor militare. Se simțea nevoia ca poziția popoarelor din aceste teritorii să fie apărută nu numai prin dreptul umanitar, ci și prin insistarea asupra dreptului lor la autodeterminare¹³.

În orice caz, au existat multe rezoluții ale Națiunilor Unite referitoare la dreptul la autodeterminare în circumstanțele ocupației străine. Acestea includ și rezoluții asupra Afganistanului și teritoriile arabe ocupate¹⁴.

Textul Declarației Națiunilor Unite asupra Relațiilor de Prietenie¹⁵ pare la prima vedere să susțină concepția că autodeterminarea este limitată la un anume moment al decolonizării. El prevede, *inter alia*, că un teritoriu colonial sau care nu se autoguvernează își continuă existența separată „pînă cînd poporul din teritoriul colonial sau lipsit de autogovernare își va fi exercitat dreptul la autodeterminare în conformitate cu Carta...”.

Pentru o perioadă de timp considerabilă a existat o rezistență serioasă la sugestia că autodeterminarea ar putea avea vreo aplicare în afara contextului colonial. Această rezistență a fost împărtășită de statele din estul Europei și de noile teritorii. În vechea Europă de Est, exista evident puțină dorință de a admite că popoarele sînt îndreptățite de a-și determina propriul destin politic și economic. Fenomenul era acceptabil numai în cazul decolonizării. Iar multe dintre noile state au considerat autodeterminarea ca o problemă dintre ele și foștii lor stăpîni coloniali și nu una dintre ele și propria lor populație. Într-adevăr, tocmai aceasta a fost declarația Indiei atunci cînd a ratificat Pactul Internațional asupra

Drepturilor Civile și Politice¹⁶ și a fost repetată recent tot de către India în cursul examinărilor din cadrul celui de al treilea Raport Periodic al Comitetului pentru Drepturile Omului¹⁷. Parțial, statele din lumea a treia se temeau că autodeterminarea post-colonială va avea ca rezultat necesar fragmentarea noilor state naționale, grupurile etnice dintr-o țară căutînd să recurgă la secesiune și să se unească cu grupul de aceeași etnie din altă țară. Dar ideea că autodeterminarea are o aplicabilitate generală a fost susținută masiv de Comitetul pentru Drepturile Omului, acționînd conform Pactului asupra Drepturilor Civile și Politice, iar această idee a cunoscut, fără putință de tăgadă, o influență generală¹⁸. Comitetul pentru Drepturile Omului, la examinarea raportului unui stat membru al Pactului, pune întrebări nu numai asupra oricărui teritoriu dependent față de care acest stat are responsabilități (autodeterminare externă) dar, de asemenea, și asupra posibilității de care dispune propria sa populație de a-și decide propriul sistem politic și economic (autodeterminare internă). În realitate nici un stat nu refuză să răspundă la comentariile probatorii și la întrebările despre autodeterminarea internă, iar Comitetul nu a fost avizat că un astfel de drept nu există. Mai curînd se acceptă că dreptul există, iar dezbaterea cea mai frecventă se poartă în legătură cu formele pe care le poate lua.

Referirea la autodeterminare din Carta Africană asupra Drepturilor Omului și ale Popoarelor este făcută în termeni care nu o leagă de colonialism.

Articolul 20 stipulează:

- Toate popoarele trebuie să aibă dreptul la existență. Ele trebuie să aibă dreptul indiscutabil și inalienabil la autodeterminare. Ele trebuie să își decidă în mod liber statutul politic și să își urmeze propria dezvoltare economică și socială în conformitate cu sistemul politic pe care l-au ales în mod liber.

- Popoarele coloniale sau cele oprite trebuie să aibă dreptul de a se elibera de legăturile de dominație, prin recurgerea la orice mijloace recunoscute de comunitatea internațională.

- Toate popoarele trebuie să aibă dreptul la asistență din partea statelor părți la prezenta Cartă în lupta lor de eliberare de sub dominația străină, fie ea politică, economică sau culturală.

În timp ce paragraful 3 are în vedere colonialismul sau dominația străină, paragrafele 1 și 2 sînt concepute în termeni mai generali. Am observat de asemenea că formularea prevederilor Actului Final de la Helsinki presupune în mod clar relevanța continuă a principiului autodeterminării¹⁹.

Această realitate este foarte îndepărtată de poziția anumitor autori care consideră că autodeterminarea nu se referă decît la independență; că independența este obținută prin sfîrșitul colonialismului; și că această independență nu poate fi obținută decît prin secesiune. Din cauză că ei cred, în mod corect după opinia mea, că nu există nici un drept legal la secesiune acolo

unde există guvern reprezentativ, ei ajung la concluzia că în aceste împrejurări autodeterminarea nu poate fi permisă. Mare parte din această dezbateră s-a centrat în jurul Rezoluției numărul 2625 (XXV) a Adunării Generale a Națiunilor Unite. După câteva paragrafe care autorizează autodeterminarea, penultimul paragraf asupra autodeterminării prevede:

"Nimic din ceea ce este cuprins în paragrafele anterioare nu poate fi interpretat ca autorizând sau încurajând orice acțiune care ar dezmembra sau diviza, în totalitate sau parțial, integritatea teritorială sau unitatea politică a statelor suverane sau independente care se comportă în conformitate cu principiul autodeterminării și deci posedă un guvern reprezentând întregul popor aparținând acelui teritoriu, fără deosebire de rasă, credință religioasă sau culoare".

Unii autori au adoptat concepția după care autodeterminarea se aplică numai popoarelor care trăiesc sub regimuri rasiste și afirmă că textul acestei rezoluții interzice autodeterminarea acolo unde există un guvern reprezentativ nerasist.²⁰

Dar desigur că ei consideră că autodeterminarea înseamnă doar independență și că, în schimb, independența într-o situație post-colonială poate însemna secesiune doar pentru unii, violând integritatea teritorială a întregului. Acest punct de plecare nu este, în opinia mea, cel corect. Cu siguranță nu acesta este modul în care a abordat problema Comitetul pentru Drepturile Omului - a cărui practică în materie, precum concursul statelor așa cum a fost pus în evidență în dialogurile din cadrul examinării rapoartelor statelor.

A fost clar de la bun început că autodeterminarea nu este legată numai de independență. Popoarele dintr-un teritoriu independent au avut întotdeauna dreptul să își aleagă forma politică și economică pe care o doresc. Deși independența a fost calea cel mai des aleasă, au existat întotdeauna și alte posibilități, unele dintre ele fiind preferate în câteva cazuri.

Rezoluția numărul 1541 (XV) a Adunării Generale vorbea cu multă vreme în urmă despre autodeterminare ca fiind exercitată „prin independență, asociere liberă, integrare într-un stat independent sau prin adoptarea oricărui alt statut politic ales în mod liber de popor”. Popoarele din Ciprul dependent au studiat *enosis*-ul (integrarea în Grecia) ca pe o opțiune posibilă chiar înainte de a se hotărî asupra obținerii independenței ca stat suveran separat²¹. Poporul Gibraltarului a decis prin referendum²² să își păstreze relațiile constituționale din prezent cu Marea Britanie. A fost un act de autodeterminare hotărîrea liberă de a delega Westminsterului puterile suverane de bază, iar anumite puteri rămânând în seama autorităților locale. Iar poporul din Porto Rico a luat, în urma unor alegeri succesive în care candidații erau în favoarea „independenței”, sau „asocierii” sau a intrării în componența SUA ca al „cincizeci și unulea stat”, propria sa decizie²³. În prezent el dorește să rămână la un statut de asociere cu Statele Unite, nefiind nici al cincizeci și unulea stat, și nici un stat suveran și

independent. Deși timp de mai mulți ani au fost exprimate în cadrul Comisiei Națiunilor Unite pentru Decolonizare unele obiecții față de astfel de opțiuni de non-independență,²⁴ nu se poate argumenta în mod serios că popoarele nu au dreptul să aleagă varianta pe care o doresc. Ceea ce este important este ca popoarele dependente să li se ofere un număr adecvat de opțiuni astfel încât ele să aibă posibilitatea de a-și exprima alegerea. Această posibilitate de a-și exprima opțiunea nu a fost oferită întotdeauna. Curtea Internațională de Justiție a recunoscut în cazul *Sahara de Vest* că în anumite cazuri Adunarea Generală nu și-a îndeplinit obligația de a-i consulta pe locuitorii unui anumit teritoriu. Aceste situații s-au bazat fie pe considerentul că o anumită populație nu constituie un „popor” îndreptățit la autodeterminare, fie pe convingerea că o astfel de consultare nu este cîtuși de puțin necesară, avînd în vedere anumite circumstanțe speciale.

Popoarele indigene din Irianul de Vest nu au fost consultate direct printr-un plebiscit asupra deciziei de a se uni cu Indonezia, la sfîrșitul administrației interimare a Națiunilor Unite de după eliminarea dominației olandeze²⁶. Chiar și în cazul Saharei de Vest plebiscitul preconizat de Curtea Internațională de Justiție nu a fost organizat pînă la data publicării²⁷. Dar în multe cazuri Națiunile Unite au putut, cu ajutorul experienței lor în organizarea de plebiscite sau prin monitorizarea alegerilor organizate de alții, să contribuie la exprimarea liberă a alegerii, care este temelia autodeterminării. Alegerile din Namibia sînt un exemplu clasic, prin intermediul lor asigurîndu-se nu numai tranziția spre independență dar și alegerea liberă a guvernului din rîndul diferitelor partide politice²⁸.

Autodeterminarea nu a însemnat niciodată pur și simplu independență. Ea a însemnat opțiunea liberă a popoarelor. În cursul erei colonialismului, această alegere s-a concentrat asupra posibilității independenței sau a altui statut post-colonial. Acesta este aspectul colonialismului care reflectă dreptul tuturor popoarelor, conținut în Articolul I al Pactului cu privire la Drepturile Civile și Politice, de „a-și determina în mod liber statutul politic”. Dar dreptul în cauză trece dincolo de aceasta (și aceasta este partea uitată în mod intenționat de cei care limitează autodeterminarea la un moment istoric din procesul decolonizării): acest drept prevede de asemenea posibilitatea de „a-și urma liber propria dezvoltare economică, socială și politică”. Și cum poate fi realizat acest lucru dacă autodeterminarea nu asigură pe lîngă alegerea liberă a *statutului* și pe aceea a *guvernului*? Exact această dualitate a exigenței deciziei a fost asigurată de plebiscitul Națiunilor Unite din Namibia, la fel cum a făcut-o și supravegherea internațională a alegerilor ținute în Zimbabwe în cursul tranziției de la dominația colonială a unei minorități.

Iar acest drept rămîne în continuare în vigoare. Numai după momentul obținerii independenței față de dominația colonială popoarele au dreptul de a-și urma în mod liber propria dezvoltare economică, socială sau culturală, aceasta fiind o

îndreptățire constantă. Ceea ce înseamnă că ele au dreptul de a-și alege propriul guvern. Comitetul pentru Drepturile Omului a spus de nenumărate ori statelor care apăreau înaintea sa pentru examinarea rapoartelor lor periodice că autodeterminarea necesită asigurarea posibilității continue ca popoarele să-și aleagă în mod liber sistemul de guvernare pentru a putea astfel să-și decidă dezvoltarea economică, socială și culturală. S-a explicat de mai multe ori - și nu numai recent - că acest lucru este practic imposibil de realizat într-un stat condus de un partid unic.

Chiar și într-un sistem al partidului unic care permite anumite forme de democrație participativă, sistemul în sine este predeterminat: paleta opțiunilor politice, sociale și economice este din acest motiv limitată de la bun început. În cazul experimentelor pluraliste care au început de curînd în Africa, Comitetul a sugerat unui stat că, deși permisiunea de funcționare acordată unui număr de patru partide este binevenită, limitarea numărului de partide este totuși incompatibilă cu autodeterminarea²⁹. Pluralismul poate lua multe forme; dar autodeterminarea cere ca poporul să aibă în mod neîntrerupt posibilitatea de a-și alege propria guvernare, și, prin aceasta, propria dezvoltare economică, socială și culturală.

Aceasta ne conduce la o altă întrebare. Dat fiind faptul că un alt articol din Pactul asupra Drepturilor Civile și Politice - articolul 25 - conține prevederi asupra votului și a participării la viața publică, se poate oare spune într-adevăr că autodeterminarea din articolul 1 trebuie înțeleasă ca referindu-se și la orice altceva decît la colonialism și la vestigiile dominației rasiale? Cu alte cuvinte, poate interpretarea pe care am oferit-o articolului 1 fi susținută în fața existenței articolului 25? Articolul 25 prevede că orice cetățean trebuie să aibă dreptul de a participa la desfășurarea treburilor publice, de a vota și de a fi ales în cadrul unor alegeri periodice organizate pe baza sufragiului universal, și de a avea acces la funcțiile publice din țara sa.

Există fără îndoială o legătură strînsă între articolul 1 și articolul 25. Dar articolul 25 se ocupă de *detaliile* modului în care trebuie asigurată opțiunea liberă (evidențiată în articolul 1 ca fiind strict necesară): prin alegeri periodice, pe baza sufragiului universal. Și acoperă subiecte aflate în mod clar dincolo de cele atinse de articolul 1, și anume dreptul de a participa, fără discriminare, la viața publică din propria țară, fie ca politician, fie în calitate de funcționar public. Deși există o legătură strînsă între articolul 25(1) și articolul 1, nimic din primul nu cere o interpretare limitată a dreptului la autodeterminare. Cele două articole sînt complementare.

Autodeterminarea și minoritățile

În ultimul timp, state vechi (deseori aflate sub conducerea nedemocratică a unui partid unic) au început să se dezintegreze. Părți componente ale Uniunii Sovietice și ale Iugoslaviei și-au proclamat independența ca state

separate. Cei care constituie majoritatea în cadrul noilor granițe au fost minorități în cadrul vechii uniuni sau structuri federale; iar acum ele pretind că, în calitate de minorități, au dreptul la autodeterminare. Este oare adevărat, după cum susțin diferitele facțiuni naționaliste, că minoritățile sînt îndreptățite la autodeterminare, și că autodeterminarea atrage după sine secesiunea?

La întrebarea „cine anume are dreptul la autodeterminare” nu se poate răspunde fără a înțelege mai întîi relația dintre autodeterminare și unitate națională. Normele consacrate despre autodeterminare cuprindeau - încontestabil și consecvent - refrenul că autodeterminarea trebuie să contribuie la păstrarea unității teritoriale și nu să fie un dușman al ei. Atît Rezoluția numărul 1514 (XV) a Adunării Generale a Națiunilor Unite asupra Acordării Independenței popoarelor coloniale, Rezoluția numărul 2625 (XXV), cît și Declarația de principii asupra Relațiilor de Prietenie - fiecare dintre ele punînd accentul pe autodeterminare - avertizează asupra tuturor interpretărilor care ar viola integritatea teritorială. În rezoluția 1514 se prevede ca „orice încercare îndreptată spre distrugerea totală sau parțială a unității naționale și a integrității teritoriale a unei țări este incompatibilă cu scopurile și principiile Cartei Națiunilor Unite”. În rezoluția 2625 (XXV), se prevede că „nimic din ceea ce este cuprins în paragrafele anterioare nu poate fi interpretat ca autorizînd sau încurajînd orice acțiune care ar putea dezmembra sau diviza, în totalitate sau parțial, integritatea teritorială sau unitatea politică a statelor suverane sau independente ...” Aceasta este o formulă standard, și ea poate fi găsită aproape invariabil în instrumente care afirmă dreptul la autodeterminare, ca pentru a limita acest drept sau cel puțin pentru a-i asigura o contragreutate. Această contrapunere a fost cea care i-a făcut pe unii autori să tragă concluzia că autodeterminarea poate fi din acest motiv aplicată numai la momentul obținerii independenței.

Am încercat să arăt că autodeterminarea poate fi exercitată în multe feluri, inclusiv printr-un proces politic deschis și pluralist, și că acest lucru este compatibil în întregime cu clauzele cuprinse în instrumentele relevante care cheamă la protejarea integrității teritoriale.

Ce limite pune exercitării contemporane a autodeterminării exigența de a respecta integritatea teritorială? Înseamnă ea într-adevăr că acest drept este limitat la exercitarea drepturilor politice ale popoarelor considerate ca întreg? Statele care apăreau după dominația colonială au înțeles întotdeauna că vor exista probleme legate de faptul că granițele lor au fost stabilite de către puterile coloniale, pe baza unor interese politice care nu coincideau în mod necesar cu ale lor. În cazul noilor state africane problema granițelor moștenite a fost deosebit de acută, iar triburile, deseori scindate de noile frontiere, nu au încetat să se simtă o unitate. Dar granițele moștenite au fost acceptate de către statele nou apărute, în deplină cunoștință de cauză:

importanța stabilității și a caracterului definitiv al granițelor a fost văzută ca fiind considerentul cel mai important. La începutul secolului al XIX-lea noile state din America Latină au adoptat, în condițiile obținerii independenței față de Spania și Portugalia, granițele care au constituit diviziunile administrative dintre foștii lor conducători. Acceptarea faptului că aceste granițe coloniale nu trebuiau să fie contestate după independență a devenit cunoscut ca principiul lui *uti possidetis*. Este un principiu care și-a găsit o reflectare mai largă, inclusiv în Africa și în Asia. Rezoluțiile numărul 1514 (XV) și 1541 (XV) ale Adunării Generale a Națiunilor Unite, echilibrează cu grijă referirile la autodeterminare cu importanța unității naționale și a integrității teritoriale. Aceasta impune cu necesitate consecința că ele înțeleg ca granițele coloniale să aibă funcția de granițe între statele nou apărute. Nu este surprinzător că acest principiu a fost considerat ca necesar și în cazul Africii și al Americii Latine, deoarece scopurile politice de bază pe care le slujește sînt aceleași. După cum a exprimat acest lucru un influent comentator african: „Revendicarea teritoriilor pierdute nu este întotdeauna posibilă, în special atunci cînd ele s-au cristalizat în formule politice noi la fel de solide ca însăși vechea unitate politică”³⁰.

În 1964, la apogeul decolonizării africane, Organizația Unității Africane (OUA) a adoptat la Cairo o rezoluție celebră care afirma că trebuia menținut status quo-ul frontierelor africane și că acestea vor marca în interiorul Africii frontierele internaționale ale statelor care vor obține independența. Prin această acceptare a moștenirii granițelor coloniale, membrii OUA au recunoscut în mod efectiv aplicabilitatea la Africa a principiului *uti possidetis*. Important nu este atît faptul că rezoluția OUA a fost baza autorității legale a principiului *uti possidetis* în Africa. Mai curînd este important faptul că această rezoluție reflecta o normă fundamentală, aceea a hotărîrii de a apăra integritatea teritorială și stabilitatea internațională.

Acest fel de a înțelege lucrurile a fost confirmat în *Cazul Guinea-Bissau v. Senegal*³¹. Judecătorul Bedjaoui, în opinia sa contrară, a susținut că nu există decît un singur principiu *uti possidetis*, aplicabil peste tot. Iar judecătorul Lachs, președintele Tribunalului în *cazul Delimitării maritime între Guineea și Guinea-Bissau*³², a afirmat aplicabilitatea acestui principiu în cazul Africii și a arătat că este un principiu în deplină concordanță cu Convenția de la Viena asupra Succesiunii Statelor conform Tratatelor³³ și, putem spune, cu dreptul internațional general asupra succesiunii tratatelor.

Aplicabilitatea acestui principiu la Africa este mai presus de orice îndoială. El constituie fundamentul la care s-au referit părțile în fața Curții Internaționale de Justiție în cazul *Mali-Burkina Faso*. Este clar că membrii Curții au socotit acest principiu ca fiind aplicabil în orice împrejurare. În cazul în

discuție, Camera Curții a considerat în mod clar acest principiu ca fiind un principiu de drept internațional.

Deși din punct de vedere istoric principiul a fost „nécessairement lié a la décolonisation qu'elle a produite”³⁴, el devenise acum parte a dreptului internațional. „Dreptul internațional - și, în consecință, principiul *uti possidetis* - este aplicabil noului Stat”³⁵.

Ne întoarcem acum la punctul de pornire. Este principiul *uti possidetis* compatibil cu conceptul de autodeterminare? Cu alte cuvinte, autodeterminarea trebuie într-adevăr înțeleasă din acest motiv ca fiind limitată la exercitarea drepturilor în cadrul frontierelor moștenite? În cazul *Burkina Faso*, instanța, deși conștientă că „la prima vedere” părea să existe o incompatibilitate între cele două concepte, a descoperit că *uti possidetis* nu diminuează autodeterminarea. Și, într-un pasaj surprinzător, judecătorul ad hoc Abi Saab a explicat că, fără stabilitatea frontierelor, exercitarea autodeterminării este în realitate o iluzie. Situațiile de criză nu favorizează drepturile omului.

Putem rezuma acum cele de mai sus după cum urmează: dreptul la autodeterminare continuă să fie valabil și după momentul decolonizării și permite alegerea sistemului politic și economic în cadrul granițelor existente ale statului. Desigur, este foarte de dorit să existe posibilitatea ca membrii aceluiași trib, grup sau popor, locuind de părți opuse ale graniței, să aibă acces liber dintr-o parte în alta. Dar acest lucru trebuie obținut prin relații de vecinătate și frontiere deschise și nu prin cereri de retrasare a granițelor internaționale. *Uti possidetis* nu împiedică statele să cadă de acord în mod liber asupra retrăsării granițelor lor. Dar autodeterminarea nu le cere să facă acest lucru.

Din nou, dorința de secesiune a unui anumit grup față de un stat - fie pentru a-și forma propriul stat independent, fie pentru a se uni cu un alt grup sau altă entitate - va cunoaște cea mai mare intensitate atunci când drepturile sale umane sînt suprimate. După cum și dorința indivizilor de a-și exercita dreptul de a părăsi țara este mai puternică atunci când drepturile lor sînt violate, tot la fel, dorința de secesiune a grupurilor etnice este cea mai puternică atunci când ele sînt oprite.

Unde ne duce acest lucru în cazul întrebării la care încercăm să răspundem, și anume dacă minoritățile au sau nu dreptul la autodeterminare? Sau, altfel formulat, cine anume este îndreptățit la autodeterminare? Am observat din Pact și din alte instrumente că „toate popoarele” au dreptul la autodeterminare. Dar cum trebuie să înțelegem acest lucru? Există două posibilități: aceea că „popoare” înseamnă întreaga populație a unui stat, și aceea că prin „popoare” trebuie să înțelegem toate persoanele aparținând diferitelor grupuri rasiale, etnice și, probabil, religioase.

Accentul pus în toate instrumentele relevante și în practica statelor (prin care înțeleg afirmații, declarații, luări de poziție) asupra importanței

integrității teritoriale, semnifică faptul că „popoarele” trebuie înțeles ca *totalitate* a popoarelor unui teritoriu. Desigur, toți membrii unui grup minoritar distinct sînt parte a popoarelor unui teritoriu. În acest sens ei sînt, ca indivizi, posesori ai dreptului la autodeterminare. Dar minoritățile *ca atare* nu au dreptul la autodeterminare. Aceasta înseamnă, într-adevăr, că ei nu au nici dreptul la secesiune, la independență sau de a se uni cu un grup similar dintr-un alt stat.

Este la modă astăzi printre liderii politici invocarea dreptului legal la autodeterminare (iar acesta este un lucru pentru care ar trebuie să fim recunoscători). Există, de asemenea, și o preocupare sinceră pentru drepturile minorităților. Dar pentru juristul internațional această retorică este destul de confuză. Se pare că multe guverne au parcurs calea de la insistența din anii '50 că autodeterminarea nu este un drept legal (viziunea occidentală), sau de la ideea că ea nu are nici o aplicabilitate dincolo de momentul decolonizării (concepția Lumii a Treia), pînă la opinia, cel puțin a multor lideri europeni, că autodeterminarea este un drept care autorizează minoritățile să se despartă de statul în care trăiesc. Am explicat de ce nu cred că acesta este cazul.

Ce rezultă din această viziune? Înseamnă ea, pe de o parte, că minoritățile trebuie să fie lăsate fără nici o protecție și că, pe de altă parte, frontierele sînt înghețate pentru totdeauna, nemaexistind niciodată posibilitatea formării și recunoașterii unor noi state? Răspunsul este negativ în fiecare caz. Să le luăm pe fiecare în parte. Minoritățile trebuie într-adevăr să fie protejate, prin garantarea drepturilor umane la care este îndreptățit fiecare individ (inclusiv nediscriminarea) și, în special, prin prevederea de drepturi ale minorităților. Aceste drepturi, incluse deja în tratatele interbelice asupra minorităților³⁶ și în verdictele și opiniile Curții Permanente de Justiție Internațională³⁷, își găsesc formularea contemporană în articolul 27 din Pactul Internațional asupra Drepturilor Civile și Politice. Acesta prevede că:

„În statele în care există minorități etnice, religioase sau lingvistice, persoanele aparținînd acestor minorități nu le poate fi refuzat dreptul de a se bucura în comun cu ceilalți membri ai grupului lor, propria lor viață culturală, de a profesa și practica propria lor religie sau de a folosi propria lor limbă.”

Într-o lume ideală toate acestea ar face parte din desfășurarea normală a vieții în cadrul unui stat. Din cînd în cînd, atunci cînd apar probleme specifice, guvernul național ar putea avea nevoie să i se reamintească îndatoririle pe care le are față de minorități. Iar - în anumite situații speciale - și acesta pare să fie într-adevăr cazul în Irakul de astăzi - autonomia internă ar putea fi într-adevăr cea mai bună garanție pentru punerea în practică a acestor drepturi. (Autonomia nu înseamnă, desigur, independență). Pe cît de atractivă poate părea în vremuri grele secesiunea - în special atunci cînd guvernul național este nedemocratic și nu se reprezintă decît pe sine - realitatea este că secesiunea s-ar putea să nu

rezolve toate problemele. S-ar putea ca într-un stat să existe o zonă în care o anumită minoritate să predomină la nivel regional. Dacă se simte persecutată, ea s-ar putea să vrea să se despartă de acel stat. Dar în această regiune s-ar putea să existe o altă populație care să constituie o minoritate față de minoritatea predominantă - probabil persoane aparținând majorității naționale sau unui alt grup minoritar. Putem recunoaște această situație în unele dintre republicile Uniunii Sovietice sau în unele dintre provinciile secesioniste din Iugoslavia. Virtual fiecare minoritate își are propria ei minoritate, iar teama de persecuții poate face ca piramida să se năruie în continuare. Lecția pe care trebuie să o reținem de aici este că dreptul la autodeterminare se conectează cu protecția adecvată a drepturilor minorităților, dar că aceste drepturi sînt drepturi distincte, care nu trebuie confundate unul cu celălalt.

În ceea ce privește a doua întrebare, această concepție asupra autodeterminării nu înseamnă că nu vor fi recunoscute niciodată noi frontiere. Chiar dacă, contrar opiniilor politice contemporane, autodeterminarea nu reprezintă o *autorizație* pentru secesiune acordată minorităților, nu există în dreptul internațional nimic care să *interzică* secesiunea sau formarea de noi state. Principiul *uti possidetis* prevede că statele își acceptă granițele coloniale moștenite. El nu obligă minoritățile să rămână în componența unei unități politice care le oprimă sau în care nu se simt reprezentate. Dacă înființează un stat independent, sau dacă se unesc cu un stat existent, noua realitate este una care, atunci cînd permanența ei este dovedită, va fi recunoscută conform uzanțelor de comunitatea internațională. Reorganizările teritoriale din fosta Federație Mali și de pe Subcontinentul Indian, odată cu nașterea Bangladeshului, sînt exemple de noi state care au apărut după decolonizarea inițială. Acolo unde nu se aplică principiul *ex injuria non oritur*, dreptul internațional va recunoaște noile realități. Iar acolo unde a avut loc o secesiune și a apărut un nou stat, cu propriul său guvern nedependent de altul și care funcționează efectiv în teritoriul în cauză, recunoașterea va urma și ea.

Dacă „popoarele” au dreptul la autodeterminare ca totalitate a popoarelor unui stat, atunci nu mai este necesar să răspundem la întrebarea dificilă dacă un grup minoritar particular, de exemplu nagas în India, bascii în Franța sau indienii în Canada - sînt „popoare” cu drept la autodeterminare în sensul articolului 1 din Pact. Dar, desigur, va rămîne în continuare întrebarea dacă fiecare astfel de grup constituie o minoritate în sensul articolului 27 (articolul care tratează drepturile minorităților). Deși depășește scopul acestui articol, vom menționa că aceia care au susținut că autodeterminarea este un drept care se află la îndemîna unor anumite grupuri și nu a poporului ca întreg, au fost confrunțați cu o dublă problemă: în primul rînd ce constituie o minoritate și, în al doilea rînd, sînt toate minoritățile „popoare” din perspectiva autodeterminării?

Comitetul pentru Drepturile Omului pe baza Pactului asupra Drepturilor Civile și Politice nu a hotărât, după cum se pare că cred unii, că anumite grupuri nu sînt „popoare” în sensul dreptului la autodeterminare. Concepția lui asupra autodeterminării ca drept al *tuturor* popoarelor a eliminat de fapt necesitatea unei asemenea hotărîri. Dar el a trebuit să ia unele decizii *de natură jurisdicțională* asupra autodeterminării, a căror menționare aici poate fi utilă. Prin Protocolul Opțional, indivizii pot să prezinte plîngerii împotriva statelor semnatare ale Pactului care acceptă această procedură. Protocolul Opțional prevede că plîngerile pot fi depuse în legătură cu „violări ale oricăruia dintre drepturile cuprinse în Pact” (Preambul, articolele 1 și 2) și al „oricărei prevederi din Pact” (articolul 4). Autodeterminarea este neîndoiebnic „un drept cuprins în Pact.” La prima vedere s-ar părea că nu există nici o dificultate în tratarea plîngerilor („comunicărilor”) în Comitet. Dar Protocolul Opțional mai stipulează că aceste comunicări pot fi înaintate „*de persoane individuale ...care consideră că sînt victime ale violării oricăruia dintre drepturile cuprinse în Pact*” (articolul 1). În schimb, Regulile de Procedură ale Comitetului pentru Drepturile Omului pun accentul pe faptul că aceste comunicări trebuie să fie înaintate de indivizii în cauză. Nu există nici o posibilitate de punere în acțiune a acestor proceduri de către un grup sau o clasă. Comitetul a fost pus astfel în fața următoarei dileme. Dreptul la autodeterminare este un drept cuprins în Pact - deși este un drept de o natură diferită de a celorlalte, - fiind singular în prima parte a Pactului. Dar este un drept al popoarelor și nu al fiecărui individ, deși numai indivizii pot înainta comunicări.

Avînd de rezolvat o serie de cazuri în care anumite grupuri susțineau că sînt într-adevăr „popoare” în sensul articolului 1 din Pact (indienii mikmaq și indienii Lubicon Lake Band din Canada și grupul *samis* din Suedia), Comitetul a hotărât următoarele:

Deși toate popoarele au dreptul la autodeterminare și dreptul de a-și decide liber propriul lor statut politic, de a-și urma propria lor dezvoltare economică, socială și culturală și de a dispune de propriile lor resurse și bogății naturale, după cum se stipulează în articolul 1 din Pact, problema dacă Lubicon Lake Band constituie un „popor” nu poate fi înaintată Comitetului, conform Protocolului Opțional la Pact. Protocolul Opțional prevede o procedură prin care indivizii pot să se plîngă de faptul că drepturile lor individuale au fost încălcate. Aceste drepturi sînt cuprinse în partea a III-a a Pactului, articolele 6-27 inclusiv.³⁸

Desigur, indivizii pot să prezinte o plîngere comună dacă fiecare dintre ei a fost victima încălcării unui anumit drept individual. Și ar trebui să fie înțeles că drepturile minorităților sînt drepturi *individuale*. Articolul 27 este conceput în termeni ai drepturilor *indivizilor* ca membri ai unei minorități.

Mai rămîne de menționat încă o problemă legată de autodeterminare. Ea decurge din principiul integrității teritoriale. Deseori autodeterminarea este

parte a armăturii retorice în dispute care au loc, în esență, referitor la dreptul asupra unui teritoriu. Această problemă este ilustrată atât de cazul Insulelor Faulkland, cât și de cel al Gibraltarului. Dreptul asupra Gibraltarului este disputat de Marea Britanie și Spania. Dreptul asupra Insulelor Faulkland - Malvine este disputat de Marea Britanie și Argentina. Din perspectiva Marii Britanii, autodeterminarea are un rol pertinent de jucat. Acestea sînt teritorii dependente, popoarelor cărora li s-a dat posibilitatea de a decide dacă să rămînă la *status quo* sau nu.

Din punctul de vedere britanic, este important ca dorința popoarelor din aceste teritorii să fie ascultată și luată în considerare. Dar din punctul de vedere al argentinienilor și al spaniolilor, aceste dorințe sînt nerelevante. Dacă teritoriul în cauză aparține Argentinei sau Spaniei, atunci locuitorii lui nu au dreptul la autodeterminare - nu mai mult decît îl au argentinienii sau spaniolii care locuiesc din întîmplare în Marea Britanie. Faimosul dicton al judecătorului Hardy Dillard din cazul Sahara de Vest a fost citat deseori: „Popoarele trebuie să hotărască soarta teritoriilor și nu teritoriile soarta popoarelor”.³⁹

Deși este un aforism foarte atrăgător, trebuie totuși să spunem că problema teritorială *are* totuși întîietate. Pînă cînd nu se determină cine are suveranitatea asupra teritoriului, este imposibil să se stabilească dacă locuitorii lui au sau nu dreptul la autodeterminare. Astfel, în cazul *Sahara de Vest* a fost necesar să se stabilească mai întîi dacă acest teritoriu aparținea într-adevăr Mauritaniei sau Marocului. Dacă da, poporul Saharei de Vest nu ar fi avut nici un drept la autodeterminare (altul decît dreptul pe care îl au toți cetățenii acelor țări de a-și decide propriul statut politic și propria dezvoltare economică). Cum nici una dintre aceste țări nu avea suveranitate asupra Saharei de Vest, teritoriul în cauză fiind într-adevăr o colonie a Spaniei, popoarele sale erau îndreptățite să-și exercite dreptul la autodeterminare și să-și aleagă propriul destin. Din tot ceea ce am spus decurge în mod necesar că nu împărtășesc concepția celor care consideră problemele curente din Hong Kong ca probleme de autodeterminare. Este clar că dreptul asupra acestui teritoriu aparține Chinei și el trebuie să se întoarcă la ea în 1997. În concepția mea problema este de a asigura respectarea generală a drepturilor omului pentru toți locuitorii Hong Kongului după acea dată, mai curînd decît de a susține că le este negat dreptul la autodeterminare.

Concluzii

Autodeterminarea, fiind negată ca drept legal atât în Europa de Vest, de Est, cât și în Lumea a Treia vreme de ani de zile, se confruntă acum cu un nou pericol: acela de a fi considerată soluția tuturor problemelor. Rolul juristului internațional rămîne constant: de a respinge moda zilei atunci cînd este intelectual

greșită și de a asigura o analiză care să arate cum, dacă este înțeles corect, acest important principiu al dreptului internațional poate servi valorile comune. □

Traducere de Silviu-Ioan Balla

Note

1. *Travaux préparatoires* ale Cartei confirmă acest înțeles al frazei: vezi VI UNCIO 300. Pentru o analiză amănunțită a istoriei diplomatice a referințelor la autodeterminare în Cartă, vezi A. Cassese, *Self-Determination of Peoples; A Legal Reappraisal* (1993), 34-42.

2. Vezi R. Higgins, *The Development of International Law throughout the Political Organs of the United Nations* (1963), 90-106.

3. Pentru diferite păreri timpurii asupra statutului autodeterminării ca normă juridică, vezi R. Jennings, *The Acquisition of Territory in International Law* (1963), 78; R. Emerson, *Self-Determination* (1971), 65 AJIL, 464-5; M. Pomerance, *Self-Determination in Law and Practice* (1982), 70-1; cf. Higgins, *The Development of International Law* 101-6; G. Scelle, *Quelques réflexions sur le droit des peuples à disposer d'eux-mêmes*, în *Mélanges Spiropoulos* (1957), 385-91. În 1971 Curtea Internațională a spus clar că dezvoltarea dreptului internațional înseamnă că principiul autodeterminării este aplicabil tuturor teritoriilor neautogouvernate. *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia notwithstanding Security Council Resolution 276* (1970), Advisory Opinion ICJ Reports (1971) 16 la 31.

4. Ex. integrarea nord-camerunezilor în Nigeria, și a sud-camerunezilor în Camerun.

5. Ex Gibraltar *vis-a-vis* Marea Britanie; Porto Rico *vis-a-vis* Statele Unite.

6. Vezi ex. Rezoluția AG 944 (X), 15 Dec. 1955, și plebiscitul în Togo-ul Britanic în mai 1956; Rezoluția AG 1350 (XIII), și plebiscitul din Camerunul de Nord și în Camerunul de Sud în noiembrie, 1956 și feb. 1961; și multe altele.

7. (1975) 14 ILM 1292

8. Art 20 (1982) 21 ILM 59

9. ICJ Reports (1971) 16 la par. 52

10. ICJ Reports (1975) 12 la par. 162

11. ICJ Reports (1986) 554 la par. 25-6

12. (1990) RGDIP 240 și 83 ILR 1.

13. Pentru un studiu de calitate referitor la diferitele poziții manifestate față de această clauză în timpul elaborării Declarației de Relații Prietenești, vezi Cassese, *Self-Determination of Peoples*, 72-6

14. Rez. AG 2535 (XXIVB) 1970 and 2672-C; GA Res. 3236 (XXIX) 1974 (Palestine); GA Res. 2144 (XXV) 1987 (Afghanistan).

15. Rez. AG 2625 (XXV) 1970, Principiu (e)

16. Franța, Olanda și RFG au obiectat față de această rezervă.

17. Vezi al doilea raport periodic India, CCPR/C/37/Add.13, și examinarea, CCPR/C/SR/1039-42, 26-7 Mar. 1991.

18. C.D.O. a sprijinit această idee în Raportul pentru Adunarea Generală din 1988. Yearbook of ILC (1988), pt. 2, pag. 64.

19. Remarcă a lui Arangio-Ruiz, "Human Rights and Non-Intervention in the Helsinki Final Act", *Recueil des cours* (1977, IV), 195 și 221-31.

20. Vezi A. Cassese "The Helsinki Declaration and Self-Determination", în T. Buergenthal și J. Hall (eds.), *Human Rights, International Law and the Helsinki Accord* (1977), 83 și 8-92. De asemenea Pomerance, *Self-Determination in Law and Practice*, 39. Vezi și prezentarea acestor probleme în P. Thornberry, "Self-Determination, Minorities, Human Rights: A Review

of International Instruments" (1989) 38 ICLQ 867.

21. Vezi R. Higgins, *United Nations Peacekeeping* (1981) iv. 33-4.

22. Ținut la 10 sept. 1967.

23. Vezi M. Reisman, *Puerto Rico and the International Process, New Roles in Association* (1975); J. Crawford, *The Creation of States in International Law* (1979) 372.

24. Rez. AG 2353 (XXII) din 19 Dec. 1967 a dezaprobat organizarea unui referendum în Gibraltar.

25. ICJ Reports (1975) 33, la para. 59.

26. Vezi Rez. AG 1752 (XVII), 21 Sept. 1962; Re. AG 2504 (XXIV), 19 Nov. 1969. Pentru critică, vezi M. Pomerance (1974) 12 *Canadian YBIL* 38-66. În continuare, J. Crawford, *The Creation of States in International Law* (1979), 382 n. 132.

27. Vezi SC Res. 690, 29 Apr. 1991, care a aprobat desfășurătorul pentru un referendum. Pentru o critică severă, vezi și T. Franck "The stealing of the Sahara" (1976) 70 *AJIL* 694.

28. Vezi raportul Secretarului General, *Enhancing International Effectiveness of the Principle of Periodic and Genuine Elections*. GA Doc. A/46/609, 19 Nov. 1991, pp. 6-7.

29. Vezi Second Periodic Report of Zaire, CCPR/C/57/Add.1 și CCPR/C/SR 993-995, 17-19 Iulie 1990.

30. A. Cukwurah, *The Settlement of Boundary Disputes in International Law* (1967), 164.

31. Vezi n. 12

32. 77 ILR 636.

33. (1978) 17 ILm 1488. Acest tratat nu a intrat încă în vigoare.

34. ICJ Reports (1986) 554 la par. 23.

35. Idem., par. 30.

36. Vezi F. Capotorti, Studiu asupra drepturilor persoanelor aparținând minorităților etnice, religioase și lingvistice, UN Doc., E/CN.4/Sub.2/1979/384/rev.1

37. ex. *Minority Schools in Albania* (1935) PCIJ, Ser A/B, nr. 64, p.4.

38. *Lubicon Lake Band v. Canada* UNDOC A/42/40 (1981), para. 32.1; Comunicare Nr. 167/1984.

39. ICJ Reports (1975) 12 la 122 (sep. op. Judge Dillard)

(C.S.C.E. Bulletin, Vol. 2, Nr. 3, 1994, Warsaw)

Autodeterminare în Europa de Est ieri și azi

PIERRE KENDE

Unul dintre conceptele politice centrale ale studiilor de istorie națională, teorie a statului și drept internațional ale lui István Bibó este autodeterminarea. Am putea afirma că problema autodeterminării este unul dintre punctele cardinale, dacă nu chiar cheia de boltă a gândirii lui Bibó. Lucrarea publicată inițial în engleză (*Paralizia comunității internaționale a statelor și remediile sale*, 1976) se axează în fond pe problema autodeterminării.

Să începem cu rememorarea tezelor din lucrarea amintită. Poziția lui Bibó poate fi rezumată, în opinia mea, la două teze fundamentale, la care pot fi adăugate câteva observații complementare. Cele două teze sînt:

1. În epoca contemporană orice legitimitate a autorității publice „poate fi întemeiată doar pe principiul suveranității poporului și al autodeterminării“. Nu a fost întotdeauna astfel, dar de la 1918, în Europa, fără îndoială este. Autodeterminarea și suveranitatea poporului sînt singurele principii valide ale legitimității moderne, dacă „valid“ este sinonim cu purtătorul celui mai larg consens.

2. Conținutul autodeterminării - prin natura sa - „un principiu democratic și de libertate“, este comparabil cu cel al suveranității poporului. Dar în timp ce suveranitatea poporului se referă la un cadru statal dat și la funcționarea acestuia, autodeterminarea ridică într-un anumit fel tocmai problema acestui cadru statal, cu repercusiuni și asupra aspectelor sale teritoriale. Principiul autodeterminării este expresia dreptului popoarelor de a dispune de propriul teritoriu.

Să vedem acum care sînt observațiile complementare la cele două principii fundamentale enunțate. Aș dori să subliniez trei asemenea observații corelate temei expunerii mele: a) „În faza actuală a conștiinței colective autodeterminarea este

orientată în primul rînd în scopul întemeierii statelor naționale.“ Asupra acestei afirmații, respectiv asupra actualității acestei teze voi reveni ceva mai tîrziu. b) Principiul autodeterminării și al suveranității poporului nu poate fi anulat nici de pericolul naționalismului agresiv, nici de cerința integrării internaționale la nivel superior, nici de dreptul istoric al statului, nici de principiul etnic tratat în mod artificial, și în general, de către nici un fel de rațiune pragmatică - strategică, economică sau de altă natură. c) Cerința stabilității teritoriale limitează oarecum aplicabilitatea principiului autodeterminării, dar n-o anulează, relativa stabilitate a statutului teritorial fiind una dintre condițiile practice ale funcționării normale a comunității internaționale. În acest context, István Bibó subliniază însă în mod categoric că în conflictul dintre autodeterminare și stabilitate teritorială nu se ciocnesc două principii, ci un principiu și o necesitate pragmatică. La aceasta s-ar putea adăuga doar constatarea că în capul multora stabilitatea teritorială apare ca principiu, dacă nu de-a dreptul ca sacralitate. Din două direcții chiar: atît din punctul de vedere al stabilității relațiilor internaționale, cît și din cel al integrității statelor existente. Ar fi dificil să numim un singur stat care să nu considere propria integritate teritorială ca fiind sacră. Deși Bibó nu pomeneste de acest lucru, din urmărirea atentă a disputelor interstatale despre autodeterminare reiese cu certitudine această constatare.

*

Este evident pentru oricine că anul 1990 a deschis un capitol nou atît în istoria principiului, dar mai ales în cea a practicii autodeterminării. Scopul propriu-zis al prelegerii mele îl constituie analiza problemelor ivite din 1990 încoace. Am ales ca punct de pornire fundamentarea teoretică a lui Bibó, tocmai deoarece găsesc că niciodată n-au fost mai actuale ideile sale decît în acest ultim deceniu al mileniului nostru. Cînd a apărut pentru prima dată „Paralizia comunității internaționale“, ba chiar și mai tîrziu, prin anii '80, cînd lucrarea devenise în sfîrșit accesibilă și în limba maghiară, mulți au considerat-o ca pe cea mai academică și pur teoretică lucrare a gînditorului. S-ar putea ca această apreciere să fi fost valabilă la acea oră. Ceea ce surprinde însă pe cititorul de astăzi este tocmai opusul acestei aprecieri. Aproape fiecare propoziție a studiului conține un mesaj de profundă actualitate. Uneori ai impresia că Bibó a scris această carte în urma învățămintelor trase de pe urma războiului civil iugoslav izbucnit în 1991!

Să urmărim deci problemele nou ivite în legătură cu autodeterminarea. Îmi voi grupa ideile în jurul a șase subiecte (ce fel de comunități? ce conținut? referiri teritoriale; limitele principiului; modalitatea aplicării; problematica specifică a teritoriilor mixte). Analizele mele se vor concentra de asemenea în mod prioritar asupra zonei europene.

1. Ce fel de comunități pot revendica dreptul la autodeterminare?

Întrebarea ne readuce de fapt la cunoscuta dispută de drept internațional - și dispută teoretică în același timp -, și anume: ce fel de comunitate umană poate fi considerată popor distinct? Care este factorul determinant: conviețuirea pe un anumit teritoriu, soarta istorică comună, limba comună, comunitatea religioasă? Nu vom afla un răspuns univoc la această întrebare, după cum nici la definirea comunității numită „națiune“. (Orice teoretician al problemei naționale care se respectă cât de cât știe că națiunile lumii, mai exact, comunitățile recunoscute astfel, nu pot fi puse pe un singur calapod: câte națiuni, atâtea definiții.) Îndrăznesc să afirm că, totuși, avem două puncte de referință.

Primul are un caracter politic. Putem vorbi despre un popor de sine stătător doar în cazul unei comunități umane ajunse la un nivel de organizare politică și de conștiință de sine, datorită cărora se poate trezi la conștiința colectivă a comunității - nu doar în presimțirile unor profeți -, cu individualitatea și unicitatea sa colectivă de natură națională sau teritorială sau de orice fel.

Această specificitate de grup însă poate determina definiția de popor - și acesta va fi cel de al doilea punct de referință -, doar în cazul în care din punctul de vedere al apartenenței individuale are un caracter determinant. Căci nu toate notele distinctive oferă o bază suficientă pentru aceasta. În definitiv, în sînul tuturor națiunilor existente vom găsi subdiziuni bazate pe deosebiri regionale, sociale sau culturale. Chiar și în cazul națiunilor considerate cele mai unitare. Populația Ungariei, de exemplu, este compusă din credincioși și necredincioși, în cadrul credincioșilor din catolici, protestanți, evrei etc., ceea ce nu înseamnă - și nici nu a însemnat vreodată în istorie - că, să zicem, catolicii sau protestanții sau evreii alcătuiesc un „popor“ distinct în cadrul națiunii, sau o „națiune“ distinctă în cadrul statului. Dacă însă conștiința individualității distincte precede orice diferență atunci - și numai atunci! - aceasta contribuie la constituirea ca popor. În această situație deosebirea poate să fie și religioasă (un exemplu concludent este Bosnia cu cele trei comunități religioase), după cum poate fi lingvistică, teritorială, istorică sau altcumva, după caz.

Practic însă, comunitatea autodeterminată mai posedă un dublu criteriu: voința și puterea. În istorie și politică acești factori nu pot fi neglijați niciodată. Într-un caz dat nu este suficient pentru declararea dreptului la autodeterminare ca respectiva comunitate să-și afirme individualitatea politică distinctă; mai e nevoie s-o facă cu o anumită greutate, adică să fie în posesia unor mijloace care să dea conținut pretenției de autodeterminare. Aceasta nu este doar o chestiune cantitativă, ci și o problemă de organizare practică și de capacitate de acțiune politică. Un handicap numeric poate fi compensat prin prezența unei personalități a cărei influență spre exterior și a cărei forță pot echivala cu puterea unei armate imaginare. În privința constituirii Cehoslovaciei un astfel de rol a fost jucat de

către T.G.Masaryk (care, pentru orice eventualitate, a organizat și o armată...). O comunitate fără voință nu poate accede la autodeterminare.

2. Care este conținutul principiului autodeterminării ?

În mod fundamental: „dreptul popoarelor de a dispune de propriul teritoriu“ (*Bibó, Op.cit.*). Este foarte importantă înțelegerea aspectului subliniat în mod repetat de către Bibó, și anume că din punct de vedere istoric acest principiu este de sorginte absolut nouă. Până la finele veacului al XVIII-lea stăpânirea teritoriilor se făcea pe baza dreptului monarhic-dinastic la care nu prea se aplica posibilitatea amendamentelor și contestațiilor. Deși istoriografiile naționale urmăresc cu predilecție istoria conștiinței naționale cu multe secole în urmă, în realitate ipoteza unei astfel de continuități este cât se poate de înșelătoare. Este adevărat că majoritatea popoarelor constitutive de stat - ungurii, polonezii, francezii etc. - posedau conștiința apartenenței culturale, respectiv politice comune, încă de la începuturile epocii moderne, dar conștiința putea exista pentru că existau și cadrele statale. Iar ideea acestora era legată de realitatea politică - sau chiar mistica - regatelor sau principatelor respective. Dreptul asupra teritoriului Ungariei nu aparținea poporului ungar, ci sfintei coroane.

Astfel, atîta timp cît a dominat neștirbit epoca dreptului dinastic, puteau exista și diferite schimburi teritoriale, fără să se ceară acordul popoarelor interesate. Pentru loialitatea popoarelor era suficient ca puterea principelui să corespundă criteriului legitimității dinastic-monarhice. Și tocmai acest lucru s-a schimbat în mod radical odată cu Revoluția Franceză. Din moment ce suveranitatea a trecut de la domnitor asupra poporului, însăși chestiunea stăpînirii unui anumit teritoriu a apărut într-o lumină nouă, din motivele amintite deja în paragraful 1. Comunitatea ridicată la conștiința unei existențe politice independente poate să facă contestație împotriva faptului că de teritoriul său dispune un cadru statal independent de ea și superior ei, fie el regat, imperiu austriac, rus, otoman sau chiar Republică Venețiană.

Iar dacă înaintăm de la un conținut mai general al autodeterminării spre evoluții contemporane mai speciale, atunci trebuie să analizăm mai îndeaproape ceea ce semnifică principiul autodeterminării pentru comunitățile care nu dispun de teritoriu statal independent. În acest sens mai restrîns, principiul autodeterminării poate fi descompus în două principii negative:

- „În legătură cu noi să nu decidă nimeni în absență.“ Reformulat într-o revendicare minimală cu conținut pozitiv, acest principiu presupune o reprezentare - și dacă e posibil, o reprezentare adecvată - în organismele decizionale legitime ale statului și administrației publice.

- Nemulțumirea față de cadrul statal dat. Aceasta conduce adesea la aspirația realizării propriului stat național. În principiu, din această nemulțumire

nu rezultă în mod necesar respingerea radicală a status quo-ului teritorial, adică o tendință de separare. Pot fi imaginate și alte variante, ca de exemplu: a) o autoadministrare mai deplină în cadrul unei unități statale mai mari (autonomie teritorială); b) o mai amplă posibilitate de a dispune în chestiunile legate de valorile culturale și economice; c) cererea de drepturi suplimentare, în cazul obținerii cărora comunitatea respectivă acceptă cadrul statal dat, sau nu (rămânere condiționată).

Bibó însuși a opinat în acest sens despre autodeterminare, accentuând importanța recunoașterii principiului însuși de către toți cei interesați. Dar recunoașterea în sine a principiului nu înseamnă inevitabilitatea separării, ci prevede, în conținutul său, libertatea fiecărei comunități coerente de a decide unde vrea să aparțină.

3. Aspectele teritoriale ale autodeterminării

La o analiză mai minuțioasă a acestei problematici trebuie să distingem trei cazuri fundamentale. Deoarece dacă plecăm de la o unitate teritorială - pe care o putem numi pentru simplificare, regiune -, aplicarea principiului autodeterminării se va deosebi după cum populația care se pronunță în numele ei, o locuiește în mod exclusiv, majoritar sau mixt. Exclusivitatea se mai numește și omogenitate etnică. În realitate se întâmplă foarte rar ca o regiune să fie locuită în exclusivitate de o populație anume. Pentru a se putea pronunța în numele ei este suficient să formeze o majoritate covârșitoare. Conștiința solidarității politice a populației regiunii poate fi împărtășită și de cei care după criterii strict etnice nu aparțin acestei comunități. (De exemplu, aspirațiile de independență ale națiunilor baltice au fost împărtășite de cele mai multe ori și de rușii care locuiau acolo, după cum a rezultat din analiza statistică a referendumurilor.) În schimb poate fi perturbantă prezența unei minorități în aplicarea principiului autodeterminării în cazurile în care realitatea unității etnice este indiscutabilă. Un exemplu elocvent este Irlanda de Nord, unde adepții și adversarii rămânerii în cadrul Regatului Unit sînt divizați nu prin etnie, ci prin religie (protestanții sînt împotriva separării, catolicii pentru).

Una dintre cele mai controversate și, din toate punctele de vedere, cea mai dificilă problemă a aplicării teritoriale a principiului constă în stabilirea dimensiunii regiunii care se autodetermină. Există oare o limită minimă teritorială a autodeterminării, respectiv condiții de natură obiectivă cum ar fi viabilitatea (economică etc.)? Ca să fie și mai clară întrebarea: poate să revendice autodeterminare politică un oraș sau chiar un sat?

Răspunsul meu, la prima vedere, ar putea fi surprinzător: da. Pînă și o mică comunitate poate să-și revendice acest drept dacă locuitorii acesteia posedă o conștiință politică distinctă față de populația zonelor învecinate. Asemenea

cazuri există și în realitate, ca să nu pomenesc decît de Andora, San Marino sau Lichtenstein. Conceptul separării politice a fost analizat în paragraful I.

Să vedem, ce ar putea să contrazică această afirmație? Coeziunea economiei naționale, respectiv viabilitatea? Dar nu știm oare că în condițiile economiei moderne de schimb frontierele politice nu stau neapărat în calea unei integrări mai largi? Capacitatea de autoapărare? Acesta este neîndoielnic un contraargument, în așa măsură, încît limita teritorială inferioară a independenței este determinată probabil de o realitate politică legată de el. Dar în interiorul unei comunități internaționale de state în care domnește dreptul, deci sînt respectați și cei slabi, această limită inferioară poate fi mult extinsă. Nu numai minirepublici de tipul Andorei, dar chiar state ca Luxemburg, Danemarca sau Austria cu greu ar putea să-și păstreze independența, dacă ea n-ar fi garantată de dreptul internațional.

Argumentul cel mai des invocat împotriva autodeterminării unei regiuni date sună astfel: acest teritoriu în mod obiectiv (național, istoric, geografic) „aparține altundeva“. Triestul și împrejurimile sale, de exemplu, a fost chiar și în secolul nostru, un oraș-stat autonom, fapt împotriva căruia patrioții naționali italieni au invocat argumentul că Triestul „aparține“ de Italia unitară și indivizibilă. Să recunoaștem că argumentul este cel puțin îndoielnic, deoarece poate fi opus nu numai independenței orașului-stat, ci și pretențiilor de independență ale oricărei comunități naționale. Astfel, adepții și apărătorii imperiului rus ar putea afirma liniștiți: „voi, ucrainenii, sînteți parte integrantă a imperiului rus, în mod natural și dintotdeauna“. Într-un anumit sens este chiar așa. Sau să luăm exemplul Austriei: în 1918 majoritatea covârșitoare a germanilor austrieci opinau că țara lor face parte din Germania unitară. (Unificarea a fost împiedecată atunci de către puterile învingătoare ale Antantei.) După aceea, la populația Austriei s-a format conștiința existenței separate și odată cu ea, exigența independenței naționale. Acest lucru n-ar putea însă împiedeca pe nici un naționalist-populist, adept al Germaniei Mari, să susțină că Austria, atît istoric cît și cultural, este parte integrantă a Germaniei. (Despre acest lucru, de altfel, și liderul actual al celui de al treilea partid politic austriac gîndește la fel.) Argumentul apartenenței este deci neliniștitor; dacă ar fi fost opus de fiecare dată autodeterminării, nici un dominion și nici o colonie nu s-ar fi putut rupe de metropolă.

4. Dreptul la autodeterminare este absolut sau limitat?

Răspunsul la prima parte a întrebării nu poate fi decît negativ, clarificarea lui însă poate fi făcută doar prin analiza limitelor sale. E bine să deosebim două tipuri de limite: prima se referă la comunitatea care se autodetermină, iar cealaltă la popoarele care trăiesc împreună, respectiv în jurul acesteia.

Primul tip de limită a autodeterminării provine din constatarea că nu întotdeauna stă în interesul grupului dat să tindă spre autodeterminare și separare, chiar dacă, în principiu - adică politic - ar fi capabil să-și instituționalizeze separarea. Această tendință poate fi contrazisă de bunăstarea grupului, de coeziunea cu alte populații sau unități teritoriale, ori tocmai de rațiunea practică după care comunitatea în cauză nu ar fi capabilă să supraviețuiască singură. Cînd în secolul trecut s-au unificat regiunile italiene, multe comunități politice de veche tradiție au renunțat - unele în mod voluntar -, să-și mențină independența. Acest exemplu demonstrează destul de convingător că dreptul la autodeterminare nu este absolut. Să amintim pe scurt și limitele provenite din drepturile comunităților învecinate. Fără a recurge la analize și demonstrații mai detaliate, aș dori să atrag atenția asupra a trei astfel de tipuri de limite:

a) drepturile, aspirațiile culturale și interesele vitale ale celorlalte populații care conviețuiesc în regiunea în cauză (voi reveni asupra acestui aspect în paragraful 6.);

b) interesele comunităților (statelor) învecinate;

c) drepturile și pretențiile invocabile de statul care stăpînise pînă atunci teritoriul.

Este de menționat că aceste limite nu sînt doar pragmatice, recunoașterea lor nu este justificată doar de considerente de Real-Politik, ci pot fi opuse și principal aspirațiilor de autodeterminare ale unor populații. Ignorarea lor poate duce la conflicte grave, care pot fi soluționate doar dacă alături de dreptul la autodeterminare sînt luate în considerare și amintitele limitări exterioare.

5. Modalitatea de aplicare

Această problemă este aparent mai puțin de tip principal decît cele anterioare. Dar dacă scopul autodeterminării este extinderea domeniului drepturilor omului și afirmarea mai deplină a regulilor democrației, atunci nu poate fi indiferentă modalitatea de aplicare a principiului. Într-un anumit sens, toate problemele democrației sînt și probleme procedurale.

Dacă abordăm chestiunea din acest unghi, este evident că un proces de autodeterminare trebuie să coreleze în mod ideal trei puncte de vedere:

a) procedura decizională trebuie să decurgă în așa fel încît să poată fi exprimată în mod liber, fără nici o presiune din afară, voința reală a majorității numerice de pe teritoriul vizat;

b) pe de altă parte, trebuie să fie prezent în decizie și interesul celorlalte părți vizate (minorități, vecini etc.). Această cerință constituie de fapt problema limitelor;

c) procedeul să nu aducă atingere, pe cît posibil, drepturilor universale ale omului și cetățeanului, ci, din contră, să le întărească.

În practică se întâmplă rar ca punctele de vedere amintite să se sincronizeze de la sine sau să ajungă la armonie pur și simplu prin negocierile părților afectate. Datorită acestui fapt, aplicarea principiului autodeterminării ridică aproape în mod automat problema unei instanțe nepărtinitoare, dar eficiente. Întrucît lucrarea lui István Bibó, luată ca bază, se referă tocmai la această cerință, cel mai indicat ar fi să-i dăm cuvîntul:

„În legătură cu problema aplicării principiului autodeterminării și a stabilirii frontierelor, conținutul sentinței unei instanțe ar consta, în mare, în tranșarea următoarelor probleme: Cînd principiul autodeterminării ar putea însemna dreptul unui întreg popor la existență statală independentă, și cînd dreptul populației unui anumit teritoriu de aderare la un stat deja existent? Cum se poate ști dacă în spatele unei aspirații sau mișcări de constituire statală independentă se află o reală dorință de devenire și separare națională, o reală capacitate de devenire națională? Cum poate fi pus în slujba mării stabilității internaționale evenimentul de excepție al modificării de frontiere, cu deosebită atenție asupra proceselor de formare a națiunilor? Cum se poate realiza voința unei populații? Cînd poate fi presupusă o voință populară, deductibilă din fapte incontestabile sau din apartenență națională, și cînd trebuie chestionată populația și în mod formal, prin referendum? După ce criterii se poate afla voința populară fără a o chestiona sau mai exact: unde și cînd trebuie aplicat criteriul frontierelor stabilizate istoric pentru separarea națiunilor, eventual unde și cînd criteriul hotarelor etnice sau lingvistice, și unde și cînd, eventual, alt criteriu? În cazul chestionării, al referendumului, cum ar trebui puse întrebările în mod real, just și practic? Cum trebuie interpretate răspunsurile intervievaților, dacă acestea ridică probleme? Dacă voința populației în cauză - fie ea voință presupusă sau exprimată - este divizată teritorial, care voință să se realizeze, vreau să spun, care să fie soluția în cazul teritoriilor cu populație mixtă și voință opusă? Ce drepturi oferă sau poate oferi autodeterminarea pentru minorități, ce fel de teritorii pot sau trebuie considerate ca unități indivizibile și despre soarta cărora se decide prin majoritate, și care să fie teritoriile despre divizarea cărora trebuie decis pe baza anumitor criterii sau prin referendum? Cu alte cuvinte, cînd se referă voința populară la întregul teritoriu controversat și cînd doar la apartenența habitatului nemijlocit? Care este soluția atunci cînd populația - în mod voluntar sau silit -, și-a schimbat domiciliul sau s-a transferat? Ce fel de drepturi la autodeterminare au populațiile mutate relativ de curînd pe un anumit teritoriu, dar integrate deja într-o oarecare măsură? În ce situații se poate admite transferul sau schimbul de populație, și în ce condiții? Ce fel de clauze sau recomandări pot fi asociate sentințelor unui arbitraj? Din ce motive și pînă la producerea căror evenimente este justificată suspendarea aplicării sentinței?”

Toate acestea sînt întrebări profetice a căror forță nu este diminuată de numeroasele experiențe de acest fel furnizate de primele decenii ale secolului

XX, (schimbul de populații greco-turce, referendumurile care au însoțit tratatele de pace din 1919, arbitrajul germano-italian din 1938 și 1940 în privința frontierelor Ungariei, evacuările din 1945 etc.). István Bibó a putut să fie profetic pentru că a reușit, în calitatea sa de istoric, să aprofundeze analiza tuturor acestor amare experiențe ale secolului XX.

6. Problematika specială a teritoriilor mixte

Oricine știe că una dintre particularitățile demografice ale Europei Centrale și de Est, este caracterul etnic-mixt al teritoriilor. Cu toate acestea, și în această diversitate etnică există gradații. Polonia de astăzi nu poate fi asemănată cu Iugoslavia, dar nici măcar cu România. Sînt considerate ca avînd o populație mixtă și astăzi regiuni ca Bosnia, Voivodina și, în sens mai larg, teritoriile transilvane. Slovacia include o importantă minoritate maghiară, dar este îndeobște cunoscut faptul că cea mai mare parte a acesteia se delimitează geografic de teritoriile mai nordice locuite de slovaci. Nici județele secuiești din România nu pot fi considerate propriu-zis ca regiuni etnic-mixte. Din cele de mai sus reiese că existența sau inexistența diversității etnice depinde, după caz, de modul de trasare a frontierelor. Voivodina și Banatul sînt mixte, după cum este și Bosnia-Herțegovina, dar Slovacia sau provincia românească Transilvania nu pot fi caracterizate peste tot astfel.

Cazul teritoriilor mixte ridică de fapt două întrebări speciale: a) este îndreptățită oare lăsarea deciziei despre soarta acestor teritorii exclusiv pe mîna majorității național-etnice?; b) există oare vreo rețetă pentru păstrarea în același cadru a două sau mai multe comunități naționale cu tradiții diferite care, în același timp, să corespundă și principiului autodeterminării?

Răspunsul la prima întrebare ne reîntoarce la problematika limitelor. Adică este evident că, alături de voința majorității, se cuvin a fi luate în considerare și doleanțele celorlalte comunități conviețuitoare. Aceasta este poate morala cea mai importantă a războiului izbucnit în 1991 în Iugoslavia. Frontierele interne ale Iugoslaviei au fost trasate într-o manieră atît de nefericită (în anumite cazuri nici nu se putea fi altfel, dacă ne gîndim la originea istorică a regiunilor!), încît separarea juridică a „produs” în mod automat importante minorități. Acest lucru a fost prevăzut și luat în calcul de liderii Bosniei-Herțegovinei, nu și de forțele naționale croate. (E o altă poveste, că liderii minorității sîrbe au respins în ambele cazuri compromisurile posibile și s-au postat pe pozițiile unei Serbii Mari care făcea imposibile tratativele și, probabil, și viața normală.) Moldova despărțită de Uniunea Sovietică este un alt exemplu elocvent al producerii de minorități prin trasarea frontierelor. Acest lucru însă nu constituie o noutate în Bazinul Carpatin de la 1918 încoace.

Să urmărim acum răspunsurile la întrebarea a doua. Dar să recunoaștem înainte de toate că nu există o rețetă ușor aplicabilă, și că nici una dintre soluții

nu este „de la sine înțeleasă”. Mai mult ca sigur că ne aflăm în fața celei mai dificile probleme politice a lumii moderne. În secolul trecut nici nu se bănuia aceasta. Nu numai în ochii socialiștilor, dar și în cei ai liberalilor - să ne amintim doar de metafora „celor două națiuni” al lui Disraeli -, părea că societatea este divizată cel mai profund prin așa-zisele diferențe de clasă. Dezvoltarea economică a secolului XX a relativizat însă faliile economice; proletariatul și burghezia nu mai formează nici în Anglia „două națiuni”. Dimpotrivă, importanța diferențelor etnice și culturale în loc să scadă, a crescut. Cauzele acestui fenomen, după cum am mai avut prilejul să constatăm, urmărindu-l pe Bibó, sînt conexe cu acea mare cucerire a epocii moderne, care este denumită în mod curent suveranitatea poporului. Problema autodeterminării izvorăște exclusiv din relația dintre popoare suverane, epocile loialității dinastice necunoscînd aceste griji.

Convieșuirea are o rețetă tradițională probată: sistemul autoguvernărilor cantonale. Dar după cum se vede și din exemplul Elveției, funcționarea sistemului presupune o minimă separație geografică, cel puțin la nivelul inferior - adică cel cantonal. Pot fi imaginate desigur și cantoane mixte, dar stabilitatea Elveției este dată probabil de caracterul de excepție ale acestora, cazul de bază fiind cel de separație lingvistică. Tocmai din această rațiune cantonul Jura, avînd conștiință franceză, a fost despărțit de cantonul Bernei. Într-un cuvînt, nici sistemul cantonal nu poate fi aplicat în situația unei mixturi demografice depline.

O altă propunere de soluționare este legată de activitatea a doi socialiști austrieci (Karl Renner și Otto Bauer). Ei au fost cei care, la începutul secolului, au încercat să găsească o cale acceptabilă pentru rezolvarea problemelor diversității demografice a Monarhiei. Sistemul politic instituțional propus de Renner-Bauer pleca de la împrejurarea că pe teritoriul Monarhiei diferitele elemente etnice trăiesc într-un amestec fără ieșire, adesea chiar în cadrul unui teritoriu restrîns, respectiv, în interiorul unui oraș sau comune. În practica Monarhiei Habsburgice era curentă existența unor orașe sau regiuni tri- sau cvadrilingve, nemaivorbind de celelalte deosebiri religioase sau culturale, care constituiau o linie de demarcație suplimentară. Renner și Bauer porneau de la constatarea că separarea etnică în cele mai multe cazuri nu numai că nu este posibilă, dar nici nu este de dorit. Astfel a fost elaborată ideea autonomiei naționale personale, preluînd de fapt modelul de la autoguvernarea bisericilor. Și în cazul bisericilor indivizii, respectiv familiile, decid singuri apartenența lor la comunitatea confesională, de unde derivă, pe de o parte, niște obligații (de exemplu plata taxei bisericești), pe de alta drepturi specifice (cum ar fi la reformați posibilitatea candidaturii la alegerile de presbiteri). Bisericile, indiferent dacă cunosc sau nu democrația internă, posedă mecanisme ale autoguvernării (consiliile episcopale etc.), iar în cadrul Monarhiei aceste organisme aveau o importanță definitorie în sistemul instituțional al învățămîntului. Acest lucru a fost posibil

datorită existenței legitimității distincte a bisericilor, care funcționa de fapt în paralel cu puterea cezaro-crăiască. Acest model a fost transpus de către Renner și Bauer în "limbajul" național-etnic; autoguvernarea bazată pe principiul personal ar fi putut funcționa în cazul fiecărui grup etnic - indiferent de suprapunerile teritoriale și neperturbate de acestea -, aidoma sistemului autonomiilor bisericești. Este semnificativ faptul că această soluție a fost redescoperită și însușită cel puțin de către un grup național minoritar, și anume de maghiarii din Voivodina. (De atunci a fost integrată în Programul său și de către UDMR, n. red.)

Însă oricare dintre cele două rețele (sistemul cantonal și autonomia personală) poate fi aplicată în practică doar dacă în cadrul statului cu populație mixtă nu există "națiune dominantă", față de care celelalte comunități etnice să reprezinte minorități de rangul doi. Din păcate, conceptul de stat național duce în mod necesar la o astfel de discriminare între grupul majoritar și cele minoritare. Atunci când, un grup majoritar se proclamă, într-un anumit cadru politic, drept popor constitutiv de stat, se subînțelege în mod tacit că celelalte popoare nu au vreo legătură cu statul, în cadrul căruia nu pot fi decât minorități tolerate. Din acest punct de vedere chiar și revendicarea unor drepturi suplimentare pentru minorități poate deveni o armă cu două tășuri, deoarece astfel discriminarea minorității față de majoritatea identificată în mod curent cu statul devine și mai accentuată.

Această rațiune i-a îndemnat pe unii lideri ai maghiarilor din Transilvania, ca în situația creată după 1990 să revendice pentru populația maghiară statutul de „co-națiune”. Personal consider această pretenție nu numai firească, dar și necesară, ba mai mult, aş extinde-o la toate minoritățile mai semnificative din Europa Centrală și de Est. Aş menționa că într-o lucrare din 1990 și eu am formulat o teză asemănătoare. Modelul propus de mine se baza pe ruptura totală cu noțiunea de stat-național; toate statele din regiune sînt clădite pe comunități de națiuni, ca urmare nici forma politică nu poate fi alta decât „comunitatea națională”. În interiorul statului comunităților naționale ar putea fi practică atît calea autoguvernării cantonale, cît și sistemul autonomiilor personale.

În încheiere m-aş referi la cîteva idei mai generale despre funcționarea principiului autodeterminării în istoria europeană a secolului nostru.

Înainte de toate trebuie să constatăm că ideea este revoluționară, dacă nu chiar subversivă. După cum am mai subliniat, acest principiu a fost înălțat printre pilonii sistemului de drept internațional de secolul XX. Ceilalți doi piloni ai acestuia sînt: suveranitatea statelor și inviolabilitatea frontierelor. Problema cu principiul autodeterminării naționale este că el conține posibilitatea unei provocări față de celelalte două principii cardinale. El acceptă suveranitatea statelor existente numai dacă aceasta are acordul deplin al populațiilor sale. El

nu constituie o amenințare la adresa inviolabilității frontierelor numai dacă acestea corespund așteptărilor teritoriale ale comunităților capabile de autodeterminare. Dacă nu este așa însă, atunci principiul autodeterminării funcționează ca un factor potențial de instabilitate, periclitează stabilitatea frontierelor și pune sub semnul întrebării suveranitatea statelor.

În spațiul central-est-european această posibilitate este cu atât mai mare cu cât frontierele și cadrele statale nu sînt rezultatul unor îndelungate - și ca urmare, în mod organic receptate - evoluții, ci mai ales consecințe ale unor dictate, ale unor presiuni ale marilor puteri. Nu este mai puțin adevărat că voința marilor puteri a aplicat peste aceste decizii și parafa dreptului internațional, ceea ce nu înseamnă însă că aceste sentințe au fost acceptate fără crîcnire, respectiv fără sentimentul frustrării, de către toate populațiile vizate. Nimic nu demonstrează mai bine imensa cantitate de frustrare acumulată în acest spațiu decît destrămarea spectaculoasă a cadrelor statale federative în perioada de după 1990.

În urma transformărilor istorice din 1989-90, Europa s-a reîntors într-un anumit sens la disputele naționale ale începutului de secol. S-a redeschis acel dosar juridic internațional care cuprindea faimoasele puncte ale președintelui Wilson, puse pe masa tratativelor de pace din 1918, și despre care puterile occidentale credeau că după 1945 s-a închis definitiv. După 1990 nu numai că am reintrat în epoca dezbaterilor wilsoniene, dar se pare că acestea sînt mult mai complicate astăzi decît oricînd. Sînt mai complicate, pe de o parte, pentru că mult mai multe comunități s-au ridicat la nivelul la care aspiră la separarea națională decît oricînd pînă la 1945, pe de alta, pentru că nu există un for de decizie evident, sau mai exact, o autoritate care să-și poată impune voința, indiferent dacă celor interesați le place sau nu.

Ieșirea din această dilemă nu este prea ușoară. Am intrat într-o epocă în care statele - tocmai pentru că se bazează pe principiul suveranității poporului - își demonstrează din ce în ce mai greu legitimitatea. Ca să-și păstreze stabilitatea sînt nevoite să recurgă mereu la electorat, să demonstreze că se bucură de sprijinul și aprobarea cetățenilor, și de loialitatea reală a acestora. Cu mai bine de un secol în urmă, Renan a afirmat despre națiunea politică că aceasta este „un plebiscit zilnic”. La Renan, aceasta nu era decît o metaforă, dar spre sfîrșitul secolului al douăzecelea aceasta s-a transformat într-o necesitate practică, politico-juridică. Dacă nu există acordul populațiilor conlocuitoare, însăși existența pașnică a statului devine îndoielnică. Am convingerea că în Europa Centrală și de Est doar atunci se vor liniști spiritele, și doar atunci va exista o pace durabilă, creativă, cînd logica autodeterminării va putea fi valorificată pînă la ultimele sale consecințe. Acest lucru însă, după cum bine știm, nu este simplu, deoarece ridică în multiple puncte necesitatea modificării cadrelor statale existente. În consens cu István Bibó consider că stabilitatea frontierelor nu este sacră, ci o

oportunitate practică. Tot în spiritul lui Bibó consider că popoarele au dreptul la autodeterminare pe acele teritorii pe care le locuiesc din strămoși. În același timp nu cunosc o problemă mai delicată decât modificarea frontierelor, respectiv a cadrului statal. Există chiar și teritorii „blestamate”, unde nicidecum nu se poate face dreptate, și unde în cele din urmă ideea schimbului de populație este de luat în considerație.

Este de la sine înțeles că atât modificările de frontiere cât și schimburile de populație pot fi imaginate numai prin mijloace pașnice, cu cel mai larg acord al celor interesați. Procedura corectă și convingătoare presupune, de asemenea, acel non-partizanat prevăzut de Bibó, după care aplicarea practică nu poate fi opera celor interesați, și cu atât mai puțin a autorităților unei părți aflate în dispută. Există oare în viitorul apropiat perspectiva unei astfel de proceduri nepărtinitoare și a forului decizional internațional care s-o aplice? Deocamdată aceasta este încă o utopie. Dar pacea va fi asigurată în zonă doar dacă utopia va îmbrăca încetul cu încetul conturul realității. □

Traducere de Elek Szokoly

(Regio, 1993, anul 4., Nr.1)

Dreptul la autonomie al grupurilor etnice din Europa

CHRISTOPH PAN

I. Problema naționalităților: o problemă veche în noua Europă

Din secolul al XIX-lea, „Noua Europă” a moștenit problema naționalităților ca o chestiune nerezolvată pe care două războaie mondiale n-au reușit să o soluționeze.

După evenimentele anilor 1989-1990, în Europa problema naționalităților a devenit brusc acută: trei state multinaționale (URSS, Iugoslavia, Cehoslovacia) s-au dezmembrat și din ele s-au format 22 de state noi. Acest lucru a modificat harta politică a Europei și Asiei Centrale mai mult decât au fost în stare s-o facă două războaie mondiale.

Este semnificativ că după opt decenii, numele Sarajevo a ajuns din nou pe prima pagină a ziarelor. Oare Europa sfârșitului de secol XX va pierde din nou șansa unei rezolvări reale, ca și la începutul acestui secol? La ce consecințe ne putem aștepta acum, în epoca nucleară?¹

Este absolut sigur că o „Nouă Europă”, în sensul Cartei CSCE de la Paris (1990) nu poate și nici nu va exista fără soluționarea acestei vechi probleme.

1. Problema naționalităților azi

Diversitatea etnică și culturală a Europei, de la Atlantic la Ural, constă în existența a aproximativ 70 de limbi și a tot atâtor etnii. Ideea statului național nu putea ține cont de această complexitate. Totuși, ea a marcat profund istoria politică a Europei, începînd cu a doua jumătate a secolului XIX și pînă în zilele noastre: aproximativ 750 milioane de europeni s-au împărțit în 36 de state², din care 31, deci o majoritate covârșitoare, s-au format ca state naționale și numai 5 ca state multinaționale. Din acestea unul, Bosnia-Herțegovina, este în

descompunere, altul, restul Iugoslaviei, nu mai este multinațional decât cu numele, fiind în realitate un stat național sîrbesc, în timp ce al treilea, Federația Rusă, trebuie să lupte mereu cu încercări de destabilizare secesioniste. Doar Belgia și Elveția s-au dovedit pînă în prezent rezistente la principiul statului național.

Astfel, idea statului național a reușit să se impună în mare măsură, dar n-a soluționat problema naționalităților, ci din contră, a potențat-o, căci crearea fiecărui stat național a dat naștere unei multitudini de minorități. Formarea statelor naționale n-a putut evita:

1.1. Faptul că, excepție făcînd Anglia, Spania și Norvegia, părți mai mici sau mai mari ale naționalității majoritare, care a determinat numele statului, au devenit minorități naționale (străine) în cadrul altui stat național;

1.2. Faptul că fiecare stat național, exceptînd Portugalia, cuprinde, în afara majorității care determină numele statului, și grupuri etnice străine cu statut de minorități naționale.

2. Europa naționalităților majoritare și minoritare

Rezultatul procesului de creare a statelor naționale, care reprezintă totodată punctul de plecare pentru edificarea „Noii Europe“, este următorul:

2.1. Circa jumătate din popoarele Europei, de regulă cele mai mari, cu mai mult de 4 milioane de membri³, au realizat principiul statului național prin crearea unui stat național propriu denumit după cei care sînt majoritari. Cealaltă jumătate a popoarelor Europei, de regulă cele mai mici (sub 4 milioane de membri)⁴ nu au reușit să profite de principiul statului național: nu au un stat propriu, nu pot fi majoritari în statul al cărui cetățeni sînt și deci trebuie să se mulțumească cu statutul de minoritari, pentru a nu duce la dezmembrarea Europei prin apariția a și mai multor mini-state;

2.2. Europeanii se pot împărți în două categorii: aproximativ 650 din totalul celor circa 750 milioane (deci 7/8) alcătuiesc 33 de majorități naționale⁵, în timp ce aproximativ 100 milioane de europeni (cca. 1/8) aparțin la 200 de grupe etnice care în 33 de state formează categoria „minorităților naționale“ - cu excepția Belgiei și Elveției, unde ele sînt constitutive de stat;

2.3. În medie, în fiecare stat european există cel puțin 5 limbi și culturi tradiționale. Cu puține excepții, cum ar fi Belgia, Finlanda sau Elveția, din aceste limbi și culturi numai una, cea a majorității naționale, este recunoscută oficial ca națională, în timp ce celelalte, în medie 4, limbi și culturi nu pot supraviețui în general decât în sfera privată și sînt supuse unei permanente presiuni asimilatorii;

2.4. Din cele circa 70 de limbi europene, numai 31 posedă statutul de limbă națională, dar în același timp toate limbile europene, inclusiv cele naționale privilegiate (cu excepția englezei, spaniolei și norvegienei) se găsesc de *n* ori în

situații minoritare (de exemplu germana de mai mult de 12 ori, maghiara de 7 ori, poloneza și româna de câte 6 ori, ș.a.m.d.).

Trebuie adăugat că nu este vorba numai de limbi și culturi, ci mai ales de oamenii purtători ai acestora!

3. Dilema discriminării în democrație și în sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului (CEDO):

Democrația și drepturile omului sînt criteriile supreme ale construcției „Noii Europe“. Toți europenii ar trebui să profite de ele, dar nu o pot face, căci prin moștenirea politică a epocii statelor naționale ei sînt divizați în categoriile naționale majoritare și minoritare, deci nu pot beneficia în mod egal de ele: majoritarii mai mult, minoritarii mai puțin, o categorie fiind astfel avantajată în dauna celeilalte. Consecința: apare o societate cu două clase, care n-ar trebuie să existe conform criteriilor de bază. Motivele principale sînt:

3.1. Funcționarea puterii în democrație se bazează pe „legea majorității“ ca instanță supremă de legitimare. Aceasta decide care din forțele concurente la putere ajung la guvernare sau în opoziție.

O minoritate națională, a cărei putere numerică va fi în mod automat mai mică decît cea a restului locuitorilor, nu va putea concura realmente liber la formarea puterii legitime datorită acestei condiții restrictive. Conform definiției, ea va fi *a priori* exclusă!

3.2. Prin natura lor, drepturile omului sînt universale și indivizibile, iar domeniul lor de valabilitate nu este legat de vreo valoare numerică. Cu toate acestea, în Europa - incluzînd statele semnatare ale CEDO - există o diferență semnificativă funcție tocmai de valori numerice: niciodată nu se obține același rezultat, chiar dacă doi oameni fac același lucru. Unul își poate exprima fără probleme apartenența, identificîndu-se cu limba și cultura poporului său, chiar și implicit - de exemplu prin utilizarea cotidiană a limbii sale materne - dacă el aparține unei majorități naționale. Celălalt, aparținînd unei minorități, va întîmpina numeroase dificultăți în aplicarea aceleiași intenții. Ceea ce unuia îi revine automat, de la sine înțeles, celălalt poate obține numai asumîndu-și riscuri și sacrificii personale, sau poate deloc. Sistemul CEDO nu-i protejează la fel!

3.3. Privilegiile specifice majoritarilor bazate pe utilizarea practică a principiului statului de drept democratic și a sistemului CEDO sînt în contradicție cu noțiunea de bază a nediscriminării cuprinsă în articolul 14 al CEDO!

De aici rezultă că problema naționalităților este iminentă sistemului. Dar nici eliminarea componentelor sistemului (adică a democrației, drepturilor omului și ale minorităților naționale) și nici ignorarea disfuncțiilor vădite nu sînt capabile să soluționeze problema. Primul caz, evident, nu se discută, iar al doilea nu dă nici el rezultate. Se vede că prin promovarea statului

democratic de drept și a drepturilor omului în Europa Centrală și de Est, problematica sistem/iminență a dus la creșterea și nu la reducerea potențialului de conflict. Astfel, problema minorităților devine o bombă cu efect întârziat care amenință din ce în ce mai mult Europa. Credința în soluționarea automată a problemelor prin democrație și drepturile omului se dovedește a fi o ficțiune periculoasă!

4. Singura soluție: corectarea sistemului prin protecția grupurilor etnice

O soluție adevărată poate și trebuie să se realizeze numai prin aplicarea de corecții sistemice, adică prin măsuri clare de protecție pozitivă a grupurilor etnice în cadrul drepturilor omului și a statului democratic de drept, în perfect acord cu Carta CSCE de la Paris pentru o Nouă Europă. Numai o asemenea strategie preventivă oferă premisele unei soluționări durabile a problemei naționalităților; fără lezarea granițelor statale existente, asigurând astfel pacea și stabilitatea în Europa. Din acest motiv ea este necesară și urgentă! Dacă această ocazie nu va fi folosită la timp sau deloc, nu se vor putea evita procese ce vor duce la secesiuni sau descompuneri de state, indiferent dacă vor fi sau nu în acord cu legislația internațională și practica statală. Tirolul de Sud, Carinthia, Belgia de Est sau zona de frontieră germano-daneză pe de o parte, fosta Iugoslavie pe de altă parte, sînt exemple suficient de cunoscute pentru o strategie preventivă prin corectură sistemică, respectiv pentru irosirea șanseii de a o face. În primul caz rezultă pace și stabilitate, în al doilea - război civil!

II. Protecția pozitivă a grupurilor etnice prin autonomie

1. Eforturi pentru atingerea unui standard minim al protecției europene a grupurilor etnice

Uniunea Federală a Comunităților Etnice Europene (UFCEE) s-a implicat activ începînd din anul 1991 în străduințele internaționale pentru asigurarea legislației europene a grupurilor etnice, demarate la mijlocul anului 1990 și crescînd continuu în intensitate.

La sfîrșitul lunii mai 1992, UFCEE a prezentat un proiect de convenție referitor la drepturile de bază ale grupurilor etnice europene⁶ în concordanță cu punctele de vedere ale grupurilor etnice pe care le reprezintă. În acest mod s-a încercat să se pună față în față așteptările și solicitările multor grupuri etnice europene cu rezultatul discuțiilor internaționale, bazate mai ales pe rațiuni de stat, în speranța canalizării divergențelor dintre acestea spre un dialog fructuos.

La întîlnirea la vîrf a Consiliului Europei din 9 octombrie 1993 de la Viena, s-a decis elaborarea a două instrumente juridice pentru protecția drepturilor grupurilor etnice - o Convenție-cadru⁷ și un Protocol adițional la CEDO. Astfel

s-au stabilit definitiv direcțiile pentru elaborarea unei legislații unitare europene privind grupurile etnice.

Decizia de la Viena reprezintă un compromis.

Pe bună dreptate, s-a așteptat o decizie în favoarea unei Convenții speciale în locul Convenției-cadru. Acest lucru nu s-a realizat, dar trebuie menționat că din punct de vedere politic s-a deschis astfel calea spre elaborarea unui protocol adițional la CEDO, chiar dacă acesta va fi limitat la domeniul cultural. Acest lucru reprezintă un progres, chiar dacă pînă la semnarea și ratificarea acestui instrument mai sînt de învins obstacole considerabile.

Un protocol adițional ar putea fi un instrument cu două avantaje indiscutabile: primul, că ar introduce protecția grupurilor etnice în sistemul european de protecție a drepturilor omului, și al doilea, că față de drepturile specificate în el se va putea apela direct la Consiliul Europei.

Din acest motiv un protocol adițional complet referitor la protecția grupurilor etnice a fost și va fi întotdeauna un obiectiv prioritar al UFCEE. Conform celor stabilite de Conferința la vîrf a Consiliului Europei de la Viena, un asemenea protocol adițional nu poate conține drepturi colective, în timp ce o protecție globală europeană a grupurilor etnice trebuie să completeze drepturile individuale cu drepturile colective ale grupurilor. Conform părerii UFCEE, este necesar un nou instrument sub forma unei Convenții speciale care să pună la punct toate problemele nerezolvate prin Convenția-cadru și Protocolul adițional, cum ar fi în special drepturile colective și autonomia.

Ținînd seama de această situație inițială nouă propunerea UFCEE din 1992 a fost revăzută și construită din două părți care se completează reciproc, și anume:

Partea I-a: proiectul unui protocol adițional la CEDO referitor la drepturile de bază ale membrilor grupurilor etnice europene.

Partea a II-a: un proiect de propuneri pentru o Convenție specială referitoare la drepturile la autonomie a grupurilor etnice din Europa.

Această variantă actualizată a fost adoptată la Congresul UFCEE de la Gdansk, la 12 mai 1994, și înaintată instanțelor europene și internaționale competente.⁸

2. Autonomia, instrument cheie pentru protecția grupurilor etnice

Comparativ cu numărul ridicat de cazuri problematice pentru care autonomia reprezintă instrumentul cel mai potrivit de protecție a grupurilor etnice, numărul real de autonomii existente în Europa este foarte redus și cunoștințele despre acestea sînt foarte puțin răspîndite. Discuțiile, controversele despre autonomie, par și ele a fi străine de realitate. Aproape în toate cazurile există temeri ale statelor că autonomia ar fi primul pas spre secesiune, cu toate că s-a

dovedit că o autonomie acordată la timp este modul cel mai eficient de prevenire a tendințelor secesioniste.⁹

Într-adevăr, tema autonomiei influențează direct relația tensionată dintre principiile fundamentale de drept la autodeterminare al naționalităților și integritatea teritorială a statelor. Din acest motiv Actul final al Conferinței CSCE de la Helsinki din 1975 prevedea o reglementare care limitează dreptul la autodeterminare „cu păstrarea integrității teritoriale a statelor”.

După dezintegrarea URSS, a Cehoslovaciei și Iugoslaviei această reglementare abia a mai putut asigura crearea a 19 state suplimentare, dar spațiul de manevră pentru apariția a noi state pe baza dreptului extern la autodeterminare este practic epuizat. Formarea de noi state în Europa nu poate fi continuată mai departe, fără distrugerea completă a acestora. Invers, tendința considerării autonomiei ca parte integrantă a dreptului la autodeterminare (autodeterminare internă) este singura cale viabilă, deoarece în acest mod se păstrează integritatea teritorială a statului.

Astfel, cu toate că tema autonomiei conține o oarecare cantitate de explozibil politic, ea este totuși capabilă să detensioneze tensiuni potențiale - deoarece realmente nu lezează integritatea teritorială a statelor. Acesta este motivul pentru care ridicarea problemei autonomiei este necesară pentru a fi discutată în toată Europa, obținându-se urgent toate clarificările de care este nevoie.

În proiectul de propuneri al UFCEE, autonomia este definită ca instrumentul de protecție a grupurilor etnice care asigură maximum de autodeterminare internă cu un minimum de determinare externă din partea populației majoritare și cu păstrarea integrității teritoriale a statului.

Scopul autonomiei este:

- să protejeze un grup etnic contra deciziilor majorității, inacceptabile atît din punct de vedere al drepturilor omului cît și al politicii democratice;
- să asigure libertățile de bază și drepturile omului pentru minorități, fără a leza integritatea teritorială a statelor contractante.

3. Forme de autonomie

În funcție de condițiile inițiale, se pot prevedea trei forme de autonomie:

3.1 - autonomia teritorială, pentru cazurile în care grupul etnic este majoritar în zona în care trăiește

3.2 - autonomia culturală, pentru cazurile în care grupul etnic nu este majoritar în zona în care trăiește;

3.3 - autoadministrarea locală (autonomie locală), pentru cazurile în care membrii grupurilor etnice locuiesc în zone izolate, dispersate și nu sînt

majoritari decît în unități administrative mai mici, regiuni, comune sau părți ale unor comune.

Problema crucială a tuturor formelor de autonomie constă în delimitarea exactă a domeniilor lor de acțiune față de cele ale statului. Orientativ, proiectul UFCEE folosește în acest scop standardele stabilite în conferințele internaționale de pace de către organisme interstatale ca ONU și Uniunea Europeană.¹⁰

3.1 Autonomia teritorială

Prin autonomia teritorială se înțelege un statut special acordat unei zone teritoriale care permite locuitorilor acesteia să-și rezolve singuri problemele proprii prin legislație, guvernare, administrare și jurisdicție proprie. Acest lucru nu implică pretenții la suveranitate, iar caracteristicile autonome trebuie delimitate exact în legislația statului respectiv.

În principiu, autonomia teritorială trebuie să cuprindă domeniile de autoritate necesare pentru rezolvarea problemelor proprii conform părerii grupurilor etnice respective¹¹, ca de exemplu:

- folosirea de însemne proprii;
- dreptul de a-și spune cuvîntul la reglementarea problemei dublei cetățenii;
- învățămîntul, inclusiv cel superior, funcție de valorile și necesitățile grupului etnic respectiv;
- instituțiile și programele culturale;
- radio-televiziunea;
- dreptul de a exercita profesii sau de a face afaceri;
- utilizarea resurselor naturale, cum ar fi agricultura, silvicultura, vînătoarea, pescuitul, mineritul;
- protecția socială și ocrotirea sănătății;
- căile de transport - drumuri locale și aeroporturi;
- producția de energie;
- controlul băncilor, caselor de economii și al altor instituții financiare;
- poliția;
- impozitele pentru scopuri regionale.

Comparativ cu unele cazuri de autonomie reală, ca de exemplu Tirolul de Sud, aceste standarde sînt de nivel ridicat, ceea ce poate surprinde la prima vedere. Dar trebuie să ținem seama că minimul de autonomie este dimensiunea care asigură doar supraviețuirea și păstrarea identității naționale a unui grup etnic, în timp ce optimul asigură maximum de autonomie, fără a periclita integritatea teritorială a statului. Între valoarea standardelor internaționale, după care se orientează proiectul UFCEE, și acest optim există un spațiu de manevră suficient!

Bineînțeles, în cazul unei autonomii teritoriale trebuie să se țină seama de exigența ca naționalitățile care în zona autonomă devin minorități, să nu fie private de drepturile lor de bază și drepturile omului general recunoscute.

3.2 Autonomia culturală

În cazul autonomiei culturale, spre deosebire de autonomia teritorială, statutul special necesar administrării problemelor proprii nu se acordă unei unități teritoriale, ci unui grup de persoane reunit într-o formă de asociere adecvată.¹²

Această formă de autonomie este utilă atunci când grupurile etnice nu sînt majoritare în zonele în care locuiesc sau dacă acestea nu consideră necesară solicitarea autonomiei teritoriale, indiferent din ce motiv.

Important este faptul ca uniunea care primește autonomia culturală, în orice formă de asociere ar fi ea să cuprindă o parte semnificativă a grupului etnic respectiv, pentru ca organele de conducere care iau decizii în cadrul autonomiei să fie alese în mod democratic și liber.

Autonomia culturală trebuie să cuprindă toate domeniile care, conform părerii grupurilor etnice, sînt esențiale pentru păstrarea, protecția și dezvoltarea identității lor, domenii semnificative cum ar fi:¹³

- cultura;
- învățămîntul;
- informarea, inclusiv radio și tv;
- utilizarea de însemne proprii;
- dreptul de a lua parte la discuții referitoare la o eventuală dublă cetățenie;
- alte domenii utile păstrării și exercitării drepturilor de protecție proprie

necesară.

Autonomia culturală mai cuprinde și dreptul de a crea și a întreține instituții, mai ales în domeniile:

- învățămînt;
- mediile scrise și electronice;
- păstrarea tradițiilor;
- cultura;
- activități economice.

3.3 Autoadministrarea locală (autonomia locală)

Formele de autonomie teritorială și culturală acoperă un spectru larg din necesarul grupurilor etnice privind autoadministrarea problemelor proprii, dar lasă deschise o serie de cazuri care nu pot accede în nici un caz la autonomia teritorială și numai parțial la cea culturală, ca de exemplu: atunci cînd membrii unor grupuri etnice trăiesc în diasporă, izolați, dar totuși reprezintă majoritatea în unele mici unități administrative, cum ar fi regiunile, comunele sau părți din comune. Pentru asemenea cazuri se va prevedea autoadministrarea locală (autonomia locală).

Prin autonomia locală, locuitorii unei unități administrative obțin posibilitatea de a lua în considerație problemele proprii (ale grupurilor etnice) și în special cele care interesează preponderent comunitatea locală, în afara celor considerate în mod normal de competență locală generală.

În domeniul de competență al autoadministrării locale¹⁴ intră în special următoarele¹⁵:

- stabilirea modului de utilizare instituțională a bilingvismului în cadrul autoadministrării locale;

- utilizarea numelor și însemnelor proprii;
- modul de organizare a tradițiilor și sărbătorilor;
- protecția monumentelor istorice locale;
- poliția sanitară, de construcții, circulație, siguranța locală.

În afară de acestea, autoadministrarea locală trebuie să asigure înființarea și întreținerea instituțiilor - în cadrul legislativ disponibil - în special în domeniile:

- învățământ local;
- medii scrise și electronice locale;
- păstrarea tradițiilor;
- cultură;
- activități economice.

În plus, grupurile etnice colaborează - funcție de partea de populație pe care o reprezintă - la toate activitățile de administrație locală.

4. Împărțirea administrativă

În legătură cu autonomia, împărțirea administrativă joacă un rol important deoarece trebuie să se țină seama de împărțirea teritoriului statului în circumscripții electorale, judecătorești, politice și administrative conform intereselor grupurilor etnice.¹⁶

Din aceste motive împărțirea administrativă trebuie făcută ținându-se seama de grupurile etnice direct afectate.

5. Dotarea financiară și bugetul

Organismele autonome ale autonomiei teritoriale, respectiv culturale trebuie dotate financiar astfel încât să fie în măsură să-și exercite atribuțiunile în mod eficient. În bugetul financiar al fiecărui stat semnatar se vor prevedea valori fixe pe capitole, rezervate teritoriilor autonome, în funcție de raportul mediu al numărului de locuitori și al suprafeței lor față de cele ale statului respectiv.

În orice caz, o parte fixă (aproximativ 9/10) din impozitele și contribuțiile încasate în interiorul teritoriului autonom îi revin acestuia și rămân în zona în care se încasează; visteriei statului i se transmite doar partea care-i revine. Dacă partea din impozitele și contribuțiile încasate ce revine teritoriului

autonom este mai mică decât partea din bugetul statului alocat lui, vistieria statului trebuie să-i achite diferența.

6. Protecția juridică

Controlul legalității actelor juridice emise de uniunile autonome se exercită numai prin tribunale supreme independente.

Pentru protecția juridică internațională ar trebui să fie competente organele de control ale Consiliului Europei, iar drept instrumente să fie:

- Convenția Europeană pentru Drepturile Omului, pentru reclamații individuale sau ale statelor;
- rapoartele statelor (sistemul ONU);
- sistemul OSCE pentru reglementarea pașnică a conflictelor.

III. Observații finale

Din cele 36 de state europene cu peste 500 mii de locuitori numai unul, Portugalia, nu are momentan probleme cu minoritățile naționale. Din cele 35 de state rămase, 5 (Bosnia-Herzegovina, Iugoslavia, Croația, Rusia și Turcia) înregistrează conflicte etnice violente.

Alte 5 din cele 30 restante au de soluționat conflicte etnice cu state vecine (Albania, Bulgaria, Grecia, Letonia, Ucraina).

În alte 6 state din cele 25 rămase se observă zone de tensiuni interetnice (Marea Britanie, Macedonia, Moldova, România, Slovacia, Spania).

Finalmente rămân 19 state, deci doar jumătate, în care problema naționalităților nu produce tensiuni, violențe sau conflicte cu vecinii.

Considerând situația grupurilor etnice, se poate spune că din peste 200 de cazuri existente în Europa doar estimativ un sfert beneficiază de protecție juridică, astfel încât existența lor nu este direct amenințată. De aici rezultă un potențial conflictual foarte ridicat, datorat protecției juridice insuficiente.

Cu toate că doar o parte mai redusă a grupurilor etnice din Europa poate fi considerată subiect potențial pentru dreptul la autodeterminare, situația s-ar putea schimba rapid dacă existența lor nu poate fi garantată decât prin secesiune.

Discriminarea inadmisibilă - voită sau involuntară - a unei minorități naționale datorită unor caracteristici deosebite ale grupului îi poate periclita existența. Dacă acest pericol nu poate fi deviat, discriminarea inacceptabilă poate duce la tendințe secesioniste, indiferent dacă acestea sînt sau nu în concordanță cu dreptul internațional. Existența sau lipsa dreptului la secesiune pentru minoritățile naționale nu joacă un rol prea mare în procesul dezvoltării politice. Autonomia acordată la timp va fi totdeauna cea mai potrivită cale de prevenire a secesiunii!

**Statele Europei în funcție de componența lor etnică și de stabilitate
(august 1994)**

Procentul de locuitori ai grupului etnic	State
fără grupuri etnice sub 10%	Portugalia <u>Albania</u> , Danemarca, Germania, Finlanda, Franța, <u>Grecia</u> , <i>Marea Britanie</i> , Irlanda, Italia, Norvegia, Austria, Polonia, Suedia, Cehia, Ungaria
10-20%	<u>Bulgaria</u> , Lituania, Olanda, <i>România</i> , <i>Slovacia</i> , Slovenia, Turcia
20-30%	Croația , <i>Spania</i> , <u>Ucraina</u> , Belarus
30-40%	Estonia, Iugoslavia (Serbia, Muntenegru) , <i>Macedonia</i> ,
<i>Moldova</i>	
40-50%	<u>Letonia</u>
State multinaționale	Belgia, Bosnia-Herțegovina, Rusia, Elveția

Boldat: conflicte etnice violente

Subliniat: tensiuni etnice cu statele vecine

Italic: zone de tensiuni etnice

**Grupuri etnice în Europa: estimare cantitativă¹
(august 1994)**

State ²	Locuitori 1991-92 (milioane)	% din populație care determină numele statului	nr. de grupuri etnice (min.)	membri în mii
1. Albania	3.3	93.0	4	233
2. Belgia	10.0		3	9091
3. Bosnia-Herzegovina	4.4		4	4060
4. Bulgaria	9.0	80.0	7	1821
5. Danemarca	5.2	97.3	3	123
6. Germania	80.1	91.9	5	337
7. Estonia	2.0	61.5	8	726
8. Finlanda	5.0	93.6	2	302
9. Franța	57.0	90.0	8	4000
10. Grecia	10.3	91.8	6	281
11. Marea Britanie	57.6		4	1082
12. Irlanda	3.5	99.0	1	30
13. Italia	57.8	94.2	11	3348

(continuare în pagina 60)

State ¹	Locuitori 1991-92 (milioane)	% din populație care determină numele statului	nr. de grupuri etnice (min.)	membri în mii
14. Iugoslavia				
a) Serbia	9.8	66.0	12	2849
b) Montenegro	0.6	66.0	4	164
15. Croația	4.8	78.1	6	686
16. Letonia	2.7	52.5	5	1220
17. Lituania	3.8	80.2	9	707
18. Macedonia	2.0	64.6	7	778
19. Moldova	4.4	64.5	5	1488
20. Olanda	15.1	86.9	1	600
21. Norvegia	4.3	96.9	2	52
22. Austria	7.8	93.4	6	128
23. Polonia	38.2	95.6	12	1652
24. Portugalia	9.9	100.0		
25. România	23.0	88.0	21	2698
26. Rusia ¹	cca. 118.7	82.0	43	19963
27. Suedia	8.6	99.5	2	45
28. Elveția	6.8		4	5151
29. Slovacia	5.3	85.7	8	753
30. Slovenia	1.9	87.8	9	153
31. Spania	39.0	73.0	5	9030
32. Cehia	10.3	90.0	7	845
33. Turcia	57.3	82.9	12	9835
34. Ucraina	52.0	72.7	19	13842
35. Ungaria	10.3	90.0	13	949
36. Belarus	10.3	77.9	5	2390
Total:	7521		283	101412

(1) Este vorba de date oficiale, de regulă prea mici; de obicei datele furnizate de grupurile etnice însele, în special în noile democrații est-europene sînt mai mari cu 30-60%. Surse: *Almanahul Mondial Fischer* 1992-93-94; Consiliul Europei: *Situația limbilor regionale și minorităților din Europa*, decembrie 1993; *Parlamentul Europei raportul Killilea*, ianuarie 1994; Rudolf A. Mark: *Popoarele Uniunii Sovietice*, lexicon 1989; J. Frowein, R. Hofmann, S. Oeter: *Drepturile minorităților în statele Europei*, partea a I-a, 1993; *Cartea albă a Ministerului de Externe Român*, București, iunie 1991; Ministerul de Interne Italian: *Primul raport asupra situației minorităților din Italia*, 1994.

(2) Fără mini-state și state mici cum ar fi Andora, Islanda, Liechtenstein, Luxemburg, Malta, Monaco, San Marino, Vatican, Cipru.

(3) Rusia doar la vest de Urali (valori aproximative). □

Traducere de Mircea Beșu

Note:

1. Astfel, de exemplu, valoarea numerică a unui grup etnic nu constituie etalonul puterii acesteia, deoarece drepturile omului trebuie să fie valabile indiferent de aceasta, iar privarea de drepturi poate avea consecințe nebanuite: pe fundalul materialului nuclear, utilizabil militar și vagabondind prin lume, un grup foarte mic poate provoca necazuri foarte mari!

2. Fără a ține seama de cele mici și foarte mici: Andora, Islanda, Liechtenstein, Luxemburg, Malta, Monaco, San Marino, Vatican, Cipru.

3. Exceptând de exemplu românii din Moldova (2,8 milioane), lituanienii (2,5 milioane), slovenii (1,9 milioane), macedonenii (1,5 milioane), letonii (1,3 milioane) și estonii (0,96 milioane).

4. Cu excepția catalanilor - 7,3 milioane.

5. În cele 31 de state naționale, plus restul Iugoslaviei și Federația Rusă; nu s-a ținut seama de Bosnia-Herțegovina.

6. Felix Ermacora, Christoph Pan și alții: *Drepturile de bază ale grupurilor etnice europene*, Ethnos nr.42, editura Braumüller, Viena 1993.

7. Convenția-cadru s-a adoptat la 10 octombrie 1994 de către Comitetul Ministerial al Consiliului Europei. Începând cu 1 februarie 1995 este propusă pentru semnare.

8. Felix Ermacora, Christoph Pan și alții: *Grupurile etnice din Europa*. Proiect actualizat pentru o Convenție al UFCEE, 12 mai 1994.

9. Forumul Parlamentar al NATO, *Raportul Lucas 1992*, Recomandări ale raportului, punctul 87, alineat 2:

„În general orice formă de autonomie este soluția optimă pentru toate părțile, cu atât mai mult cu cât solicitările de autonomie decurg de multe ori din incapacitatea puterii centrale de a se descurca la timp cu dorințele de autonomie“. (traducere neoficială)

10. Conferința de pace de la Haga pentru rezolvarea crizei iugoslave (Planul Carrington - 14 octombrie 1991, capitolul 2.5); Conferința de pace de la Geneva pentru Bosnia-Herțegovina (Planul Vance-Owen, 27 octombrie 1992); Conferința de pace pentru Orientul apropiat (Tratatul pentru autonomia palestiniană, Washington, 13 septembrie 1993).

11. Conform directivelor ONU referitor la drepturile populațiilor autohtone, 1992 (partea a V-a, articolul 23) autonomia cuprinde o serie de domenii ca: „Învățămîntul, informarea, cultura, religie, sănătatea, construcția de locuințe, ocrotirea socială, activitățile tradiționale sau altele, gospodărirea solului și a bogățiilor naționale, mediul înconjurător precum și impozitarea internă pentru finanțarea acestor domenii autonome.“ Modelul neoficial pentru această propunere era european, și anume „Home Rule“-ul danez - Legislația Groenlandei (Legea 577 din 29 noiembrie 1978).

12. ONU, Raportul Eide referitor la protecția minorităților, Recomandările din 1993, punctul 17, litera c: „Se recomandă statelor și minorităților să verifice, conform condițiilor lor specifice, următoarele posibilități: autoadministrarea (autonomie funcțională, autonomie culturală) nu pe bază teritorială, pentru un număr minim de probleme esențiale păstrării identităților, cum ar fi utilizarea limbii proprii sau a riturilor religioase proprii.“ (traducere neoficială)

13. Legea minorităților din Ungaria (nr. 77 din 7 iulie 1993), paragraful 17: „Minoritățile au dreptul să creeze organizații civile și autoadministrare la nivel local și național.“ (de asemenea paragrafele 31-39).

14. Una din multele variante în acest sens a fost descrisă la Conferința pentru pace de la Haga (propunere pentru Iugoslavia, 1991, articolul 2.3, alineat 4) pentru membrii unui grup etnic care nu sînt majoritari în zona în care trăiesc, precum urmează: „Membrilor unei comunități

etnice care trăiesc departe de cei cu aceeași origine, ca de exemplu în localități izolate, trebuie să li se asigure un grad util de autoadministrare.“ (traducere neoficială)

15. Legea pentru minorități din Ungaria (nr. 77 din 7 iulie 1993), paragraful 17: „Minoritățile pot înființa organizații civice și de autoadministrare la nivel local și național.“ (traducere neoficială)

16. Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept, 1991, articolul 14, paragraful 2: „Pe cât posibil statele trebuie să țină seama de minorități la împărțirea teritoriului în unități administrative, politice sau electorale.“ (traducere neoficială)

Uniunea Europeană, proiectul Alber pentru o cartă a drepturilor grupurilor etnice, 1993, articolul 20: „Împărțirea unităților administrative și electorale trebuie să evite despărțirea sau alipirea zonelor grupurilor etnice la zone cu populație majoritară și restrângerea sau negarea a drepturilor acestor grupe, menționate în prezenta cartă. Oriunde acest lucru este posibil, grupurilor etnice li se vor atribui unități administrative și circumscripții electorale proprii.“

Hexagonala CSCE, Geneva, 1991, punctul 2: „La împărțirea teritoriului lor în unități administrative, juridice și electorale statele vor arăta bunăvoință față de minoritățile naționale.“

Declarația de la Atena referitoare la drepturile minorităților, 1992, articolul 17, litera b: „Statele vor ține seama de existența minorităților la împărțirea teritoriului național în unități politice, administrative precum și în circumscripții electorale.“

Popoare, națiuni, minorități naționale, grupuri etnice și dreptul la autodeterminare (cazul Ucrainei și al Crimeii)

NATALIE BELITSER

Însuși titlul propus pentru această prezentare sugerează necesitatea de a se ajunge la un consens asupra definițiilor cu care lucrăm, fie și numai pentru a evita neînțelegerile care pot să apară chiar de la primul pas al tuturor discuțiilor asupra acestor subiecte. În zilele noastre, miezul tuturor argumentelor aduse în discutarea problemelor fierbinți îl constituie conceptul de „popor”, ca subiect al dreptului internațional, sugerându-se dreptul său la așa-numita autodeterminare externă (1) (*vezi referințele de la sfârșitul textului*). În ciuda lipsei unui concept general acceptat și lipsit de ambiguitate al „poporului”, diferențiat explicit în acest context de minoritățile naționale, populație, rezidenți etc., au fost elaborate anumite criterii care par a fi destul de valide pentru a fi folosite ori de câte ori se pune problema autodeterminării. Aceste criterii, după cum sînt prezentate în (1), includ:

1. Un grup de ființe umane individuale care se bucură de cîteva sau de toate următoarele trăsături comune : a) o tradiție istorică comună; b) identitate etnică sau rasială; c) omogenitate culturală; d) unitate lingvistică; e) afinitate ideologică sau religioasă; f) un teritoriu comun; g) viață economică comună;
2. Grupul trebuie să fie format dintr-un anumit număr de membri care nu este necesar să fie mare (cazul popoarelor din statele foarte mici), dar care trebuie să fie mai mult decît o simplă asociere de indivizi din interiorul unui stat;
3. Grupul ca întreg trebuie să aibă voința de a fi identificat ca popor sau conștiința de a fi un popor - deși este permis ca unele grupuri sau unii membri

ai acestor grupuri, deși împărtășesc celelalte caracteristici, să nu aibă această dorință sau conștiință; și

4. Dacă este posibil, grupul trebuie să aibă instituții sau mijloace de expresie a caracteristicilor comune și a dorinței de identitate.

Fiind de acord cu mulți colegi ai noștri, inclusiv cu savanți și militanți din domeniul drepturilor omului, asupra acestui mod de a defini popoarele ca entități coerente având dreptul la autodeterminare, împărtășim de asemenea și următoarea aserțiune susținută de temeiuri puternice, care subliniază faptul că: „În ceea ce privește popoarele indigene (2), s-a ajuns la consens asupra faptului că acestea sînt popoare în toate sensurile acestui termen, social, cultural și etnologic” (1).

Aplicată situației etnice, politice și sociale din Ucraina contemporană, corespondența cu criteriile menționate anterior ar însemna că societatea multiethnică, multiculturală și multireligioasă a Ucrainei este formată din două popoare indigene, și anume ucrainenii și tătarii din Crimeea (care se conformează tuturor criteriilor enumerate mai sus) și un număr de alte grupuri care pot fi recunoscute fie ca minorități naționale, fie ca grupuri etnice (fapt ce depinde în principal de mărimea grupului). Membrii tuturor acestor grupuri, fără nici o deosebire, împărtășesc cetățenia ucraineană și formează astfel ceea ce se desemnează prin termenul „națiune politică”, sau „popor ucrainean”. (Ar trebui subliniat că la nivelul indivizilor, afilierea la un anumit grup sau neapartenența la nici unul dintre ele trebuie considerate chestiuni strict personale, o alegere liberă a identității persoanei și trebuie recunoscute ca fiind în întregime o problemă ținînd de sfera privată).

Dacă această interpretare generală este acceptată, atunci cel puțin unele dintre controversele și disputele curente vor putea fi rezolvate de către părțile adverse mult mai ușor decît poate fi făcut acest lucru astăzi. De pildă, percepția comună a acestor definiții va elimina cîteva neînțelegeri în ceea ce privește poziția membrilor Grupului Helsinki de la Moscova, al cărui Apel către toți cetățenii fostei Uniuni Sovietice propune cîteva principii generale care să ghideze relațiile interetnice (3). Fără a face o distincție clară între termenii „popor” și „minoritate națională”, unele puncte ale acestui Apel par mai curînd contradictorii, din moment ce primul principiu declară că „dreptul la autodeterminare este un drept natural și inalienabil al popoarelor”, în timp ce principiul al cincilea se adresează „tuturor popoarelor și minorităților naționale...” (chemîndu-le să respecte frontierele existente ale statelor.)

Deși minoritățile naționale din toate țările trebuie cu siguranță să se bucure de un spectru larg de drepturi destinate să le apere identitatea culturală, religioasă, lingvistică etc., distincția dintre minoritățile naționale (etnice) și popoare trebuie să fie recunoscută, fie și numai ca o consecință inevitabilă a

sistemului european tradițional, aflat încă în dezvoltare, de state naționale. (Stat național nu înseamnă în nici un caz stat „monoetnic” sau chiar „etnic”; acest termen poate fi luat ca o indicare a poporului indigen care a servit de obicei ca principală forță motrice în procesul edificării statului, și al cărui nume se reflectă deseori în numele țărilor respective. Se poate adăuga că aceste considerații par relevante mai curînd pentru experiența istorică europeană, de vreme ce, de pildă, experiența nord-americană de creare a propriilor state naționale a fost cu totul diferită).

De aceea, atît timp cît statele naționale vor continua să existe, ucrainenii vor avea un statut de minoritate națională oriunde în lume în afara Ucrainei; aceeași înțelegere a distincției dintre popoare și minoritățile naționale, dacă este aplicată rușilor, sîrbilor, croaților, maghiarilor, armenilor, moldovenilor etc., va asigura un cadru cuprinzător și nediscriminator relațiilor interetnice post-imperiale, inclusiv relațiilor din și dintre statele multietnice moderne apărute ca rezultat al prăbușirii imperiilor.

Perceperea „poporului” ca subiect al dreptului internațional care se bucură de dreptul la autodeterminare este încă departe de a fi universal acceptată. Dintre politicienii, personalitățile publice proeminente și experții independenți din fosta Uniune Sovietică, cea mai puternică opoziție la această viziune este exercitată de colegii noștri reprezentînd vederile elitei politice din Rusia (vederile extremiștilor ruși șovini nu ne interesează aici). Acest lucru devine evident în special atunci cînd este discutat cazul Crimeii. În ceea ce privește acest caz particular, credințele ferme au fost exprimate în felul următor: „Locuitorii Crimeii, au dreptul la autodeterminare” (Galina Starovoitova, vezi ref. 4); sau: „Nu națiunea, ci poporul (Crimeii) este cel care are dreptul la autodeterminare” (Vitali Korotici), sau: „Vox Populi - Vox Dei” sugerînd ca acest „Vox” să fie exprimat prin referendum, iar voința „poporului Crimeii” să fie impusă printr-o majoritate mecanică de voturi (Konstantin Zatulin, membru al Dumei de Stat); sau: „poporul Crimeii trebuie să își decidă singur soarta, inclusiv în problema formei de guvernare și a suveranității statale prin referendum local” (dl. Evgheni Saburov, demisionat din funcția de vice-prim ministru al guvernului Crimeii, invitat de la Moscova de dl. Meșkov, președintele Crimeii).*

După cum înțeleg eu lucrurile, deși astfel de declarații par a apela la un intuitiv „sentiment al dreptății”, cu siguranță că ele nu trebuie folosite ca mijloace de rezolvare a nici unei dispute teritoriale, iar aceasta din mai multe motive. În primul rînd, ele au un potențial de încălcare a drepturilor popoarelor indigene care deseori nu ating majoritatea cantitativă în teritoriile lor istorice. În al doilea rînd, ele măresc probabilitatea unei revizuii fără sfîrșit a frontierelor statelor existente ducînd astfel la un haos de lungă durată și la o instabilitate crescută. În final, pretinsul drept al minorităților naționale de a se separa de un

stat și de a se uni cu altul amenință să inflameze tendințele separatiste pînă în punctul de declanșare a unor conflicte armate violente, subminînd astfel orice speranțe de negocieri politice pașnice destinate să ajungă la un compromis între părțile implicate într-un potențial conflict. (Pasiunile separatiste sînt deseori stîrnite de sprijinul bănuît sau chiar acordat de „statele surori” și ele ar fi sever agravate dacă ar fi percepute ca fiind cît se poate de legitime și în conformitate cu dreptul internațional.)

Merită să amintim faptul că pericolele extinderii dreptului la autodeterminare la toate grupurile de populație pare să fie bine înțeles de aceiași politicieni și personalități publice de fiecare dată cînd el privește nu o situație din afară, ci dinăuntrul Federației Ruse (în cazul autoproclamatei Republici a Uralului, ideea fiind total respinsă de autoritățile de stat din Federația Rusă).

Dar, desigur, această percepție a popoarelor ca singurele subiecte ale dreptului la autodeterminare externă nu poate fi considerată universală: anumite excepții trebuie luate în considerare pentru a asigura dreptul la autodeterminare a minorităților naționale care sînt obiectul unor discriminări în masă sau a căror existență este amenințată. Cu toate acestea, astfel de situații extreme trebuie considerate individual, cu implicarea organizațiilor și instituțiilor internaționale în căutarea soluțiilor optime. Cel puțin un exemplu pozitiv de astfel de intervenție internațională poate fi desprins din istoria europeană interbelică, și anume, soluția găsită pentru foarte disputatul caz al Insulelor Aland. După cum se știe, acest teritoriu populat de etnici suedezi și aflat în apropierea Suediei a devenit parte a Finlandei după ce aceasta și-a cucerit independența de stat în 1917. Disputele teritoriale care au urmat între Suedia și Finlanda au fost rezolvate în mod gradat datorită energicelor străduințe depuse de Liga Națiunilor. Numeroasele acte legislative și regulamente care au determinat împărțirea dreaptă și justă a puterilor între autoritățile centrale finlandeze și organele de autoguvernare reprezentînd minoritatea suedeză (care constituia majoritatea covîrșitoare a locuitorilor insulelor), s-au dovedit a satisface toate părțile implicate, iar aceasta în așa fel încît problema a fost rezolvată pașnic și fără revizuirea granițelor (5).

Să revenim la cazul Crimeii, a cărei populație este formată din 63% etnici ruși, 24% ucraineni, 10% tătari și peste o sută de alte etnii, incluzînd un mic grup de indigeni crimcac și karaimi, și a cărei situație, complicată în plus de repatrierea tătarilor crimeeni și a altor minorități și grupuri etnice deportate, pare extrem de tensionată și greu de rezolvat. Nu este de mirare că au fost propuse pentru aplanarea crizei un număr de abordări foarte diferite. Una dintre ele, susținută mai mult de politicienii ruși moderați (ca dl. Șahrai), sugerează adoptarea pentru rezolvarea situației Ucraina-Crimea a aceluiași model de relații ca și cel adoptat pentru relațiile dintre Rusia și Tatarstan. Plecînd de la distincția dintre „popor” și „populație”, pare clar că în acest din urmă caz aveam de a face,

în toate sensurile cuvîntului, cu poporul tătar indigen din Kazan, care a făcut ca revendicarea autonomiei naționale sau a oricărui alt grad de autodeterminare în cadrul granițelor Federației Ruse să fie bine întemeiate și în întregime legitime. Ca și în cazul din urmă, acest model ar fi justificat numai dacă în peninsula Crimeea ar exista o Republică Autonomă Tătară, ceea ce nu este cazul. Din acest motiv, exemplul de mai sus ilustrează cele două semnificații diferite ale termenului „popor” care au fost utilizate în funcție de context, una dintre ele înțelege noțiunea de popor ca entitate coerentă în conformitate cu criteriile menționate mai sus, în timp ce cealaltă implică faptul că „poporul” este doar o populație (locuitori) ai unei regiuni date. Din păcate, unii dintre ucrainenii care propun acest model par să nu cunoască nici ei această diferență (6).

Problema drepturilor grupurilor, inclusiv a dreptului popoarelor la autodeterminare, primește un înțeles special dacă privește acele popoare indigene al căror fundal istoric le leagă de ținutul în care trăiesc în prezent, dar care nu au nici un stat propriu pe aceste teritorii, și nici un alt teritoriu pe cuprinsul căruia să-și exercite viața națională. Dacă acestor popoare, care nu au nici un fel de „state surori”, li se refuză și un statut special care să facă posibilă edificarea unei forme de guvernare corespunzătoare cerințelor lor, sau să asigure în interiorul statelor existente un tip de autonomie pentru a le satisface nevoile, probabilitatea unor tensiuni interetnice putînd ajunge pînă la violență deschisă, acte de terorism sau război civil pare a crește în mod dramatic. (Cazul palestinienilor, al kurzilor din Turcia și Irak, al bascilor în Spania, sînt toate ilustrări convingătoare ale acestei teze. Și totuși, comportamentul violent al tătarilor din Crimeea nu oferă nici o garanție că perspectiva unor astfel de scenarii tragice este exclusă.) Dar pentru un grup care are o percepție de sine ca formînd un popor atît de explicită ca aceea demonstrată de tătarii din Crimeea, pentru cei care nu numai că împărtășesc o cultură comună, tradiții, limba și religia etc., dar posedă deja și o elită politică matură, organe alese de autoguvernare etc., cea mai rezonabilă soluție a problemelor lor pare să poată fi găsită într-o mișcare pașnică și evoluționistă în spre realizarea dreptului lor la autodeterminare. Iar stereotipiile larg răspîndite și temerile în legătură cu o „întărire a factorului musulman” nu trebuie în nici un caz invocate pentru respingerea unei asemenea soluții.

Luînd în considerare faptul că tătarii din Crimeea sînt încă depășiți semnificativ ca număr de locuitorii mai recentî ai peninsulei, care s-au stabilit aici după oribilele evenimente ale deportării și genocidului și luînd de asemenea în considerare cele două moșteniri triste - imperialismul și totalitarismul - ale tuturor societăților post-sovietice (7), perspectivele de împlinire a acestei variante par într-adevăr îndoielnice. Dar nu este mai puțin adevărat că abilitatea inerentă și determinată istoric a popoarelor indigene ale Crimeii de a conviețui pașnic în interiorul unui mediu multicultural, multiethnic și multireligios face ca această

problemă să nu fie totuși chiar atât de lipsită de soluție precum ar putea părea la prima vedere. Dar chiar dacă este văzută ca o perspectivă îndepărtată, această hotărîre cere depunerea imediată a numeroase eforturi pentru a învinge diferitele feluri de obstacole înrădăcinate în politică, economie și chiar în psihologia socială. Cu cît instituțiile și persoanele care vor suține această idee vor fi mai multe, cu atât mai numeroase vor fi șansele de succes. Iar succesul ar putea însemna în cele din urmă recompensarea omenirii prin reapariția pe acest pămînt minunat a unei societăți tot atât de bogată în culturi și în popoare, cu o civilizație la fel de înaltă și la fel de pașnică și de tolerantă (8), precum a fost creată în trecutul îndepărtat de slăvitul Tavia. □

* Ultimele două citate se referă la discursurile susținute la conferința internațională cu titlul **Evoluțiile din Crimeea: provocările pentru Ucraina și implicațiile asupra securității regionale**, Kiev, 23-25 Octombrie 1994.

Traducere de Silviu-Ioan Balla

Referințe:

1. Self-Determination: Report on the Martin Ennals Memorial Symposium on Self-Determination, Saskatoon, Canada, March 3-6, 1993.
2. The Rights of Indigenous Peoples: Fact Sheet N 9, United Nations Office in Geneva, Centre for Human Rights, 1992.
3. On principles of the International Relations (Appeal of the Moscow Helsinki Group, 1994, în limba rusă).
4. Interviu cu Galina Starovoitova, Observer, N 4, May 1994, pp. 20-27 (în ucraineană).
5. Aland islands - An Example of Territorial Autonomy. Constitutional Herald, Supplement 1, Moscova, 1990 (în rusă).
6. S. Bazovkin: Crimea and Ukraine - the aspects of the European security. Hot Line, N 1, 1994 (în ucraineană).
7. AJ Motyl: Dilemmas of Independence - Ukraine after Totalitarianism. Council on Foreign Relations Press, New York, 1993.
8. V. Ye. Vozgrin: Empire and the Crimea - A Long way to genocide. Backchesarayi, 1994 (în rusă).

Atlanta: Problematici reale și judecăți abstracte*

GABRIEL ANDREESCU

Desfășurarea întâlnirii

Întâlnirea de la Atlanta a fost un adevărat eveniment de presă al lunii februarie 1995. Pregătită câteva luni de zile de către PER (Project on Ethnic Relations), ea a intervenit într-un moment când opinia publică era asaltată cu declarații privind pericolul pe care l-ar reprezenta minoritatea maghiară din România. Ea a adăugat noi factori în ecuație, și anume a dat o imagine asupra anvergurii internaționale pe care o are problema minorităților (în particular, a celei maghiare). Într-adevăr, implicarea în această acțiune a fostului președinte Jimmy Carter arăta că marea putere de peste Ocean poate fi atentă la problema maghiarilor din România, subiect care, pentru prea mulți dintre factorii de decizie de la noi părea doar o chestiune cu caracter intern. În sfârșit, dialogul aducea la aceeași masă un grup eterogen simbolizând: președinția (Traian Chebeleu), guvernul (Viorel Hrebenciuc, Liviu Maior), partidul de guvernământ (consilierul în probleme politice al președintelui executiv al PDSR, Ovidiu Șincai), opoziția (Nicolae Țăran), societatea civilă (pe mine). Spun “simboliza” pentru că nici unul dintre cei amintiți nu avea autoritatea să negocieze ceva precis - de altfel înalții funcționari de stat și politicienii au afirmat cu toții că vorbesc în nume personal. Uniunea Democratică a Maghiarilor din România a fost reprezentată însă de principala echipă de conducere: președinte (Béla Markó), președinte

* Notă: Între 14-15 februarie a.c. a avut loc la Atlanta masa rotundă inițiată de PER, reunind reprezentanți ai UDMR și ai diferitelor instituții de stat și guvernamentale, precum și ai partidelor politice românești. Autorul articolului — singurul reprezentant al societății civile — propune un comentariu al evenimentului.

executiv (Csaba Takács), președinte de onoare (László Tőkés), parlamentari precum György Frunda, György Tokay, József Csapó.

Masa rotundă de la Atlanta a stat sub semnul incertitudinii pînă în seara dinaintea plecării. Guvernul a introdus în delegație pe Emil Roman, membru PUNR - contrar condiției enunțate de la început de către UDMR. S-a realizat un compromis *in extremis*: Emil Roman urma să apară la Atlanta ca observator.

În ceea ce privește discuțiile din zilele din 14 februarie și 15 februarie de la Atlanta, o să le povestesc pe scurt.

Prima zi a început sub semnul crizei. Părintele Emil Roman se prezenta ca un membru al delegației cu drepturi depline. Echipa maghiară a deliberat 50 de minute. Béla Markó a anunțat că pentru UDMR Emil Roman continuă să fie un observator. Ca urmare înțîlnirea a putut începe, dar în tensiune. László Tőkés a spus cîteva cuvinte despre nerespectarea regulilor de către participanții români, iar Traian Chebeleu și Viorel Hrebenciuc au replicat vorbind despre intoleranța președinților UDMR.

Dezbaterile au fost lansate printr-un schimb de considerații privind responsabilitățile guvernului sau ale UDMR, în legătură cu starea de agitație din România: violarea drepturilor minorității maghiare, declarațiile ostile față de UDMR, respectiv, intenția UDMR de a crea un stat în stat, încălcarea legalității prin formarea Consiliului reprezentanților, Consiliului consilierilor și primarilor UDMR etc.

După amiaza primei zile a dus la o schimbare a tonului. Am solicitat rezolvarea unor chestiuni concrete, a căror listă am și dat-o: utilizarea limbii în justiție, în învățămînt, inscripționările bilingve, problema universității Bolyai. Deasemenea, am făcut un apel la abordarea proiectelor de lege privind minoritățile naționale, documente a căror adoptare poate influența pe termen lung și în profunzime raporturile inter-etnice din România. Un proiect propus de guvern se afla de altfel în mapa participanților. Eu adusesem cu mine proiectul elaborat sub egida Centrului pentru Drepturile Omului. Reprezentanții UDMR au amintit de proiectul trimis de aceasta în Parlament la sfîrșitul lui noiembrie 1993 și de proiectul de lege al învățămîntului, semnat de circa 500.000 de maghiari.

Ideea a fost acceptată în principiu, dar asupra determinării chestiunilor concrete care au prioritate nu s-a putut ajunge la un acord. La sfîrșitul primei zile de dezbateri s-au ales 8 teme pe care vroia să le atace UDMR, la care s-au adăugat alte două, propuse de către Traian Chebeleu.

A doua zi, la propunerea consilierului politic al președintelui Camerei Deputaților, dl Ovidiu Șincai, s-a definitivat lista de discuții: problemele de ordin legislativ; probleme de politică internă reclamate de către UDMR; chestiuni ce privesc poziția partidelor față de drepturile minorităților, accentuîndu-se ideea că se dorește salvarea următoarei campanii electorale de pericolul ca naționalismul

să devină subiect de agitație. Dar pînă la venirea președintelui Jimmy Carter singurul consens realizat a fost continuarea discuțiilor la București. Reprezentanții guvernului și ai PDSR au insistat ca UDMR să aibă întâlniri cu arcul guvernamental. Deci și cu partidele extremiste. A fost un moment delicat: pe rînd, dl Viorel Hrebenciuc, dl Traian Chebeleu, dl Petre Maior, dl Ovidiu Șincai au argumentat că UDMR are nevoie de votul acestor partide; protocolul cu PDSR cere eliminarea extremismului și trebuie arătat că există toleranță; dialogul este un semn pozitiv față de populație etc. S-a creat un moment de confuzie. Se lăsa impresia că liderii UDMR resping spiritul democratic al dialogului și eludează realitatea politică. Se va spune ~~da~~ solicitării de a se sta la aceeași masă cu politicieni ca Vadim Tudor sau Gheorghe Funar? Atunci am intervenit, amintind că partidele care refuză, cel puțin în principiu, extremismul, au aproximativ 80% din voturi în Parlament. György Frunda a pus imediat după asta punct la discuție: UDMR, CDR și PD au între ele o înțelegere de a nu discuta cu extremiștii.

Președintele Jimmy Carter a sosit la sfîrșitul primei părți a discuțiilor din 15 februarie, condus de fostul ambasador la București, Harry Barnes. S-a referit la interesul Americii pentru ceea ce se întîmplă în România și la disponibilitatea de a-și oferi bunele servicii, dacă este nevoie. Moderatorul întîlnirii, directorul PER, Allen Kassof, a spus înainte de a se retrage: liderii UDMR trebuie să se gîndească, dacă doresc să obțină anumite rezultate, cum pot convinge guvernul să coopereze, în sensul lor; guvernul are interesul să existe două milioane de maghiari fericiți, nu nemulțumiți.

Ultimile zeci de minute au fost consacrate unor discuții informale pe marginea legii învățămîntului, a întîlnirilor care ar urma să pună la punct, la București, mai multe chestiuni de detaliu. La ora 18 a zilei de 15 februarie reuniunea a luat sfîrșit, cu sentimentul, manifestat de mulți, că s-a ratat posibilitatea unor înțelegeri precise, dar și că deznodămîntul este acceptabil.

Poziția participanților

Întîlnirea de la Atlanta a fost o posibilitate, pentru un observator atent, să evalueze sensibilitățile participanților și în sensul mai general, jocul pe care îl fac, relativ la problema minorităților, factorii politici care au o influență directă în această chestiune. O să încerc să sintetizez aici propriile mele observații (judecăți), pe care le consider relevante pentru cititor.

Allen Kassof

Încep cu directorul PER, întrucît colaborarea strînsă a PER cu structurile guvernamentale (ori chiar prezența sa în România sub regimul Ceaușescu) a stîrnit suspiciuni. Mesajele sale au avut o "dimensiune" diplomatică

evidentă și când spun asta mă refer la capacitatea reală de a depăși susceptibilitățile. Comentariile sale: *“Această întâlnire nu este o mediere. Nu este un arbitraj. Nu este o negociere. Nimeni nu dă și nu primește nimic. Ea este o întâlnire neoficială. Constituie un schimb de vederi, în prezența prietenilor din America. O șansă de a avea o discuție rațională.”* au răspuns explicit acuzațiilor din țară (în special ale PUNR), privind pretenția Statelor Unite de a interveni în probleme interne românești. Activitatea PER corespunde întru totul, după opinia mea, acelei strategii din teoria rezolvării conflictelor, care introduce într-o situație de blocaj dintre doi “adversari” un al treilea partener, cu funcții de temperare și mediere. (Deasemenea, acelui stil de abordare a problemelor care este strict pragmatic, eludînd discursul moral.) Sugestiile finale ale lui Allen Kassof, făcute maghiarilor și guvernului reprezintă, cred, ideile de bun simț, dar și de esență, care trebuie opuse actualei confruntări dintre reprezentanții minorității maghiare și autoritățile de la București. Capacitatea PER de a implica personalități de talia lui Jimmy Carter și a foștilor ambasadori ai Statelor Unite la București este un factor de care trebuie ținut seamă.

Traian Chebeleu

O să amintesc cîteva din intervențiile consilierului președintelui Ion Iliescu: *“Foarte mulți români din Transilvania se trezesc dimineața cu aceleași temeri ca și cetățenii de naționalitate maghiară. Le e teamă de tulburarea ordinii publice, de nesiguranța pe care le-o crează unele dintre inițiativele UDMR. Încă din 1992 UDMR a lansat conceptul autonomiei teritoriale iar celelalte proiecte au mers în aceeași direcție. Ele au un caracter anti-constituțional, segregacionist. Consiliul consilierilor și primarilor UDMR trebuie desființat.”* Totuși, acestea sînt departe de a descrie esența pozițiilor dlui Traian Chebeleu. Aș enumera, pe baza experienței din acele zile ale întâlnirii din februarie, cîteva elemente de evaluare a perspectivei consilierului dlui Ion Iliescu și probabil, chiar a perspectivei prezidențiale:

(a) Este vorba despre o poziție în esență conservatoare: nu ar exista motive să creezi un capitol separat privind drepturile minorităților naționale și oricum, se face un abuz prin transformarea acestei teme într-un subiect internațional;

(b) Dl Traian Chebeleu nu face distincția (în mod surprinzător) între fapte cu statut juridic foarte diferit, cum este exprimarea opiniilor privind Constituția României (activitate prevăzută de chiar legea fundamentală) și utilizarea unor mijloace **neconstituționale** de a determina schimbarea acesteia (cum ar fi mijloace paramilitare etc.). Încercarea de a căuta în statutul Consiliului consilierilor și primarilor UDMR “dovada” neconstituționalității acestei forme de auto-organizare a UDMR era pe cît de sinceră pe atît de inadecvată, în raport cu abc-ul principiilor de drept;

(c) Voința consilierului prezidențial de a ajunge la o soluție de compromis în chestiunea situației maghiarilor din România îmi pare minimă, dl. Traian Chebeleu mergînd probabil pe ideea că nu există partener “de măsură prezidențială”.

(d) Consilierul prezidențial nu folosește discursuri demagogice pro-românești, dar pare a considera că cetățenii de origine maghiară din România nu sînt “la fel de legitimați” de a reprezenta națiunea română, ca și cetățenii de etnie română.

Viorel Hrebenciuc

Iată cîteva dintre intervențiile Secretarului general al Guvernului:

“Aici este un dialog româno-român, nu româno-maghiar.

Am avut înțelegeri anterioare, și ele au fost respectate. S-au dat trei sute de locuri la Universitatea din Cluj, pentru învățămînt în limba maternă. S-a creat Consiliul pentru Minoritățile Naționale. Cînd UDMR face declarații, un observator extern, care nu cunoaște realitatea din țară, are senzația că nu există nici un fel de învățămînt în limba maghiară, că nu există nici un fel de autonomie, că toți maghiarii sînt nemulțumiți. Dar cînd discutăm chestiuni concrete, vedem că este vorba numai de unele amănunte. De ce UDMR nu amintește și de ceea ce guvernul a făcut între timp?”

Secretarul general al Guvernului, dl Viorel Hrebenciuc este în același timp coordonatorul Consiliului pentru Minoritățile Naționale. Cu atît mai interesantă este poziția sa în cadrul dialogului de la Atlanta. El nu pare a avea opțiuni dogmatice și, mai general vorbind, pare să acționeze în legătură cu conjuncturile politice, cu cerințele politice de care este legat Guvernul și nu pe baza unei ideologii proprii. În cursul discuțiilor dl Viorel Hrebenciuc a încercat să eludeze problemele de fond, dînd prioritate unor aspecte foarte concrete referitoare la un caz sau altul ridicat de către UDMR. În același timp, el a fost foarte activ în a determina UDMR de a accepta o întîlnire cu toți membrii coaliției guvernamentale.

Liviu Maior

Dintre afirmațiile actualului ministru al Învățămîntului: *“Guvernul Văcăroiu a făcut multe eforturi pentru a rezolva problemele minorităților, inclusiv cele de învățămînt. Este de altfel singurul organism care nu face politică în România”.*

Pactul cu celelate trei formațiuni nu a schimbat programul de guvernare. El este rezultatul unei aritmetici electorale.

În privința descentralizării trebuie notat că Învățămîntul este al doilea domeniu (după Sănătate) unde bugetul a fost repartizat la nivel local.

Conducerea PDSR a cerut organizațiilor sale locale să angajeze discuții cu filialele UDMR. Se are în vedere înființarea unui departament pentru minoritățile naționale.

„Separarea în domeniul învățământului este un lucru grav. Ministerul tocmai a schimbat programa privind educația civică pentru a include principii de toleranță, multiculturalitate etc.”

Este interesant că dl Liviu Maior a fost singurul oficial care nu a folosit acuzații politice la adresa UDMR. El a susținut activitatea guvernamentală și a PDSR în privința minorităților naționale dar nu a avut obiecții de principiu la cererile UDMR din domeniul învățământului, exceptând separarea în învățământ, citată mai sus (și care are rațiunile ei). În schimb și-a declinat puterea și responsabilitatea de a determina senatorii PDSR să revină asupra capitolului privind învățământul în limba maternă, din Legea Învățământului. Acesta căpătase în Camera Deputaților o formă inacceptabilă din punctul de vedere al reprezentanților maghiari. A propus discuții imediate, după întoarcerea la București, la Ministerul Învățământului - necesare și pentru definitivarea cifrelor de școlarizare pentru elevii maghiari.

Nicolae Țăran

Intervențiile dlui Nicolae Țăran au fost surprinzătoare prin severitatea lor, chiar dacă pozițiile PAC de la București puteau sugera o astfel de poziție. Citez: *“Nu putem oferi soluții fără identificarea cauzelor care au determinat ca UDMR să nu mai aibă astăzi nici un fel de aliați politici. Din 1992 UDMR tot propune regiuni administrative speciale. Dacă obiectivul ar fi realizat, suveranitatea națională ar dispărea. În concepția UDMR comunitățile locale sînt bazate pe frontiere etnice. Așa ceva nu există nicăieri în lume. Situația creată astăzi față de UDMR se datorează faptului că acesta contestă ordinea constituțională. După 1990 s-au realizat două lucruri esențiale: Constituția și pașii spre integrarea europeană. UDMR pune în discuție cele două realizări..*

Nu putem să nu includem în dialog cele trei partide (PUNR, PRM, PSM).”

La Atlanta el a fost singurul care reprezenta, cel puțin simbolic, opoziția. (Colegul său, dl Radu Vasile fusese oprit de către conducerea PNȚCD să participe la întînirea din orașul lui Martin Luther King.) Discursul lui a vădit trei limite:

- (a) necunoașterea documentelor UDMR pe care le-a pus în discuție;
- (b) necunoașterea reglementărilor și practicilor internaționale în domeniul minorităților naționale;
- (c) o lectură inadecvată a Constituției și a altor documente.

În același timp, el a sprijinit toate propunerile care încercau să concilieze pozițiile guvernamentale și maghiare și să facă astfel un pas înainte.

Ovidiu Șincai

DI Ovidiu Șincai a urmat foarte clar un proiect politic, așa cum era de altfel de așteptat. Într-un stil echilibrat, el a încercat să identifice surse de naționalism în diferite zone ale spectrului politic, punând PDSR în poziția de arbitru moderat. *“Primul partid care a atacat UDMR este partidul dlui Cunescu, PSDR, spunînd că are informații că la Congresul UDMR din martie se va cere autonomia teritorială. Apoi PAC apoi PNȚCD. Este nevoie de o întîlnire amplă, la care să participe toate partidele parlamentare, unde să se discute despre problema autonomiei.”*

Există toate condițiile ca la alegerile următoare naționalismul să devină principala miză, pentru toate partidele. Iată un lucru care trebuie evitat cu orice preț și pentru a reuși sînt necesare încă de acum clarificări pe acest subiect.”

Acest citat nu poate sugera suficient efortul depus de către consilierul politic al PDSR (ajutat și de intervențiile celorlalți oficiali) pentru a determina negocieri, la București, între UDMR și ceilalți membri din coaliția guvernamentală. Ideea de fond care putea fi realizată din intervențiile sale era dorința de a asocia în discuții UDMR, PUNR și PRM plus PSM astfel încît aliații PDSR să-și piardă coloratura extremistă și deci un electorat potențial simpatetic cu PDSR. Pe de altă parte, el insista asupra caracterului naționalist al ultimelor manifestări ale opoziției. În acest context, partidul dlor Adrian Năstase și Ovidiu Gherman ar căpăta statutul de singură forță echilibrată, puternică, în măsură să trateze problema minorităților naționale în România.

O să dau în continuare cîteva citate din reprezentanții UDMR care au vorbit la întîlnirea de la Atlanta.

Béla Markó: *“Principala problemă a maghiarilor din România este lipsa de liniște și toleranță. Prin televiziune, radio, presă maghiarul este atacat, acuzat în permanență. UDMR a suportat săptămîni de campanie împotriva lui, guvernul, ministrul Justiției partidele parlamentare acuzîndu-l de acte anticonstituționale. Maghiarilor le lipsesc șansele egale în viața de toate zilele.”*

Csaba Takács: *“Fără declarații: UDMR este izolat, este împotriva Constituției etc. Trebuie creat un mediu politic pozitiv. Am fost înștiințat că ieri s-a votat o moțiune împotriva UDMR în Camera Deputaților: numai o parte din parlamentari au intrat în acest joc. Aceasta înseamnă că în societatea românească există posibilitatea de înțelegere.”*

László Tőkés: *“Guvernul României consideră că drepturile omului sînt ceea ce el permite să existe. Și deci cel care poate permite poate refuza. După părerea guvernului, el ar trebui consultat privind felul în care se organizează oamenii. Este ușor să rîzi de aceste idei în Atlanta. Pentru a se crea o presiune asupra*

UDMR în țară se folosește presa, și gîndesc prin asta cea mai mare parte a presei românești. Este vorba despre un terorism psihologic.”

Sînt surprins de indulgența americanilor privind implicarea în guvern a partidelor extremiste. Președintele Austriei, Kurth Waldheim, n-a fost primit în unele țări pentru că în anii '40 a făcut parte din trupele SS.

„Drepturile nu se negociază. Dacă vrem universitate maghiară asta trebuie dată pentru că o vrem. Dacă democrația ar fi autentică în România nimeni nu ar îndrăzni să refuze un lucru cerut de 500 000 de cetățeni. Populația maghiară este mai mare decît populația multor state americane care au universități. Cui au cerut voie să le înființeze? Frații români să nu-i provoace pe frații maghiari.”

György Frunda: *“Scopul minimal al întîlnirii dintre UDMR și reprezentanții politici români este stoparea agresivității din presă. Dar ar fi bine să se realizeze ceva în planul legislației privind învățămîntul, procedura juridică, inscripționările bilingve. Coaliția guvernamentală folosește actuala propagandă naționalistă pentru a distra atenția de la situația reală. Atacurile la adresa UDMR nu au o bază juridică ci politică. Față de promisiunile interne și internaționale din acești ani s-au făcut doar pași înapoi în recunoașterea drepturilor minorităților. Statisticile arată cît de numeroase și în cîte domenii există discriminări față de maghiari.”*

György Tokay: *“Autonomia nu este un scop în sine, periculos pentru că ar crea un stat în stat. În concepția UDMR autonomia este un mijloc, și are ca scop libertatea. Ea include drepturi elementare, printre care dreptul la identitate.*

De ce se respinge trecerea prin parlament a ideilor noastre? Soluțiile anterioare nu au rezolvat problema minorităților.”

Se poate observa din aceste intervenții cantonarea discursului reprezentanților UDMR la nivelul principiilor. Aceasta este de fapt și una din concluziile generale pe care le putea “extrage” un observator la Atlanta: neadaptarea discursurilor liderilor maghiari la o situație concretă de negociere. Este ca și cum concepțiile elaborate în **Memorandum** sau **Proiectul de lege privind minoritățile naționale și comunitățile autonome** nu-și găseau o argumentare în spațiul practic. Reprezentanții guvernamentali s-au situat undeva, complementar. Ei au părut să nu aibă nici o viziune asupra problematiei ridicate de existența unor minorități naționale puternice în România. Au rămas la detalii, la chestiuni concrete și chiar mărunte, care nu pot reprezenta baza unei națiuni de complexitate celei românești. Dimensiunea multiculturală, obiectivă, a societății în care trăim trebuie să fie internalizată în funcționarea statului și în mentalitatea colectivă, condiție a stabilității și a vitalității pe care o dorim. □

Studiu de caz

Alter/Ego târgumureșean

(TRECEREA DE LA CONSENS LA CONFLICT ÎN PACHETELE DISCURSIVE DIN
COTIDIANUL DE LIMBĂ ROMÂNĂ ȘI CEL DE LIMBĂ MAGHIARĂ DIN LOCALITATE)

BODÓ ZOLTÁN - MARIUS COSMEANU -
MÁTEFFY CSABA - PAUL MĂRGINEAN

În perioada 15 februarie - 15 aprilie 1995 am realizat în colaborare cu Liga Pro Europa un studiu bazat pe analiza de conținut a celor două cotidiene locale din Tîrgu-Mureș, *Cuvîntul Liber*, respectiv *Népújság*, cercetînd materialul publicat în perioada 23 decembrie 1989 - 17 martie 1990. Principalul scop al cercetării noastre este surprinderea modului în care cele două ziare locale au reflectat realitatea social-politică premergătoare conflictului interetnic.

Avînd în vedere că materialul cercetat se întinde pe o perioadă redusă în timp (aproximativ 3 luni), am renunțat la eșantionare, realizînd analiza de conținut a materialului publicat în perioada sus menționată însumînd 129 de numere, 65 ale cotidianului *Népújság*, respectiv 64 aparținînd ziarului *Cuvîntul Liber*. Astfel, pașii urmați în radiografierea articolelor din cele două ziare s-au derulat după cum urmează: identificarea materialului de analiză, documentarea științifică, formularea bazei teoretice a cercetării, stabilirea unităților de analiză, operaționalizarea conceptelor (construcția categoriilor și subcategoriilor), codificarea, colectarea și înregistrarea datelor, tabularea și realizarea anexelor, interpretarea rezultatelor și întocmirea raportului de cercetare (*Babbie E., 1992 și Chelcea S., 1985*).

Ca unități de analiză am ales articolul (unitate de context), tema (unitatea de înregistrare) și suprafața în cm² (unitatea de numărare). Unitățile de înregistrare constituie categoriile și subcategoriile corespunzătoare acelor subiecte pentru care cele două cotidiene au alocat o pondere semnificativă din punctul de vedere al scopului urmărit pe parcursul cercetării (vezi tabelul 1).

Tabelul 1. Categoriile și subcategoriile de analiză

A	REVOLUȚIE
A1	Revoluția în comun
A2	Martirii revoluției
A3	Participanții la revoluție
A4	Dimensiunea afectiv emoțională
B	REPENDICĂRI
B1	Reprezentativitate
B2	Autonomie și autodeterminare
B3	Inscripții bilingve
B4	Problema limbii de predare (lb. oficială vs. lb. maternă)
B5	Limba în administrație și justiție
B6	Separarea școlilor
B7	Problema Institutului de Medicină și Farmacie (I.M.F.)
B8	Drepturi în general
C	APELUL LA ISTORIE
C1	Integritate teritorială
C2	„Suferințe din trecut“
C3	Asimilare („opression psychosys“)
C4	Simboluri, evenimente, personalități istorice
C5	Conștiința de noi
D	ALTELE
D1	Reprezentanții celeilalte comunități
D2	Reprezentanții propriei comunități
D3	Problema ajutoarelor din străinătate
D4	Raporturi româno-maghiare
D5	Comunicate, apeluri declarații
D6	Adunări, întruniri, demonstrații
D7	Valori democratice

Discursurile centrate pe aceste unități de analiză au fost intermediare de cele două ziare prin patru tipuri de emițători ai mesajului (*Gamson W.A., Modigliani A., 1989*), codificați astfel:

(1) *instituții* (partide politice, asociații, organisme guvernamentale din țară și din străinătate, armata, biserica, poliția, instituții de învățământ, agenții de presă etc.)

- (2) *personalități* (liderii celor două comunități etnice)
- (3) *opinia cititorilor* (părerile cititorilor publicate în ziar)
- (4) *redacția* (articolele redactorilor)

În urma parcurgerii inițiale a materialului cercetat, s-a conturat un model cuprinzând patru perioade, identificate în funcție de reflectarea în cele două ziare a cîte unui subiect dominant, corespunzător uneia din subcategoriile de analiză. Astfel, în prima perioadă cele două cotidiane au consacrat spațiul disponibil în principal "Revoluției în comun" (subcategoria A1)-element afectogen consensual. În a doua fază discursul se menține în jurul revoluției, apărînd însă și o temă secundară: problema învățămîntului (categoria "Revendicări" B), axată în principal pe separarea școlilor „Bolyai Farkas” și „Papiu Ilarian”- problema manifestă pilot (subcategoria B6). Această subcategorie preia prima poziție în cadrul celei de a treia perioade, iar problema secundară devine apelul la istorie (categoria C). Deși în a patra fază domină apelul la istorie - element afectogen cu funcție de separare, constatăm o dispersie a celorlalte teme abordate.

După punctul culminant al campaniilor de presă - acțiuni ziaristice planificate și desfășurate într-o perioadă de timp determinată - ele se diferențiază în trei tipuri: a) campanii de presă declanșate de evenimente deosebit de importante, inedite, punctul culminant situîndu-se la începutul campaniei; b) campanii de presă periodice, la care punctul culminant este plasat în a doua jumătate a duratei de desfășurare a campaniei; c) campanii de presă generate de evenimente anterior planificate, care au punctul culminant la sfîrșitul acțiunii ziaristice. În cadrul studiului efectuat, am întîlnit primele două tipuri de campanii de presă.

Caseta modulară a cercetării o reprezintă construirea imaginii de sine respectiv a imaginii celuilalt. Din acest motiv, am considerat temele destinate comunității române din ziarul *Cuvîntul Liber* ca fiind referitoare la „Ego”, iar cele consacrate comunității maghiare din același ziar ca fiind referitoare la „Alter”. Răsturnînd paradigma, temele destinate comunității maghiare din cotidianul *Népújság* se referă la „Ego”, iar cele în care se vorbește despre comunitatea română sînt teme referitoare la „Alter”.

Tipurile de discursuri utilizate în tratarea subiectelor destinate relațiilor dintre români și maghiari sînt de două feluri. Pe de o parte, cele două cotidiane au apelat la un discurs apreciativ (favorabil-neutru-defavorabil) în raport cu categoriile de analiză; pe de altă parte în anumite cazuri, atît ziarul *Cuvîntul Liber*, cît și ziarul *Népújság* au folosit un discurs militant (ofensiv-neutru-defensiv) față de temele abordate.

În momentul încercării de concretizare a drepturilor minorității maghiare, formulate și acceptate (în general) la revoluție, încep să funcționeze stereotipuri care, alăturate apelului la istorie, polarizează comunitățile celor două etnii mărind distanța socială dintre ele. Prejudecățile de orice natură, în cele mai multe cazuri dau naștere la stereotipuri. Diferența dintre realitate și percepția acestei realități

alimentează aceste prejudecăți (ca în exemplul clasic în care, dacă trei oameni afirmă despre cineva că e beat, acela înclină să creadă că trebuie să renunțe la băutură). Raportul dintre realitatea și perceperea ei este foarte bine surprins de către teorema lui Thomas - una din teoremele clasice ale teoriei sociologice. Dacă oamenii definesc o situație ca fiind reală, atunci această situație este reală prin consecințele definirii ei ca reală (Ion Ungureanu, 1990). Am pornit de la această teoremă, fiindcă nu considerăm evenimentele de la Tîrgu-Mureș ca fiind străine de conținutul ei. În altă ordine de idei, construcția propriei identități se face prin apelul la simboluri de identificare, astfel încît se delimitează mai clar granițele dintre „in-group”, grupul față de care se dezvoltă imaginea de sine și „out-group”, grupul față de care se dezvoltă imaginea celuilalt. Aceste simboluri de identificare generează în același timp tipuri diferențiate de coeziune, în conformitate cu ipoteza „frustrare-agresare”. Dacă un organism este blocat sau împiedicat în realizarea scopurilor propuse, el tinde să se întoarcă în mod agresiv împotriva sursei de frustrare percepută astfel (Wieviorka, 1994). În acest sens, întoarcerea împotriva sursei de frustrare e demonstrată de invocarea, pe de o parte, a atentării la integritatea teritorială (în rîndul românilor), iar pe de altă parte temerii de asimilare (în rîndul maghiarilor). Prejudecățile formate în decursul secolelor se amplifică în momentele de criză de identitate, cum a fost și perioada de după evenimentele din decembrie 1989.

1. Evidențierea revoluției în comun

În perioada imediată de după revoluția din decembrie 1989, ziarele locale din Tîrgu Mureș s-au aliniat tendinței generale din presa românească de atunci, astfel încît subiectele dominante s-au constituit în jurul evenimentelor care au avut loc între 16 și 22 decembrie 1989. O trăsătură aparte ce caracterizează discursul cotidienele tîrgumureșene a reprezentat-o sublinierea unității prin care s-au desfășurat mișcările revoluționare. Aici a fost pusă în evidență participarea concomitentă la revoluție a tuturor grupurilor etnice, religioase, socio-profesionale din localitate. În conformitate cu această observație am selectat patru subcategorii corespunzătoare subiectelor despre revoluție.

Tabelul 2. Frecvențele și suprafețele subcategoriilor din cadrul categoriei „Revoluție“

	Frecvență		Suprafață (cm ²)	
	Cuvîntul Liber	Népújság	Cuvîntul Liber	Népújság
A1	30	13	635,4	375,02
A2	9	9	532,8	911,5
A3	3	3	68,24	367,2
A4	2	7	10,6	316,2

A	REVOLUȚIE
A1	Revoluția în comun
A2	Martirii revoluției
A3	Participanții la revoluție
A4	Dimensiunea afectiv emoțională

Cumulate, cele patru subcategorii ne dau imaginea fidelă a preocupării celor două cotidieni față de această problematică.

Tabelul 3. Frecvența și suprafața categoriei „Revoluție” (A)

Frecvență		Suprafață (cm ²)		% Suprafață	
Cuvîntul Liber 44	Népújság 32	Cuvîntul Liber 1247,04	Népújság 1970,85	Cuvîntul Liber 9,98	Népújság 11,2

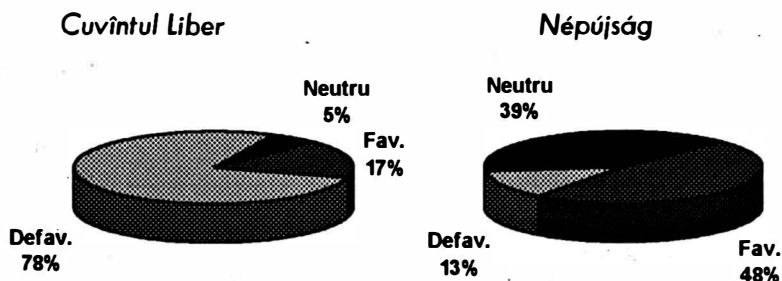
Din cele 76 articole (în total) consacrate categoriei „Revoluție” (A), în mod normal 97,72% sunt favorabile acestui subiect. Atîta timp cît subcategoria „Revoluția în comun” (A1) a dominat coloanele cotidienele locale ziarul *Cuvîntul Liber* a format în primul rînd imaginea celeilalte comunități preponderent în mod favorabil, în timp ce cotidianul *Népújság* a alocat spațiul disponibil în primul rînd construirii imaginii comunității maghiare. Ca o consecință a acestui fapt prezentarea favorabilă a comunității maghiare în ambele cotidieni a permis conturarea, formularea și chiar acceptarea într-o formă generală a revendicărilor exprimate de către reprezentanții etniei maghiare.

2. Reflectarea în presă a încercării de concretizare a unor revendicări ale comunității maghiare

Înainte de polarizarea manifestă față de problema revendicărilor, primele atitudini nefavorabile față de „Alter” au apărut în jurul problemei distribuirii „Ajutoarelor din străinătate” (D3) în rubricile rezervate cititorilor (titlu de articol de genul: „Unii sînt mai egali ca ceilalți!”). Prima încercare de particularizare a drepturilor comunității maghiare gravitează în jurul separării școlilor „Bolyai Farkas” și „Papiu Ilarian” (subcategoria B6). Pînă în acest moment atitudinile față de revendicările pentru „drepturile generale” (subcategoria B8), vag formulate sunt preponderent favorabile (formulări de tipul: „frăție”, „împreună”, „prietenie”, „solidaritate”, etc.). Datele arată că discursul apreciativ al *Cuvîntului Liber* față de „Drepturi în general” (B8) este în proporție de 64% favorabil, 20% defavorabil și 16% neutru.

Revenind la problema școlilor, acest subiect intră în actualitate în data de 18 ianuarie 1990. Din acest moment se declanșează o campanie de presă evenimentială (cu punctul culminant în prima parte a campaniei), astfel încât după ce am întâlnit o raportare consensuală a celor două ziare față de revoluție, apare pentru prima oară un subiect care inițiază controverse. Ziarul *Cuvîntul Liber*, din totalul articolelor destinate „Separării școlilor” (B6) (41 articole, însumând 1818,44 (cm2), ia o poziție defavorabilă în proporție de 77,25% din această suprafață (exemplificări din text: „...unora li s-a urcat „democrația” la cap...”, „...dacă sîntem frați, atunci să fim.”, „...cui folosește?”), în timp ce cotidianul *Népújság* se raportează favorabil („...pentru reînnoirea învățămîntului -de limbă maghiară n.a.- nostru.”, „...școli de limbă maghiară!”) la aceeași problemă în proporție de 48,17% (dintr-un total de 1286,2 (cm2).

Figura 1. Discursul apreciativ al ziarelor locale în raport cu „Separarea școlilor” (B6)

Totodată se atașează și un discurs militant față de aceeași temă. În raport cu problema separării școlilor (B6), ziarul *Cuvîntul Liber* folosește un discurs militant ofensiv, cu tentă naționalistă, fără a preciza explicit referentul („...cuihuri șoviniste, naționaliste...”, „...aici mîncăm românește, dincolo ungurește?”), în proporție de 39%, iar discursul defensiv („...nu separîndu-ne învățăm să trăim mai bine împreună...”, „...cer ca și copiilor mei să li se asigure aceleași drepturi...”) și neutru este de 26%, respectiv 35%. În comparație discursul cotidianului *Népújság* este structurat astfel: 8% ofensiv („...vrem universitate Bolyai, vrem școală Bolyai!”, „...vrem școlile noastre!”), 13% defensiv („...sîntem maghiari din România...”) și 79% neutru.

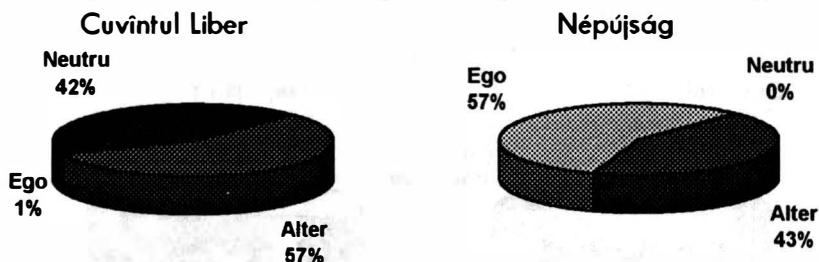
Se observă faptul că, relativ la „Separarea școlilor” (B6), *Cuvîntul Liber* folosește într-o măsură mai mare discursul militant (64,62%) decît *Népújság* (21,83%), cotidian a cărui prudență transparentă explică într-o oarecare măsură conștiința de minoritar etnic și modalitățile de exprimare ale acesteia.

Cu excepția „Separarea școlilor” (B6), celelalte subcategorii din cadrul categoriei „Revendicări”(B) ocupă suprafețe mai mari în *Népújság* decît în *Cuvîntul Liber*.

Tabelul 4. Frecvențele și suprafețele alocate subcategoriilor din cadrul categoriei „Revendicări”(B)

	Frecvență		Suprafață (cm ²)	
	Cuvîntul Liber	Népűjság	Cuvîntul Liber	Népűjság
B1	13	16	347,87	616,9
B2	14	11	162,75	250,86
B3	5	12	166,71	647,24
B4	15	24	302,33	971,6
B5	9	6	92,32	168,3
B6	41	29	1818,44	1286,27
B7	4	15	198,51	1029,86
B8	17	21	242,74	732,89

B	REVENDICĂRI
B1	Reprezentativitate
B2	Autonomie și autodeterminare
B3	Inscripții bilingve
B4	Problema limbii de predare (lb. oficială vs. lb. maternă)
B5	Limba în administrație și justiție
B6	Separarea școlilor
B7	Problema Institutului de Medicină și Farmacie (I.M.F.)
B8	Drepturi în general

Figura 2. Procentajul luărilor de poziție față de „Alter“, respectiv „Ego“ în cele două ziare.

Datele evidențiază tendința de refugiu în problemele „in-group”-ului (Shibutani T., 1986), în cadrul comunității maghiare și preocupările acesteia pentru soluționarea revendicărilor formulate de reprezentanții săi.

Tabelul 5. Suprafața totală în cm² alocată categoriei „Revendicări”(B).

Cuvîntul Liber	Népújság
3331,67	5703,91

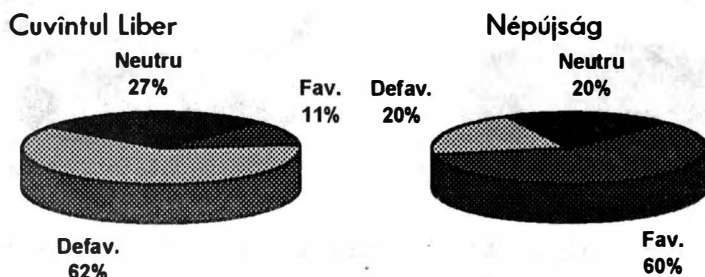
Cele mai mari diferențe între cele două ziare, atît în ceea ce privește suprafața cît și în privința frecvenței articolelor se constată în cazul subcategoriilor „Problema IMF”(B7), „Limba de predare” (B4) și „Inscripții bilingve”(B3). Cu alte cuvinte, două mari subiecte atrag atenția: problema învățămîntului și problema limbă maternă versus limbă oficială.

Tabelul 6.

Suprafețele (cm²) corespunzătoare revendicărilor referitoare la problema învățămîntului și a limbii materne versus limbă oficială.

		Cuvîntul Liber	Népújság	Prevalența
Învățămînt	B6	1818,44	1286,27	+532,17
	B7	198,51	1029,86	-831,35
Limbă oficială vs. Limbă maternă	B3	166,71	647,27	-480,53
	B4	302,33	971,6	-669,27

Sesizăm o defalcare a revendicărilor comunității maghiare în *Népújság*, în timp ce *Cuvîntul Liber* se limitează la sublinierea problemei și la luarea unei atitudini favorabile & defavorabile, respectiv ofensive & defensive față de subiectele în cauză. Să vedem ce spun rezultatele în acest sens:

Figura 3. Discursul apreciativ al ziarelor locale în raport cu categoria „Revendicări” (B).

Ca reacție la categoria „Revendicări” (B) - este vorba despre revendicările minorității maghiare - discursul militant al cotidianului *Cuvîntul*

Liber este ofensiv (ex.: „... Utilizarea limbii maghiare în instanțele judecătorești și locale ale puterii de stat nu poate fi acceptată.”, „...să se respecte cu fidelitate...” ș.a.) într-o proporție de 33%, defensiv 15% și neutru 52%, față de *Népújság*, unde discursul militant este ofensiv doar într-un procent de 4%, defensiv 6% și neutru 90%. Menționăm faptul că discursul militant a fost nul în cazul subcategoriilor „Reprezentativitate”(B1), „Autonomie și autodeterminare”(B2), „Inscripții bilingve” (B3) în ziarul *Cuvîntul Liber*, respectiv „Reprezentativitate” (B1), „Autonomie și autodeterminare” (B2), „Inscripții bilingve” (B3) și „Problema limbii de predare” (B4) în *Népújság*. La polul opus se situează subcategoria „Problema IMF” (B7) în cadrul căreia am înregistrat în cotidianul *Cuvîntul Liber* un discurs ofensiv de 100%, chiar dacă suprafața alocată acestui subiect e relativ mică (198,51 cm²). Statistica de mai sus întărește punctul de vedere menționat deja în analiza temei principale „Separarea școlilor” (B6) și anume că ziarul *Népújság* evită discursul militant, atitudine corespunzătoare unei coeziuni de tipul „frustrat-victimă”. În măsura în care sunt relevante, datele ne arată că discursul defensiv (6,07%) în *Népújság* e folosit de două ori mai mult decît cel ofensiv (3,75%) față de subcategoria B6, situație ce se inversează în *Cuvîntul Liber*, unde discursul ofensiv (33,16%) aproape că îl dublează pe cel defensiv (14,61%), ceea ce trădează caracteristicile unei conștiințe de tipul „agresat-lezat”.

Merită o atenție aparte și evidențierea rangurilor pe care le dețin subcategoriile din categoria B, în funcție de frecvența articolelor.

Tabelul 7. Rangurile pe care le dețin subcategoriile din cadrul categoriei „Revendicări” (B) în funcție de frecvență.

	Cuvîntul Liber	Népújság
B6 Separarea școlilor(41 art.)	1 (29 art.)	
B8 Drepturi în general	2 (17)	3 (21)
B4 Problema limbii de predare	3 (15)	2 (24)
B2 Autonomie și autodeterminare	4 (14)	7 (11)
B1 Reprezentativitate	5 (13)	4 (16)
B5 Limba în administrație și justiție	6 (9)	8 (6)
B3 Inscripții bilingve	7 (5)	6 (12)
B7 Problema I.M.F.	8 (4)	5 (15)
Total articole	(118)	(134)

Ca o preconcluzie, putem afirma că ziarul *Cuvîntul Liber* înregistrează mai multe evidențieri (frecvențe) ale articolelor, în timp ce *Népújság* face mai

multe analize (domină suprafața) în raport cu problemele concrete, palpabile, apărute la nivelul relațiilor interetnice, și anume problema revendicărilor comunității maghiare.

Tabelul 8. Media suprafeței ce revine unui articol din cadrul categoriei „Revendicări” (B).

Cuvîntul Liber	Népújság
28,23 cm ²	42,56 cm ²

Cu riscul de a ne repeta vom sublinia faptul că la Tîrgu-Mureș ziarele au filtrat realitatea, astfel încît problema centrală din sfera raporturilor româno-maghiare a constituit-o separarea școlilor „Bolyai Farkas” și „Papiu Ilarian”, ceea ce ne poate face să credem că atunci cînd o problemă locală îndeplinește următoarele două condiții: 1. - *è pusă pe prim plan* și 2. - *polarizează două comunități*, ea poate sta la baza unui conflict latent (*Shibutani T., 1986*). Forma manifestă a acestuia poate să apară în urma transferului de discurs de pe latura actualității concrete pe dimensiunea elementelor afectogene, în cazul nostru „Apelul la istorie” (C).

3. Funcția afectogenă a apelului la istorie

În momentul în care campania de presă evenimentială destinată subiectului „Bolyai Farkas”- „Papiu Ilarian” atinge punctul culminant, se intensifică evidențierea în cele două ziare a acelor teme care ne-au determinat să alegem alte cinci subcategorii de analiză grupate în cadrul categoriei C - „Apelul la istorie”.

Să aruncăm o privire asupra frecvențelor, respectiv suprafețelor corespondente subcategoriilor de analiză în discuție.

Tabelul 9. Frecvențele și suprafețele subcategoriilor în categoria „Apelul la istorie” (C).

	Frecvență		Suprafață (cm ²)	
	Cuvîntul Liber	Népújság	Cuvîntul Liber	Népújság
C1	18	0	333,06	0
C2	15	3	248,15	24,82
C3	2	24	9,81	1532,42
C4	32	14	1415,66	2106,18
C5	9	19	264,27	1032,97
tot	76	60	2270,95	4696,38

C	APELUL LA ISTORIE
C1	Integritate teritorială
C2	„Suferințe din trecut“
C3	Asimilare („opression psychosys“)
C4	Simboluri, evenimente, personalități istorice
C5	Conștiința de noi

O asemănare evidentă cu categoria „Revendicări“ (B) se observă din modul de a privi temele de către cele două ziare. Diferența absolută dintre numărul de apariții a subcategoriilor e ne semnificativă (16 în favoarea *Cuvîntului Liber*) însă ne întâlnim din nou cu dublarea suprafeței de către ziarul *Népújság*.

Tabelul 10. Media suprafeței ce revine unui articol din cadrul categoriei „Apelul la istorie“ (C).

Cuvîntul Liber	Népújság
29,88 cm ²	78,27 cm ²

În timp ce în *Cuvîntul Liber* apelul la istorie se naște din supralicitarea subiectelor „Integritate teritorială“ (C1), „Suferințe din trecut“ (C2) și „Simboluri, evenimente și personalități istorice“ (C4), ziarul *Népújság* acordă o atenție mai mare temelor „Problema asimilării“ (C3), „Simboluri, evenimente și personalități istorice“ (C4), respectiv „Conștiința de noi“ (C5). Subiectul comun, dar în același timp polarizator este corespondentul subcategoriei C4, astfel încît discursul naționalist al ambelor ziare se concentrează în jurul propriilor simboluri istorice, preponderent locale la *Népújság*, respectiv generale în *Cuvîntul Liber*.

Tabelul 11. Rangurile pe care le dețin subcategoriile din cadrul categoriei „Apelul la istorie“ (C) în funcție de suprafață (cm²).

	Cuvîntul Liber	Népújság
C4 Simboluri, evenim., personalități ist.	1 (1415,66)	1 (2106,18)
C1 Integritatea teritorială	2 (333,06)	5 (0)
C5 Conștiința de noi	3 (266,27)	3 (1032,9)
C2 Suferințe din trecut	4 (248,15)	4 (24,82)
C3 Problema asimilării	5 (9,81)	2 (1532,42)
Total suprafață	(2279,95)	(4696,38)

Primul aspect interesant îl constituie apariția discursului militant defensiv în ziarul *Cuvîntul Liber* pe lângă subcategoria „Suferințe din trecut” (C2). Discursul militant al ziarului *Cuvîntul Liber* față de subcategoria „Suferințe din trecut” (C2), constînd din referiri la trecutul austro-ungar din Transilvania, totalizează următoarele procente: 0% ofensiv, 64% neutru și 36% defensiv. Prezența discursului defensiv caracterizează într-o anumită măsură o atitudine apropiată unei comunități cu o conștiință de tipul ”frustrat-agresat” (*Shibutani T., 1986*) relativ la un trecut necontrolabil. Discursul ofensiv e totuși prezent, însă în cadrul subiectului „Integritate teritorială”, care se manifestă prin trimiteri la un presupus pericol extern, subliniindu-se importanța unității naționale (67,01% din suprafața subcategoriei C1).

Să ne concentrăm acum atenția asupra subiectelor principale din *Népújság* referitoare la istorie. În cazul subcategoriei „Conștiința de noi” (C5), *Népújság* vorbește favorabil în proporție 100% despre acest subiect, manifestînd latent un complex de superioritate (conștiința unui nivel de cultură & civilizație mai ridicat decît a celeilalte comunități), față de un procentaj de 75% întîlnit la *Cuvîntul Liber*. Reluînd ipoteza de la care am pornit - întoarcerea împotriva sursei de frustrare (*Wiewiorka M., 1994*) e demonstrată de invocarea pe de o parte a atentării la integritatea teritorială (în rîndul românilor), iar pe de altă parte a temerii de asimilare (în rîndul maghiarilor) - aceasta este confirmată în mare măsură de decalajele majore surprinse în cele două cotidiane locale față de aceste subiecte. Discursul apreciativ al cotidianului *Népújság* legat de „Problema asimilării” (C2), de exemplu articole despre „tehnologia asimilării noastre” (*a maghiarilor n.a.*) , prezintă următoarele procente: 82% defavorabil, 14% favorabil și 4% neutru. Atît *Cuvîntul Liber* cît și *Népújság* evită să abordeze tema frustrantă a celeilalte comunități, supralicitînd în schimb propria frustrare, alimentînd-o pe de o parte cu un discurs ofensiv-agresiv, respectiv cu un discurs defavorabil - agresiv față de „Alter” (vezi figura 4 și figura 5.)

Tabelul 12. Frecvențele, respectiv suprafețele corespunzătoare temelor frustrante din cele două ziare.

Cuvîntul Liber - „Integritate teritorială” (C1)

Népújság - „Problema asimilării” (C3)

	Frecvență		Suprafață (cm ²)	
	<i>Cuvîntul Liber</i>	<i>Népújság</i>	<i>Cuvîntul Liber</i>	<i>Népújság</i>
C1	18	0	333,06	0
C3	2	24	9,81	1532,42

În privința asimilării, cotidianul *Népújság* folosește pentru prima oară discursul despre „Alter” (comunitatea română) într-o proporție mai

mare, spre deosebire de ziarul *Cuvîntul Liber*, al cărui discurs, deși este ofensiv în proporție de 67% față de subiectul „Integritate teritorială”, evită să-l atașeze în mod manifest imaginii despre „Alter” (comunitatea maghiară).

Figura 4. Procentajul luărilor de poziție față de „Alter”, respectiv „Ego” în raport cu subcategoria „Suferințe din trecut” (C2) în ziarul *Cuvîntul Liber*

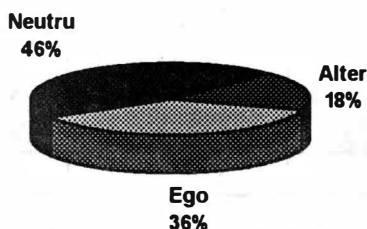
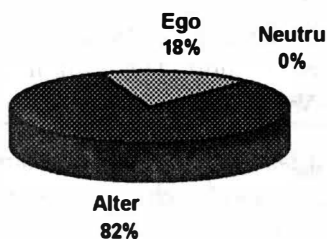

Figura 5. Procentajul luărilor de poziție față de „Alter”, respectiv „Ego” în raport cu subcategoria „Problema asimilării” (C3) în ziarul *Népújság*

4. Alte aspecte ale relațiilor dintre cele două comunități.

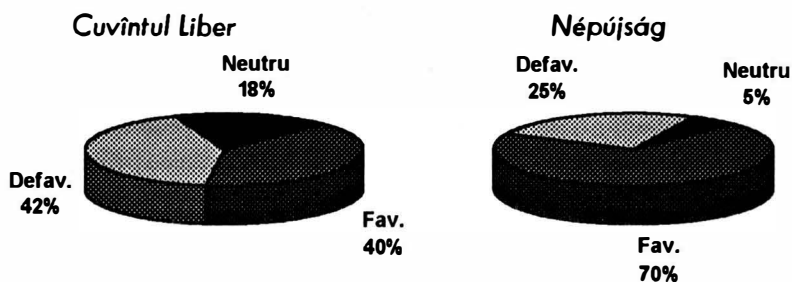
În categoria „Altele” am introdus acele subcategorii care sunt semnificative din punctul de vedere al cercetării, dar nu au putut constitui, fiecare în parte, o categorie particulară. Astfel, din materialul parcurs, subcategoria cu cea mai ridicată frecvență de apariție este „Raporturi româno-maghiare” (D4) - situație oarecum anticipabilă din punct de vedere al cercetării - ambele cotidiane acordându-i cea mai mare atenție. În ceea ce privește ziarul *Népújság*, această subcategorie are rangul doi (în timp ce în ziarul *Cuvîntul Liber* se păstrează același rang unu), aflându-se în urma subcategoriei „Simboluri, evenimente, personalități istorice” (C4) în care apar articolele legate de istoria, arhitectura și personalitățile locale.

Tabelul 13. Frecvențele și suprafețele subcategoriilor din cadrul categoriei „Altele” (D).

	Frecvență		Suprafață (cm ²)	
	Cuvîntul Liber	Népűjság	Cuvîntul Liber	Népűjság
D1	52	15	1645,40	435,63
D2	29	27	553,26	1362,17
D3	5	4	143,90	151,03
D4	70	46	23190	2019,56
D5	15	17	630,53	643,41
D6	7	6	148,42	276,70
D7	7	16	151,81	404,73
tot.	185	131	5592,32	5293,22

D	ALTELE
D1	Reprezentanții celeilalte comunități
D2	Reprezentanții propriei comunități
D3	Problema ajutoarelor din străinătate
D4	Raporturi româno-maghiare
D5	Comunicate, apeluri, declarații
D6	Adunări, întruniri, demonstrații
D7	Valori democratice

Acestor din urmă articole li s-au alocat suprafețe mari (articole gen „serial” apărute în paginile suplimentelor culturale), fapt care explică rangul întâi al acestei subcategorii.

Figura 6. Discursul apreciativ al ziarelor locale față de subcategoria „Raporturi româno-maghiare” (D4).

Spre deosebire de *Cuvîntul Liber*, ziarul *Népűjság* are o poziție favorabilă în mai mare măsură față de acest subiect, ceea ce poate fi corelat

cu condiția de minoritate a populației maghiare, adică în percepția lor, o mai bună dezvoltare a raporturilor româno-maghiare ar putea grăbi procesul de concretizare a revendicărilor „mult rîvnite”. Aceasta înseamnă că valorile democratice, raporturile interetnice bune, toleranța, egalitatea în drepturi etc. sînt percepute de fapt ca garanții de realizare a revendicărilor. Acest lucru este relevat și prin faptul că subcategoria „Valori democratice” (D7), ocupă o suprafață mult mai mare în cotidianul *Népújság* (404,73cm²) față de *Cuvîntul Liber* 151,81 cm²), diferența demonstrînd interesul mai mare al comunității maghiare pentru realizarea acestor valori, valori care servesc la legitimarea revendicărilor lor. La rîndul lor, aceste revendicări sunt percepute de cealaltă parte ca privilegii, ceea ce generează un sentiment de „agresat-lezat”, care are ca rezultat considerarea modurilor de realizare a revendicărilor-privilegiilor comunității maghiare ca un potențial pericol pentru integritatea teritorială (ipoteza „frustrare-agresare” Shibutani T., 1986). Faptul că în cotidianul *Cuvîntul Liber* 29,42% din suprafața totală acordată categoriei „Altele” (D) o reprezintă subcategoria „Reprezentanții celeilalte comunități” (D1) și 9,89% sunt acordate subcategoriei „Reprezentanții propriei comunități” (D2), (față de doar 8,23% respectiv 25, 73% destinate aceluiași subcategorii de ziarul *Népújság*), arată că ziarul de limbă română este „preocupat” mai mult de reprezentanții comunității maghiare („Alter”), decît de reprezentanții propriei comunități („Ego”), pe cînd ziarul de limbă maghiară „dedică” un spațiu mai mare reprezentanților propriei comunități („Ego”) decît reprezentanților comunității române („Alter”).

Tabelul 14. Frecvența și suprafața subcategoriilor D1 și D2

	Frecvență		Suprafață (cm ²)	
	Cuvîntul Liber	Népújság	Cuvîntul Liber	Népújság
D1	52	15	1645,40	435,63
D2	29	27	553,26	1362,17

Continuînd ideea, realizarea (obținerea) în practică a revendicărilor comunității maghiare este deci percepută ca periculoasă, ceea ce face ca - fiind o reacție la aceste semnale - ziarul *Cuvîntul Liber* să scrie în mod defavorabil despre sursa lezării, adică despre „Reprezentanții celeilalte comunități” (D1), în sensul că Uniunea Democratică a Maghiarilor din România (UDMR) e confundată în mod indirect cu etnia maghiară, fapt ce se aseamănă cu identificarea Uniunii Vetrei Românești, în paginile ziarului *Népújság*, cu naționaliștii români (vezi figura 7 și figura 8).

Figura 7.

Discursul apreciativ al celor două ziare față de subcategoria „Reprezentanții celeilalte comunități” (D1).

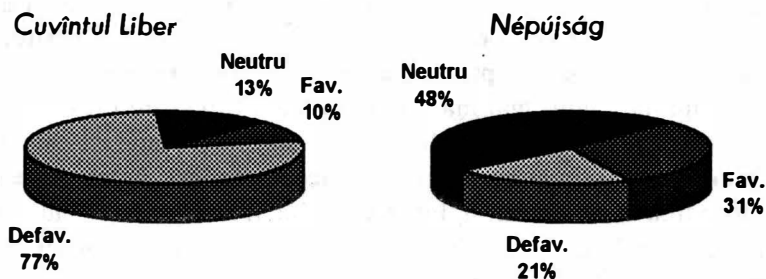
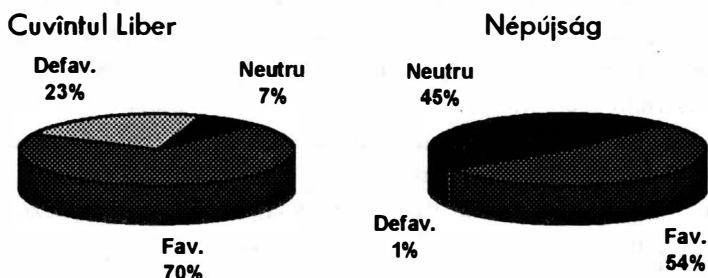

Figura 8.

Discursul apreciativ al celor două cotidiane față de subcategoria „Reprezentanții propriei comunități” (D2).

Un alt aspect îl constituie și faptul că în construirea și definirea identității proprii, cotidianul *Cuvîntul Liber* apelează la grupul exterior (*out-group*), delimitându-se de acesta pentru generarea coeziunii de grup. În cazul comunității maghiare, construirea propriei identități se realizează prin apelul la reprezentanții propriei comunități (D1), adică 25,73%, cât și la patriotismul local, la personalități locale, la istoria locală a orașului (C4), elemente care sunt supralicite pentru a evidenția „posesia” în trecut a orașului de către maghiari. În acest sens ziarul *Népújság*, comunică luările de poziție, punctele de vedere ale personalităților comunității maghiare, totodată acordînd un spațiu larg activităților, evenimentelor și acțiunilor legate de UDMR. Un alt aspect al ponderii acestui procent (25,73%), îl reprezintă și cauza pentru care se apelează la reprezentanții propriei comunități, deoarece majoritatea luărilor de poziție și a punctelor de vedere emise de reprezentanții comunității maghiare sînt legate de problemele în care minoritatea maghiară s-a simțit într-un fel sau altul frustrată, iar sursa frustrării (puterea, majoritatea românească) este privită ca un „agresor”, astfel ajungînd să se complacă în rolul de victimă (agresat), rol care îi „îndreptățește” revendicările ei „juste” (afirmație de tipul: „În comunism, Noi maghiarii am suferit mai mult decît Voi români!”) (Fowler: R., 1991).

5. Concluzii generale

Primele semnale nefavorabile față de „Alter“ sunt filtrate pe marginea distribuirii ajutoarelor din străinătate (subcategoria D3) de către ziarul *Cuvîntul Liber* în data de 11 ianuarie 1990, prin intermediul difuzării unor luări de poziții ale opiniei cititorilor. Sînt vizați în special reprezentanții comunității maghiare (Biserica Romano-Catolică și cea Protestantă). Într-o oarecare măsură, aceste articole pregătesc terenul pentru problema manifestă-pilot „Separarea școlilor“ (B6), fără a exista însă o interdependență între cele două subcategorii de analiză. Problema separării școlilor „Bolyai Farkas” și „Papiu Ilarian” este un subiect care ascunde o situație a cărui rezolvare echitabilă pentru cele două părți este aproape imposibilă. Fiind vorba despre o situație conflictuală disjunctivă se reproduce de fapt, modelul unui joc cu sumă nulă, în sensul că unul poate să câștige numai cît pierde celălalt. Adică, separarea școlilor pe principiul limbii exclusive de predare ar fi ameliorat temerile de asimilare în rîndul comunității maghiare, însă ar fi produs intensificarea temerilor de atentare la integritatea teritorială (în rîndul românilor). Inversînd lucrurile, în cazul în care s-ar fi menținut situația de dinainte de 1989, aceasta ar fi evitat extrapolarea (în rîndul românilor) a tendințelor considerate separatiste pe latura temerilor pentru integritatea teritorială, dar ar fi amplificat temerile maghiarilor în jurul problemei asimilării. Astfel s-a cristalizat o situație tipic-conflictuală locală, care implica mult mai multe aspecte latente (stereotipuri, temeri, prejudecăți) decît se observau la prima vedere (*Gamson W.A. & Modigliani A., 1989*).

În momentul în care apare discursul defensiv, prin care se apără diferite interese colective ale celor două comunități, se incriminează automat acțiunile celuilalt, ceea ce generează implicit „schimburi de reîncriminare” (*Shibutani T., 1986*). Aceste schimburi de reîncriminare sunt elementele unor discursuri bifurcate corespondente celor două ziare: unul de tip local, care face apel la un trecut tîrgumureșean - cu evenimente, personalități, realizări, simboluri dintr-o perioadă nu prea îndepărtată - (specific pentru *Népuság*), respectiv un discurs ce apelează la simboluri și evenimente istorice de anvergură națională, în principal evenimente istorice-simbol și personalități istorice și literare (specific cotidianului *Cuvîntul Liber*). Aceste două tipuri diferențiate de discurs generează formarea unor conștiințe polarizate în rîndul celor două comunități etnice. Coeziunile corespondente acestor conștiințe nu dispun de puncte tangente între români și maghiari, în sensul că lipsește potențialitatea consensului în abordarea comună a acestor puncte tangente (probleme polarizatoare ale opiniei publice). Discursul ziarului *Népuság* care formează o coeziune centrată pe „spiritul Tîrgu-Mureșului” de la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX (un fel de patriotism local prezent în mod manifest), este concomitent un discurs naționalist latent deoarece este centrat doar pe viața socio-culturală a maghiarilor, considerînd acel trecut

ca fiind un trecut preponderent maghiar. Analizînd discursul cotidianului *Cuvîntului Liber*, acesta atașează articolelor destinate „Apelului la istorie” (C) o tentă militantă (în principal ofensivă), care, raportată fiind la comunitatea maghiară trădează un discurs de asemenea naționalist.

Ambele comunități se percep reciproc ca surse de frustrare, respectiv de agresare, în raport cu integritatea teritorială, pe de o parte și asimilarea pe de altă parte. Cele două etnii își construiesc coeziunile proprii prin fundamentarea lor pe sursele de frustrare externe. Se conturează astfel două tipuri de autoidentificare. Astfel, *Népújság* contribuie la autoidentificarea maghiarilor în situația de victimă, în timp ce *Cuvîntul Liber* amplifică imaginea de majoritate lezată. În ceea ce privește heteroidentificarea (construirea imaginii celuilalt) ambele cotidiane intermediază o percepție a „out-group”-ului în postura de sursă de frustrare, împotriva căreia cele două comunități se întorc în mod agresiv, fiecare din ele cu încărcătura specifică unei conștiințe de lezat, respectiv de victimă. Acest fapt conduce la consolidarea a două tipuri de coeziune impermeabile, una în raport cu cealaltă, care mărește automat distanța socială dintre comunitatea românească și cea maghiară.

Discursul ziarului *Cuvîntul Liber* este preponderent militant, în timp ce *Népújság* folosește în special discursul apreciativ.

În altă ordine de idei, *Cuvîntul Liber* „se remarcă” prin **evidențierea problemelor** astfel încît totalul frecvențelor de apariție a subcategoriilor e mai mare decît în cazul celuilalt ziar, 423 respectiv 357. În ceea ce privește ziarul *Népújság*, acesta se preocupă într-o mai mare măsură de **analiza subiectelor**, ceea ce explică diferența totalului de suprafață pentru subcategoriile de analiză (17664,4 - *Népújság* și 12473,9 - *Cuvîntul Liber*).

Tabelul 15. Media suprafeței (cm²) ce revine unei subcategorii de analiză.

	Cuvîntul Liber	Népújság
Frecvența totală	423,00	357,00
Suprafața totală	12.471,98	17.664,40
Media	29,48	49,48

Pe parcursul analizei am luat în considerare ponderea acelor articole care sînt reacții la articolele din celălalt ziar local. Astfel, 10,87% din articolele *Cuvîntului Liber* și 14% din cele ale ziarului *Népújság* sunt reactive. Nonreactivitatea preponderentă a celor două cotidiane (în medie peste 87%) subliniază selectivitatea comunicării.

În funcție de frecvențele subcategoriilor de analiză, emițătorii mesajelor se repartizează astfel:

Tabelul 16. Repartiția pe subcategoriile de analiză a emițătorilor de mesaje în funcție de frecvență.

Frecvența	Cuvîntul Liber	Emițător	Népújság	Frecvența
120	28,37%	Instituții	19,05%	68
92	21,75%	Personalități	7,54%	27
87	20,57%	Opinia citit.	23,25%	83
<u>124</u>	<u>29,31%</u>	<u>Redacția</u>	<u>50,24%</u>	<u>179</u>
423				357

În încheiere subliniem că acest studiu nu are pretenția unei prezentări exhaustive a relațiilor româno-maghiare reflectate în presa locală, problemă a cărei complexitate nu poate fi analizată într-o perioadă de cercetare de două luni.

Nu considerăm că ziarele locale au avut un rol direct și determinant în declanșarea evenimentelor de la Tîrgu-Mureș din martie 1990, însă reflectarea unor evenimente sau probleme locale, reale printr-un substrat naționalist latent au contribuit la apariția atitudinilor și manifestărilor intolerante în ambele tabere, de care s-a profitat ulterior, aspect care face obiectul unor studii de altă natură, cu o altă anvergură decît a celui de față. □

Bibliografie:

- BABBIE, Earl R. 1992. *The Practice of Social Research*. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company.
- CHELCEA, Septimiu. 1985. *Semnificația documentelor sociale*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- FOWLER, Roger. 1991. *Language in News. Discourse and Ideology in the British Press*. London: Routledge.
- GAMSON, William A. & MODIGLIANI, Andre. 1989. *Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach*. Chicago: University of Chicago Press.
- SHIBUTANI, Tamotsu. 1986. *Social Processes. An Introduction to Sociology*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.
- UNGUREANU, Ion. 1990. *Paradigme ale cunoașterii societății*. București: Editura Humanitas.
- WIEVIORKA, Michel. 1994. *Spațiul rasismului*. București: Editura Humanitas.

Anexă

Rang frecv. CL	Rang frecv. Nép	Subcategoria	Rang supr. CL	Rang supr. Nép
5	14	A1-. Revoluția în comun	5	16
14-16	17	A2-. Martirii revoluției	8	9
22	22	A3-. Participanți la revoluție	22	17
23-24	23-24	A4-- Dimensiunea afectiv-emoțională	23	18
13	13	B1-. Reprezentativitate	9	13
12	12	B2-. Autonomie și autodeterminare	17	20
19-20	19-20	B3-. Inscricții bilingve	16	11
9-11	9-11	B4-. Probl. lb. de predare (lb. of - lb. mat)	11	8
14-16	14-16	B5-. Limba în administrație și justiție	21	21
3	2	B6-. Separarea școlilor	2	5
21	11-12	B7-. Problema IMF	15	7
8	6	B8-. Drepturi în general	14	10
7	24	C1-. Integritate teritorială	10	24
9-11	22-23	C2-. Suferințe din trecut	13	23
23-24	4-5	C3-. Asimilare ("opression-psyhosis")	24	3
4	13	C4-. Simboluri, evenim, personalități ist.	4	1
14-16	7	C5-. Conștiința de noi	12	6
2	11-12	D1-. Reprezentanții celeilalte comunități	3	14
6	3	D2-. Reprezentanții propriei comunități	7	4
19-20	21	D3-. Problema ajutoarelor din străinătate	20	22
1	1	D4-. Raporturi româno-maghiare	1	2
9-11	8	D5-. Comunicate, apeluri, declarații	6	12
17-18	19-20	D6-. Adunări, întruniri, demonstrații	19	19
17-18	9-10	D7-. Valori democratice	18	15

Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale

*CONSILIUL EUROPEI, COMITETUL AD-HOC PENTRU PROTECȚIA MINORITĂȚILOR
NAȚIONALE - CAHMIN*

Statele membre ale Consiliului Europei și celelalte state semnatare ale prezentei convenții-cadru,

considerînd că scopul Consiliului Europei îl constituie realizarea unei unități mai strînse între membrii săi în vederea salvagădării și promovării idealurilor și principiilor care reprezintă patrimoniul lor comun,

considerînd că unul dintre mijloacele pentru atingerea acestui obiectiv constă în salvagădarea și dezvoltarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale,

dorind să dea curs Declarației șefilor de stat și de guvern ai statelor membre ale Consiliului Europei, adoptată la Viena la 9 octombrie 1993,

fiind hotărîte ca pe teritoriile lor respective să protejeze existența minorităților naționale,

considerînd că bulversările istoriei europene au arătat că protecția minorităților naționale este esențială pentru stabilitatea, securitatea democratică și pacea Continentului,

considerînd că o societate pluralistă și cu adevărat democratică trebuie nu numai să respecte identitatea etnică, culturală, lingvistică și religioasă a fiecărei persoane aparținînd unei minorități naționale, dar și, deopotrivă, să creeze condiții corespunzătoare care să le permită să-și exprime, să păstreze și să dezvolte această identitate,

considerînd că realizarea unui climat de toleranță și dialog este necesară pentru a permite diversității culturale să reprezinte o sursă, dar și un factor, nu de divizare, ci de îmbogățire a fiecărei societăți,

considerînd că realizarea unei Europe tolerante și prospere nu

depinde numai de cooperarea dintre state, ci necesită și cooperarea trans-frontalieră între autorități locale și regionale, cu respectarea Constituției și a integrității teritoriale a fiecărui stat,

ținând seama de Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale și de protocoalele sale,

ținând seama de angajamentele privind protecția minorităților naționale conținute în convențiile și declarațiile Națiunilor Unite, precum și în documentele Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, în special cel de la Copenhaga din 29 iunie 1990,

fiind hotărâte să definească principiile care trebuie respectate și obligațiile care decurg din acestea, pentru a asigura, în statele membre și în celelalte state care pot deveni părți la prezentul instrument, protecția efectivă a minorităților naționale și a drepturilor persoanelor aparținând acestora, în cadrul statului de drept, cu respectarea integrității teritoriale și a suveranității naționale,

fiind hotărâte să aplice principiile enunțate în prezenta Convenție-cadru prin legislația națională și politici guvernamentale corespunzătoare,

au convenit asupra celor ce urmează:

Titlul I

Articolul 1

Protecția minorităților naționale și a drepturilor și libertăților

persoanelor aparținând acestora face parte integrantă din protecția internațională a drepturilor omului și, ca atare, constituie domeniu de cooperare internațională.

Articolul 2

Dispozițiile prezentei convenții-cadru vor fi aplicate cu bună-credință, într-un spirit de înțelegere, toleranță și cu respectarea principiilor bunei vecinătăți, relațiilor prietenești și cooperării între state.

Articolul 3

1. Orice persoană aparținând unei minorități naționale are dreptul să aleagă liber dacă să fie tratată sau nu ca atare și nici un dezavantaj nu poate rezulta dintr-o asemenea alegere ori din exercitiul drepturilor legate de aceasta.

2. Persoanele aparținând minorităților naționale pot exercita drepturile și libertățile ce decurg din principiile enunțate în prezenta Convenție-cadru, individual sau în comun cu alții.

Titlul II

Articolul 4

1. Părțile se angajează să garanteze fiecărei persoane aparținând unei minorități naționale dreptul la egalitate în fața legii și la egala protecție a legii. În această privință, orice discriminare bazată pe apartenența la o minoritate națională este interzisă.

2. Părțile se angajează să adopte, dacă este cazul, măsuri adecvate pentru a promova, în toate dome-

niile vieții economice, sociale, politice și culturale, egalitatea deplină și efectivă între persoanele aparținând unei minorități naționale și cele aparținând majorității. Ele vor ține seama în mod corespunzător, în această privință, de condițiile specifice în care se află persoanele aparținând minorităților naționale.

3. Măsurile adoptate în conformitate cu paragraful 2 nu vor fi considerate acte de discriminare.

Articolul 5

1. Părțile se angajează să promoveze condițiile de natură să permită persoanelor aparținând minorităților naționale să-și mențină și să-și dezvolte cultura, precum și să-și păstreze elementele esențiale ale identității lor, respectiv religia, limba, tradițiile și patrimoniul lor cultural.

2. Fără a se aduce atingere măsurilor luate în cadrul politicii lor generale de integrare, părțile se vor abține de la orice politică ori practică având drept scop asimilarea persoanelor aparținând minorităților naționale împotriva voinței acestora și vor proteja aceste persoane împotriva oricărei acțiuni vizând o astfel de asimilare.

Articolul 6

1. Părțile vor încuraja spiritul de toleranță și dialogul intercultural și vor lua măsuri efective pentru promovarea respectului reciproc, înțelegerii și cooperării dintre toate persoanele care trăiesc pe teritoriul lor, indiferent de identitatea etnică, culturală, lingvistică ori religioasă a aces-

tora, îndeosebi în domeniile educației, culturii și al mijloacelor de informare.

2. Părțile se angajează să ia măsuri corespunzătoare pentru a proteja persoanele care ar putea fi victime ale amenințărilor sau actelor de discriminare, ostilitate sau violență, datorită identității lor etnice, culturale, lingvistice sau religioase.

Articolul 7

Părțile vor asigura respectarea drepturilor fiecărei persoane aparținând unei minorități naționale la libertatea de întrunire pașnică și la libertatea de gândire, conștiință și religie.

Articolul 8

Părțile se angajează să recunoască fiecărei persoane aparținând unei minorități naționale dreptul de a-și manifesta religia sau credința sa și dreptul de a înființa instituții, organizații și asociații religioase.

Articolul 9

1. Părțile se angajează să recunoască faptul că dreptul la libertatea de expresie a fiecărei persoane aparținând unei minorități naționale include libertatea de opinie și libertatea de a primi și a comunica informații sau idei în limba minoritară, fără ingerințe ale autorităților publice și independent de frontiere. Părțile vor veghea ca, în cadrul sistemelor lor legislative, persoanele aparținând unei minorități naționale să nu fie discriminate în accesul la mijloacele de informare.

2. Paragraful 1 nu împiedică părțile să utilizeze un regim de autorizare, nediscriminatoriu și fondat pe

criterii obiective, pentru societățile de radio sonor, televiziune și cinema.

3. Părțile nu vor crea obstacole în calea înființării și utilizării mijloacelor de informare scrisă de către persoanele aparținând minorităților naționale. În cadrul legal organizat pentru radioul sonor și televiziune, ele vor veghea ca, în măsura posibilului și ținând seama de prevederile paragrafului 1, persoanelor aparținând minorităților naționale să le fie acordată posibilitatea de a-și crea și utiliza propriile mijloace de informare.

4. În cadrul sistemului legislației lor, părțile vor adopta măsuri adecvate pentru facilitarea accesului persoanelor aparținând minorităților naționale la mijloacele de informare, pentru promovarea toleranței și pentru a permite pluralismul cultural.

Articolul 10

1. Părțile se angajează să recunoască oricărei persoane aparținând unei minorități naționale dreptul de a folosi liber și fără ingerință limba sa minoritară, în privat și în public, oral și în scris.

2. În ariile locuite tradițional sau în număr substanțial de persoane aparținând unei minorități naționale, dacă aceste persoane solicită acest lucru și acolo unde această cerere corespunde unei nevoi reale, părțile se vor strădui să asigure, în măsura posibilului, condiții care să permită folosirea limbii minoritare în raporturile dintre aceste persoane și autoritățile administrative.

3. Părțile se angajează să garanteze dreptul oricărei persoane

aparținând unei minorități naționale de a fi informată cu promptitudine, într-o limbă pe care o înțelege, cu privire la motivele arestării sale, la natura și cauza acuzației aduse împotriva sa, și să se apere în această limbă, dacă este necesar cu asistența gratuită a unui interpret.

Articolul 11

1. Părțile se angajează să recunoască oricărei persoane aparținând unei minorități naționale dreptul de a folosi numele (patronimul) și prenumele său în limba minoritară, precum și dreptul la recunoașterea oficială a acestora, în conformitate cu modalitățile prevăzute în sistemul lor legal.

2. Părțile se angajează să recunoască oricărei persoane aparținând unei minorități naționale de a expune în limba sa minoritară însemne, inscripții și alte informații cu caracter privat, vizibile pentru public.

3. În ariile locuite în mod tradițional de persoane aparținând unei minorități naționale, părțile vor depune eforturi, în cadrul sistemului lor legal, inclusiv, atunci când este cazul, în cadrul acordurilor încheiate cu alte state, și ținând seama de condițiile lor specifice, pentru expunerea denumirilor străzilor și a altor indicații topografice destinate publicului, deopotrivă în limba minoritară, acolo unde există o cerere suficientă pentru astfel de indicații.

Articolul 12

1. Părțile, dacă este necesar, vor lua măsuri în domeniul educației

și al cercetării, pentru a încuraja cunoașterea culturii, istoriei, limbii și religiei atât ale minorităților lor naționale, cât și ale majorității.

2. În acest context, părțile vor asigura, între altele, posibilități corespunzătoare pentru pregătirea profesorilor, accesul la manuale și vor facilita contactele dintre elevi și profesori ai diferitelor comunități.

3. Părțile se angajează să promoveze șanse egale de acces la educația de toate nivelurile pentru persoane aparținând minorităților naționale.

Articolul 13

1. În cadrul sistemului lor educațional, părțile vor recunoaște dreptul persoanelor aparținând unei minorități naționale de a înființa și a administra propriile instituții private de educație și formare.

2. Exercițiul acestui drept nu implică nici o obligație financiară pentru părți.

Articolul 14

1. Părțile se angajează să recunoască dreptul oricărei persoane aparținând unei minorități naționale de a învăța limba sa minoritară.

2. În ariile locuite tradițional sau în număr substanțial de persoane aparținând minorităților naționale, dacă există o cerere suficientă, părțile vor depune eforturi pentru a asigura, în măsura posibilului și în cadrul sistemului lor educațional, ca persoanele aparținând acestor minorități să beneficieze de posibilități corespunzătoare de învățare a limbii lor minoritare ori de a primi o educație în această limbă.

3. Paragraful 2 al acestui articol se va aplica fără a se aduce atingere învățării limbii oficiale ori predării în această limbă.

Articolul 15

Părțile vor crea condițiile necesare pentru participarea efectivă a persoanelor aparținând minorităților naționale la viața culturală, socială și economică și la treburile publice, în special acelea care le privesc direct.

Articolul 16

Părțile se vor abține să ia măsuri care, modificând proporțiile populației din arii locuite de persoane aparținând minorităților naționale, sînt îndreptate împotriva drepturilor și libertăților decurgînd din principiile înscrise în prezenta Convenție-cadru.

Articolul 17

1. Părțile se angajează să nu aducă atingere dreptului persoanelor aparținând minorităților naționale de a stabili și a menține contacte libere și pașnice peste frontiere cu persoane care se află în mod legal în alte state, îndeosebi cu acelea cu care au în comun identitatea etnică, culturală, lingvistică sau religioasă, ori patri-moniul cultural.

2. Părțile se angajează să nu aducă atingere dreptului persoanelor aparținând minorităților naționale de a participa la activitățile organizațiilor neguvernamentale, atât la nivel național, cât și internațional.

Articolul 18

1. Părțile vor depune eforturi pentru a încheia, dacă este necesar, acorduri bilaterale și multilaterale cu

alte state, îndeosebi cu statele vecine, pentru a asigura protecția persoanelor aparținând minorităților naționale respective.

Articolul 19

Părțile se angajează să respecte și să aplice principiile înscrise în prezenta Convenție-cadru, aducându-le, dacă este necesar, numai acele limitări, restricții și derogări prevăzute în instrumentele juridice internaționale, în special în Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, în măsura în care acestea sînt relevante pentru drepturile și libertățile decurgînd din principiile menționate.

Titlul III

Articolul 20

În exercitarea drepturilor și libertăților decurgînd din principiile înscrise în prezenta Convenție-cadru, orice persoană aparținînd unei minorități naționale va respecta legislația națională și drepturile celorlalți, în special ale persoanelor aparținînd majorității sau altor minorități naționale.

Articolul 21

Nici o dispoziție din prezenta Convenție-cadru, nu va fi interpretată ca implicînd vreun drept de a întreprinde vreo activitate ori vreun act contrar principiilor fundamentale ale dreptului internațional, în special celor ale egalității suverane, integrității teritoriale și independenței politice ale statelor.

Articolul 22

Nici o dispoziție din prezenta Convenție-cadru nu va fi interpretată ca limitînd sau aducînd atingere drepturilor omului și libertăților fundamentale care pot fi recunoscute în conformitate cu legile oricărei părți contractante sau cu orice altă convenție la care respectiva parte contractantă este parte.

Articolul 23

Drepturile și libertățile decurgînd din principiile înscrise în prezenta Convenție-cadru, în măsura în care acestea fac obiectul unei prevederi corespondente din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale sau din protocoalele adiționale la aceasta, vor fi înțelese în conformitate cu aceste din urmă prevederi.

Titlul IV

Articolul 24

1. Comitetul Miniștrilor al Consiliului Europei este însărcinat să vegheze la aplicarea prezentei convenții-cadru de către părțile contractante.

2. Părțile care nu sînt membre ale Consiliului Europei vor participa la mecanismul de supraveghere a punerii în aplicare, potrivit unor modalități care urmează a fi determinate.

Articolul 25

1. Într-un interval de un an de la data intrării în vigoare a prezentei convenții-cadru cu privire la respectiva parte contractantă, aceasta va transmite secretarului general al

Consiliului Europei informații complete asupra măsurilor legislative și de altă natură, adoptate în aplicarea angajamentelor enunțate în prezenta Convenție-cadru.

2. Ulterior, fiecare parte contractantă va transmite secretarului general, periodic și ori de câte ori Comitetul Miniștrilor solicită, orice informații suplimentare, relevante pentru aplicarea prezentei convenții-cadru.

3. Secretarul general va înainta Comitetului Miniștrilor informațiile transmise în conformitate cu prevederile prezentului articol.

Articolul 26

1. În evaluarea adecvării măsurilor adoptate de părți pentru punerea în aplicare a principiilor enunțate în prezenta Convenție-cadru, Comitetul Miniștrilor va fi asistat de un comitet consultativ, ai cărui membri vor avea experiență recunoscută în domeniul protecției minorităților naționale.

2. Compunerea Comitetului consultativ și procedura acestui vor fi fixate de către Comitetul Miniștrilor într-un interval de un an de la data intrării în vigoare a prezentei convenții-cadru.

Titlul V

Articolul 27

Prezenta Convenție-cadru va fi deschisă spre semnare statelor membre ale Consiliului Europei. Până la data intrării sale în vigoare, ea va fi, de asemenea, deschisă spre semnare oricărui alt stat invitat în acest sens de

către Comitetul Miniștrilor. Ea va fi supusă ratificării, acceptării sau aprobării. Instrumentele de ratificare, de acceptare sau de aprobare vor fi depuse la secretarul general al Consiliului Europei.

Articolul 28

1. Prezenta Convenție-cadru va intra în vigoare în prima zi a lunii care urmează expirării unei perioade de 3 luni de la data la care douăsprezece state membre ale Consiliului Europei își vor fi exprimat consimțământul de a fi legate de Convenția-cadru conform dispozițiilor art.27.

2. Pentru oricare stat membru care își exprimă ulterior consimțământul de a fi legat de Convenția-cadru, aceasta va intra în vigoare în prima zi a lunii care urmează expirării unei perioade de 3 luni de la data depunerii instrumentului de ratificare, de acceptare sau de aprobare.

Articolul 29

1. După intrarea în vigoare a prezentei convenții-cadru și după consultarea statelor contractante, Comitetul Miniștrilor al Consiliului Europei va putea invita să adere la convenție, printr-o decizie luată cu majoritatea prevăzută în art. 20 d) din Statutul Consiliului Europei, oricare state care nu sînt membre ale Consiliului Europei care, fiind invitate să semneze conform dispozițiilor art. 27, nu au făcut-o încă, sau oricare alt stat care nu este membru.

* Textul Convenției-cadru a fost adoptat de către Comitetul ad-Hoc

pentru Protecția Minorităților Naționale și transmis Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei.

Raportul Explicativ al Convenției-cadru pentru Protecția Minorităților Naționale

Istoric

1. Consiliul Europei a examinat situația minorităților naționale, în mai multe rânduri, într-o perioadă întinsă pe mai mult de patruzeci de ani. Încă din primul său an de existență (1949), Adunarea Parlamentară a recunoscut, într-un raport al Comitetului său pentru Probleme Juridice și Administrative, importanța „problemei unei mai largi protecții a drepturilor minorităților naționale”. În 1961, Adunarea Parlamentară a recomandat includerea, într-un al doilea protocol adițional, a unui articol care să garanteze minorităților naționale anumite drepturi necuprinse în Convenția Europeană a Drepturilor Omului (CEDO). Acesta din urmă nu se referă decât la apartenența la o minoritate națională în cadrul clauzei de nediscriminare prevăzute în Articolul 14. Recomandarea 285 (1961) a propus următoarea formulare pentru proiectul de articol privind protecția minorităților naționale:

„Persoanelor aparținând unei minorități naționale nu li se va refuza dreptul, în comun cu ceilalți membri ai grupului lor și în măsura în care acesta este compatibil cu ordinea publică, de a beneficia de propria

cultură, de a folosi propria limbă, de a-și înființa școli și de a li se preda în limba pentru care optează, ori de a profesa și practica propria religie”.

2. Comitetul de Experți, care fusese instruit să examineze dacă este posibilă și dezirabilă elaborarea unui astfel de protocol, și-a suspendat activitățile până când s-a ajuns la o decizie finală în cazurile lingvistice belgiene, privitoare la limba utilizată în educație (Hotărîrea Curții Europene a Drepturilor Omului din 27 iulie 1968, Seria A, nr.6). În 1973, Comitetul a concluzionat că, din punct de vedere juridic, nu exista o necesitate anume de a face din drepturile minorităților obiectul unui nou protocol la CEDO. Cu toate acestea, experții au opinat că nu există vreun obstacol juridic major în calea adoptării unui astfel de protocol, dacă acesta ar fi considerat recomandabil din alte rațiuni.

3. Mai recent, Adunarea Parlamentară a recomandat Comitetului Miniștrilor o serie de măsuri politice și juridice, în special redactarea unui protocol sau a unei convenții asupra drepturilor minorităților naționale. Recomandarea nr. 1134 (1990) conține o listă de principii pe care Adunarea Parlamentară le-a considerat necesare protecției minorităților naționale. În octombrie 1991, Comitetul Director pentru Drepturile Omului (CDDO) a fost însărcinat să examineze, deopotrivă din punct de vedere juridic și politic, condițiile în care Consiliul Europei ar putea întreprinde o activitate în direcția protecției

minorităților naționale, ținând seama de lucrările efectuate în cadrul Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa (CSCE) și al Națiunilor Unite, precum și de reflecțiile dezvoltate în cadrul Consiliului Europei.

4. În mai 1992, Comitetul Miniștrilor a instruit CDDO să examineze posibilitatea formulării unor standarde juridice specifice privitoare la protecția minorităților naționale. În acest scop, CDDO a creat un comitet de experți (DH-MIN) căruia i s-a cerut, în cadrul mandatului stabilit în martie 1993, să propună standarde juridice specifice în acest domeniu, ținând seama de principiile complementărității activității Consiliului Europei și, respectiv, a CSCE. CDDO și DH-MIN au luat în considerare diverse texte, în special propunerea de Convenție Europeană pentru Protecția Minorităților Naționale, elaborată de Comisia Europeană pentru democrație prin drept (așa-numita Comisie de la Veneția), propunerea Austriei pentru un protocol adițional la CEDO, proiectul protocolului adițional la CEDO inclus în Recomandarea 1201 (1993) a Adunării și alte propuneri. Această examinare s-a finalizat în raportul CDDO către Comitetul Miniștrilor din 8 septembrie 1993, care a inclus diverse standarde juridice care puteau fi adoptate în acest domeniu și instrumentele juridice în care acestea puteau fi prevăzute.

5. Pasul decisiv a fost realizat la întâlnirea Șefilor de Stat și de Guvern din statele membre ale Consiliului

Europei (Summit-ul de la Viena din 8 și 9 octombrie 1993). Cu acest prilej s-a convenit că minoritățile naționale, pe care bulversările istoriei le-au stabilit în Europa, trebuie protejate și respectate, ca o contribuție la pace și stabilitate. În mod special, Șefii de Stat și de Guvern au hotărât elaborarea de angajamente juridice privind protecția minorităților naționale. Anexa II la Declarația de la Viena conține următoarele instrucțiuni pentru Comitetul Miniștrilor:

- să elaboreze, în timp cât mai scurt, o Convenție-cadru specificând principiile pe care statele contractante se angajează să le respecte în vederea asigurării protecției minorităților naționale. Acest instrument să fie, de asemenea, deschis spre semnare statelor care nu sînt membre;

- să înceapă activitatea de elaborare a unui protocol care să completeze Convenția Europeană a Drepturilor Omului în domeniul cultural, prin dispoziții care să garanteze drepturi individuale, în special pentru persoanele aparținînd minorităților naționale.

6. La 4 noiembrie 1993, Comitetul Miniștrilor a creat un Comitet Ad-Hoc pentru Protecția Minorităților Naționale (CAHMIN). Mandatul său reflectă deciziile adoptate la Viena. Comitetul, alcătuit din experți din statele membre ale Consiliului Europei, și-a început activitatea la sfîrșitul lunii ianuarie 1994, cu participarea reprezentanților CDDO, ai Consiliului pentru Cooperare Culturală

(CDCC), ai Comitetului Director pentru Mass-Media (CDMM) și ai Comisiei Europene pentru democrație prin drept. Au participat, de asemenea, ca observatori, Înalțul Comisar CSCE pentru Minorități Naționale și Comisia Comunităților Europene.

7. La 15 aprilie 1994, CAHMIN a înaintat un raport interimar Comitetului Miniștrilor, care a fost, apoi, comunicat Adunării Parlamentare (Doc. 7109). La cea de-a 94-a sesiune din luna mai 1994, Comitetul Miniștrilor și-a exprimat satisfacția pentru progresul obținut potrivit mandatului decurgînd din Declarația de la Viena.

8. Un anumit număr de prevederi ale Convenției-cadru necesitînd un arbitraj politic, precum și cele referitoare la monitorizarea aplicării, au fost redactate de Comitetul Miniștrilor (ședința 517 bis a Delegațiilor Miniștrilor din 7 octombrie 1994).

9. La reuniunea sa din 10-14 octombrie 1994, CAHMIN a decis să înainteze proiectul Convenției-cadru Comitetului Miniștrilor, care a adoptat textul la a 95-a sesiune ministerială din 10 noiembrie 1994. Convenția-cadru a fost deschisă spre semnare de către statele membre ale Consiliului Europei.

Considerații generale

Obiectivele Convenției-cadru

10. Convenția-cadru reprezintă primul instrument multilateral obligatoriu juridic consacrat protecției minorităților naționale în general.

Obiectivul său este acela de a specifica principiile juridice pe care statele se angajează să le respecte în vederea asigurării protecției minorităților naționale. Consiliul Europei a răspuns, prin aceasta, apelului din Declarația de la Viena (Anexa II) pentru transformarea, în cea mai largă măsură posibilă, a angajamentelor politice, adoptate de Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa (CSCE), în obligații juridice.

Abordări și concepte fundamentale

11. Datorită gamei de situații și probleme diferite care se cer soluționate, s-a optat pentru o Convenție-cadru, conținînd mai ales prevederi de tip programatic, fixînd obiective pe care părțile se angajează să le urmărească. Aceste prevederi, care nu vor fi direct aplicabile, lasă statelor interesate o anumită măsură discreționară în implementarea obiectivelor pe care acestea s-au angajat să le atingă, permițîndu-le astfel să ia în considerare condițiile specifice.

12. Trebuie, deoportivă, semnalat faptul că nici o definiție a noțiunii de *minoritate națională* nu este conținută în Convenția-cadru. S-a decis să se adopte o abordare pragmatică, bazată pe recunoașterea faptului că, în acest stadiu, este imposibil să se ajungă la o definiție aptă să întrunească sprijinul general al tuturor statelor membre ale Consiliului Europei.

13. Implementarea principiilor enunțate în prezenta Convenție-cadru se va face prin legislația națio-

nală și politici guvernamentale corespunzătoare. Ea nu implică recunoașterea drepturilor colective. Accentul este pus pe protecția persoanelor aparținând minorităților naționale, care își pot exercita drepturile în mod individual și în comun cu alții (vezi art. 3, paragraful 2). În această privință, Convenția-cadru urmează abordarea textelor adoptate de alte organizații internaționale.

Structura Convenției-cadru

14. În afara preambulului, Convenția-cadru conține o parte operativă, împărțită în cinci titluri.

15. Titlul I conține prevederi care stipulează, de o manieră generală, anumite principii fundamentale, care pot servi la elucidarea celorlalte dispoziții substanțiale din Convenția-cadru.

16. Titlul II conține un catalog de principii specifice.

17. Titlul III conține prevederi referitoare la monitorizarea implementării Convenției-cadru.

18. Titlul IV conține diverse prevederi referitoare la interpretarea și aplicarea Convenției-cadru.

19. Titlul V conține clauzele finale, bazate pe clauzele finale-model pentru convențiile și acordurile încheiate în cadrul Consiliului Europei.

Comentariu asupra prevederilor Convenției-cadru

Preambul

20. Preambulul enunță rațiunile pentru elaborarea prezentei Con-

venției-cadru și explică unele preocupări de bază ale autorilor săi. Cuvintele introductive indică deja că acest instrument poate fi semnat și ratificat de statele care nu sînt membre ale Consiliului Europei (vezi art. 27).

21. Preambulul se referă la obiectivul statutar al Consiliului Europei și la una dintre metodele prin care acest obiectiv trebuie urmărit: salvagardarea și dezvoltarea drepturilor omului și libertăților fundamentale.

22. Se face, de asemenea, referire la Declarația de la Viena a Șefilor de Stat și de Guvern ai statelor membre ale Consiliului Europei, document care a pus bazele prezentei Convenției-cadru (vezi și paragraful 5 de mai sus). În fapt, textul preambulului se inspiră, într-o largă măsură, din Declarație, în special din Anexa II. Același lucru este valabil și în privința opțiunii privind angajamentele incluse în Titlurile I și II ale Convenției-cadru.

23. Preambulul menționează, de o manieră neexhaustivă, trei alte surse de inspirație pentru conținutul Convenției-cadru: Convenția Europeană a Drepturilor Omului (CEDO) și instrumentele Națiunilor Unite și ale CSCE, care conțin angajamente referitoare la protecția minorităților naționale.

24. Preambulul reflectă preocuparea Consiliului Europei și a statelor membre ale acestuia față de punerea în pericol a existenței minorităților naționale și se inspiră din Articolul 1, paragraful 1, al Declarației Națiunilor Unite asupra Drepturilor

Persoanelor aparținând Minorităților Naționale sau Etnice, Religioase și Lingvistice (Rezoluția nr. 47/135 adoptată de Adunarea Generală la 18 decembrie 1992).

25. Deoarece Convenția-cadru este deopotrivă deschisă statelor care nu sînt membre ale Consiliului Europei și în vederea asigurării unei abordări mai complete, s-a decis includerea anumitor principii din care decurg drepturi și libertăți deja garantate în CEDO și protocoalele sale adiționale (vezi, de asemenea, în legătură cu aceasta, Articolul 23 din Convenția-cadru).

26. Referirea la Convențiile și declarațiile Națiunilor Unite reamintește lucrările întreprinse pe plan universal, de pildă în cadrul Pactului referitor la Drepturile Civile și Politice (Articolul 27) și în Declarația asupra Drepturilor Persoanelor Aparținând Minorităților Naționale sau Etnice, Religioase și Lingvistice. Cu toate acestea, respectiva referință nu se extinde cu privire la vreo definiție a unei minorități naționale, care ar putea fi conținută în aceste texte.

27. Referirea la angajamentele CSCE pertinente reflectă dorința exprimată în Anexa II la Declarația de la Viena de a determina Consiliul Europei să se angajeze să transforme, în măsura cea mai largă posibilă, aceste angajamente politice în obligații juridice. Documentul de la Copenhaga, în special, a furnizat orientări pentru redactarea Convenției-cadru.

28. Penultimul paragraf din preambul enunță principalul obiectiv al

Convenției-cadru: asigurarea protecției efective a minorităților naționale și a drepturilor persoanelor aparținând acestor minorități. El subliniază, de asemenea, faptul că protecția efectivă trebuie asigurată în cadrul statului de drept, respectîndu-se integritatea teritorială și suveranitatea națională a statelor.

29. Scopul paragrafului ultim este de a indica faptul că dispozițiile prezentei Convenții-cadru nu sînt direct aplicabile. Acesta nu vizează dreptul și practica părților în materie de încorporare a tratatelor internaționale în ordinea juridică internă.

Titlul I

Articolul 1

30. Scopul principal al Articolului 1 este acela de a specifica faptul că protecția minorităților naționale, care formează o parte integrantă a protecției drepturilor omului, nu intră în domeniul rezervat al statelor. Precizarea că această protecție „face parte integrantă din protecția internațională a drepturilor omului” nu conferă în nici un fel vreo competență de interpretare a prezentei Convenții-cadru organelor instituite prin CEDO.

31. Articolul se referă la protecția minorităților naționale ca atare și la drepturile și libertățile persoanelor aparținând unor astfel de minorități. Această distincție și diferența în formulare indică în mod clar faptul că nu se are în vedere recunoașterea de drepturi colective minorităților naționale (vezi, de asemenea, co-

mentariul la articolul 3). Părțile recunosc, totuși, faptul că protecția unei minorități naționale poate fi obținută prin protecția drepturilor persoanelor aparținând unei astfel de minorități.

Articolul 2

32. Acest articol enunță un set de principii guvernând aplicarea Convenției-cadru. El se inspiră, între altele, din Declarația Națiunilor Unite asupra Principiilor de Drept Internațional privind relațiile amicale și cooperarea dintre state, conform Cartei Națiunilor Unite (Rezoluția Adunării Generale nr. 2625 (XXV) din 24 octombrie 1970). Principiile menționate în această prevedere au o natură generală, dar au relevanță aparte pentru domeniul acoperit de Convenția-cadru.

Articolul 3

33. Acest articol conține două principii distincte, dar legate între ele, prevăzute în două paragrafe distincte.

Paragraful 1

34. Paragraful 1 garantează, în primul rînd, oricărei persoane aparținînd unei minorități naționale libertatea să aleagă dacă să fie tratată sau nu ca atare. Această dispoziție lasă fiecărei asemenea persoane opțiunea de a decide dacă dorește sau nu să beneficieze de protecția decurgînd din principiile Convenției-cadru.

35. Acest paragraf nu implică dreptul vreunui individ de a alege arbitrar să aparțină oricărei minorități naționale. Alegerea subiectivă a individului este inseparabil legată de criterii

obiective, relevante pentru identitatea persoanei.

36. Paragraful 1 prevede, în plus, că nici un dezavantaj nu trebuie să rezulte din libera opțiune pe care o garantează, ori din exercițiul drepturilor legate de aceasta. Această prevedere are drept obiectiv să asigure că beneficiul libertății de alegere nu va face nici obiectul unor atingeri indirecte.

Paragraful 2

37. Paragraful 2 prevede că drepturile și libertățile decurgînd din principiile Convenției-cadru pot fi exercitate individual sau în comun cu alții. El recunoaște, astfel, posibilitatea exercitării comune a acelor drepturi și libertăți, ceea ce este distinct de noțiunea de *drepturi colective*. Termenul *alții* trebuie înțeles în cel mai larg sens posibil, incluzînd persoane aparținînd aceleiași minorități naționale, altei minorități naționale ori majorității.

Titlul II

Articolul 4

38. Scopul acestui articol este să asigure aplicabilitatea principiilor egalității și nediscriminării pentru persoanele aparținînd minorităților naționale. Dispozițiile acestui articol trebuie interpretate în contextul prezentei Convenții-cadru.

Paragrafele 1 și 2

39. Paragraful 1 exprimă de manieră clasică cele două principii. Paragraful 2 subliniază că promovarea egalității depline și efective între

persoanele aparținând unei minorități naționale și cele aparținând majorității poate impune adoptarea, de către părți, de măsuri speciale, care țin seama de condițiile specifice persoanelor respective. Astfel de măsuri trebuie să fie *adevrate*, adică să fie în conformitate cu principiul proporționalității, pentru a evita încălcarea drepturilor altora, precum și discriminarea altora. Acest principiu impune, printre alte lucruri, ca aceste măsuri să nu fie extinse, în timp și sferă de aplicare, dincolo de ceea ce este necesar în vederea realizării obiectivului egalității depline și efective.

40. Nici o prevedere distinctă, care să trateze în mod special principiul șanselor egale, nu a fost inclusă în Convenția-cadru. O astfel de includere nu a fost considerată necesară, din moment ce principiul este deja implicat în paragraful 2 al acestui articol. Dat fiind principiul nediscriminării enunțat în paragraful 1, aceeași abordare a fost considerată valabilă și pentru libertatea de mișcare.

Paragraful 3

41. Scopul paragrafului 3 este acela de a exprima clar faptul că măsurile la care se face referire în paragraful 2 nu trebuie considerate ca aducând atingere principiilor egalității și nediscriminării. Obiectivul său este de a asigura persoanelor aparținând minorităților naționale egalitatea efectivă cu persoanele aparținând majorității.

Articolul 5

42. Acest articol vizează, în esență, să asigure că persoanele apar-

ținând minorităților naționale pot să-și mențină și să-și dezvolte cultura lor și pot să-și păstreze identitatea.

Paragraful 1

43. Paragraful 1 conține o obligație de a promova condițiile necesare în această privință. El enumeră elemente esențiale pentru identitatea unei minorități naționale. Această dispoziție nu implică faptul că orice diferență etnică, culturală, lingvistică ori religioasă conduce în mod necesar la crearea de minorități naționale (vezi, sub acest aspect, raportul întâlnirii la nivel de experți de la Geneva, din 1991, secțiunea a II-a, paragraful 4).

44. Referința la *tradiții* nu implică aprobarea ori acceptarea unor practici contrare dreptului național sau standardelor internaționale. Practicile tradiționale își găsesc limitele în exigențele ordinii publice.

Paragraful 2

45. Scopul paragrafului 2 este acela de a proteja persoanele aparținând minorităților naționale împotriva asimilării contrare voinței lor. Acesta nu interzice asimilarea voluntară.

46. Paragraful 2 nu împiedică părțile să adopte măsuri în cadrul politicii lor generale de integrare. El recunoaște, astfel, importanța coeziunii sociale și reflectă dorința, exprimată în preambul, de a vedea în diversitatea culturală o sursă, ca și un factor, nu de divizare, ci de îmbogățire a fiecărei societăți.

Articolul 6

47. Acest articol este expresia preocupărilor afirmate în Anexa III

la Declarația de la Viena (Declarația și Planul de Acțiune asupra combaterii rasismului, xenofobiei, antisemitismului și intoleranței).

Paragraful 1

48. Paragraful 1 subliniază spiritul de toleranță și dialogul intercultural și indică importanța promovării, de către părți, a respectului reciproc, înțelegerii și cooperării între toți cei care trăiesc pe teritoriul lor. Domeniile educației, culturii și mediilor de informare sînt menționate în mod special, întrucît sînt relevante, în mod particular, pentru atingerea acestor obiective.

49. În vederea întăririi coeziunii sociale, obiectivul acestui paragraf constă, între altele, în promovarea toleranței și a dialogului intercultural, prin eliminarea barierelor dintre persoanele aparținînd grupurilor etnice, culturale, lingvistice și religioase, încurajîndu-se organizațiile și mișcările interculturale, care caută să promoveze respectul și înțelegerea reciprocă și să integreze aceste persoane în societate, în condițiile păstrării identității lor.

Paragraful 2

50. Această dispoziție se inspiră din paragraful 40.2 al Documentului CSCE de la Copenhaga. Obligația respectivă vizează protejarea tuturor persoanelor care pot fi victime ale amenințărilor ori actelor de discriminare, ale ostilității sau violenței, indiferent de sursa unor astfel de amenințări sau acte.

Articolul 7

51. Scopul acestui articol este să garanteze respectul pentru

dreptul oricărei persoane aparținînd unei minorități naționale la libertățile fundamentale acolo menționate. Aceste libertăți au, desigur, natură universală, adică ele se aplică tuturor persoanelor, indiferent dacă aparțin unei minorități naționale sau nu (vezi, de exemplu, dispozițiile corespondente ale Articolelor 9, 10 și 11 din CEDO), dar ele sînt în mod particular pertinente protecției minorităților naționale. Pentru noțiunile mai sus-menționate în comentariul asupra preambulului, s-a decis includerea anumitor angajamente care figurează deja în CEDO.

52. Această prevedere poate implica pentru părți anumite obligații pozitive pentru protejarea libertăților menționate împotriva unor încălcări care nu rezultă din acțiuni ale statului. Posibilitatea ca astfel de obligații pozitive să decurgă din CEDO a fost recunoscută de Curtea Europeană a Drepturilor Omului.

53. Anumite libertăți consacrate de articolul 7 sînt dezvoltate în articolele 8 și 9.

Articolul 8

54. Acest articol conține reguli mai detaliate pentru protecția libertății religioase decît articolul 7. El combină mai multe elemente din paragrafele 32.2, 32.3 și 32.6 ale Documentului CSCE de la Copenhaga într-o singură dispoziție. Desigur, această libertate se aplică tuturor persoanelor și de ea trebuie să beneficieze și persoanele aparținînd unei minorități naționale, conform articolului 4. Dată fiind importanța acestei

libertăți în prezentul context, a părut în mod special oportun să i se dea o atenție aparte.

Articolul 9

55. Acest articol conține reguli mai detaliate pentru protecția libertății de expresie decât articolul 7.

Paragraful 1

56. Prima propoziție a acestui paragraf are drept model cea de-a doua propoziție a articolului 10, paragraful 1, din CEDO. Deși propoziția se referă în special la libertatea de a primi și comunica informații și idei în limba minoritară, ea implică totodată libertatea de a primi și comunica informații și idei în limba majorității sau altele.

57. A doua propoziție a acestui paragraf conține aranjamentul de a asigura că, în accesul la mijloacele de informare, nu se vor produce discriminări. Expresia *în cadrul sistemului lor legal* a fost inserată în vederea respectării dispozițiilor constituționale care pot limita măsura în care o parte poate reglementa accesul la mijloacele de informare.

Paragraful 2

58. Acest paragraf are drept model cea de-a treia propoziție a articolului 10, paragraful 1, din CEDO.

59. Regimul de autorizare a întreprinderilor de radio sonor, televiziune sau cinema trebuie să fie nediscriminatoriu și să fie bazat pe criterii obiective. Includerea acestor condiții, care nu sînt expres menționate în cea de-a treia propoziție a articolului 10, paragraful 1, din CEDO, a fost conside-

rată importantă pentru un instrument destinat să protejeze persoanele aparținând minorităților naționale.

60. Cuvintele *radio sonor*, care apar deopotrivă în paragraful 3 al acestui articol, nu figurează în fraza corepondentă din articolul 10, paragraful 1, din CEDO. Acestea nu fac decât să reflecte terminologia modernă și nu implică nici o diferență de substanță față de articolul 10 din CEDO.

Paragraful 3

61. Prima frază a acestui paragraf, care tratează înființarea și utilizarea mijloacelor de informare scrisă, conține un angajament esențialmente negativ, în timp ce fraza a doua, formulată de o manieră mai flexibilă, pune accentul asupra unei obligații pozitive în domeniul radioului sonor și al televiziunii (de exemplu, atribuirea de frecvențe). Această distincție ține de relativa penurie a frecvențelor disponibile și de necesitatea reglementării în domeniul radiodifuziunii. Nu a fost operată o referință explicită la dreptul persoanelor aparținând unei minorități naționale de a căuta fonduri pentru crearea de mijloace de informare, întrucît acest drept a fost considerat de la sine înțeles.

Paragraful 4

62. Acest paragraf subliniază necesitatea măsurilor speciale, destinate atît facilitării accesului persoanelor aparținând minorităților naționale la mijloacele de informare, cît și promovării toleranței și pluralismului cultural. Expresia *măsuri adecvate* a fost utilizată pentru rațiunile indicate

în comentariul articolului 4, paragraful 2, (vezi paragraful 39), unde aceasta este, de asemenea, întrebuițată. Acest paragraf completează anagajamentul care figurează în ultima frază a articolului 9, paragraful 1. Măsurile vizate prin acest paragraf ar putea consta, de pildă, în alocarea de fonduri pentru difuzarea de emisiuni sau producerea de programe tratând probleme care interesează minoritățile și/sau de natură să permită dialogul între grupuri, ori să încurajeze, sub rezerva principiului independenței editoriale, editorii și radiodifuzorii să permită minorităților naționale accesul la mijloacele lor de informare.

Articolul 10

Paragraful 1

63. Recunoașterea dreptului oricărei persoane aparținând unei minorități naționale de a folosi liber și fără ingerință limba sa minoritară, este deosebit de importantă. Într-adevăr, folosirea limbii minoritare constituie pentru aceste persoane unul dintre mijloacele principale pentru afirmarea și păstrarea identității. Ea este deopotrivă un mijloc de exercitare a libertății de expresie pentru aceste persoane. În public semnifică, de exemplu, într-un loc public, în exterior, în prezența altor persoane, dar nu vizează, în nici un caz, relațiile cu autoritățile publice, care fac obiectul paragrafului 2 al acestei prevederi.

Paragraful 2

64. Această prevedere nu reglementează toate relațiile dintre indivizii aparținând unei minorități

naționale și autoritățile publice. Într-adevăr, nu sînt vizate decît autoritățile administrative. Acest din urmă termen trebuie totuși, înțeles în sens larg, ca înglobînd, de pildă, instituția ombudsman-ului. Ținînd seama de posibilele dificultăți de ordin financiar, administrativ, îndeosebi în domeniul militar și tehnic, legate de folosirea limbii minoritare în raporturile dintre persoanele aparținînd minorităților naționale și autoritățile administrative, această prevedere a fost formulată de o manieră foarte flexibilă, lăsînd părților o importantă marjă de apreciere.

65. Odată întrunite cele două condiții din paragraful 2, părțile vor depune eforturi pentru asigurarea, în măsura posibilului, a folosirii unei limbi minoritare în raporturile cu autoritățile administrative. Existența unei „nevoi reale” se evaluează de către respectivul stat, pe baza unor criterii obiective. Deși statele contractante trebuie să depună toate eforturile în vederea aplicării acestui principiu, formularea *în măsura posibilului* indică faptul că diverși factori, îndeosebi resursele financiare ale părții respective, pot fi luați în considerare.

66. Obligațiile părților referitoare la folosirea limbilor minoritare nu afectează, în nici un fel, statutul limbii sau limbilor oficiale ale țării respective. Mai mult, Convenția-cadru, în mod deliberat, nu definește *ariile locuite tradițional sau în număr substanțial de persoanele aparținînd minorităților naționale*. S-a considerat preferabilă adoptarea unei formulări

mai flexibile, care să îngăduie luarea în considerare a condițiilor particulare fiecărei părți. Termenul *locuite ... tradițional* nu se referă la minorități istorice, ci numai la acele care încă trăiesc în aceeași arie geografică (vezi, de asemenea, articolul 11, paragraful 3 și articolul 14, paragraful 2).

Paragraful 3

67. Acest paragraf se bazează pe anumite prevederi conținute în articolele 5 și 6 ale Convenției Europene a Drepturilor Omului. El nu depășește garanțiile conținute în aceste articole.

Articolul 11

Paragraful 1

68. Ținând seama de implicațiile practice ale acestei obligații, prevederea este formulată în așa fel încât să permită părților să o aplice în lumina propriilor circumstanțe particulare. De exemplu, părțile pot folosi alfabetul limbii lor oficiale pentru scrierea numelui lor unei persoane aparținând unei minorități naționale în forma sa fonetică. Persoanele care au fost forțate să renunțe la numele lor originar(e), ori al(e) căror nume a (au) fost schimbat(e) prin forță, ar trebui să aibă posibilitatea de a reveni la acesta (acestea), desigur sub rezerva abuzului de drept și schimbărilor de nume în scopuri frauduloase. Se înțelege că sistemele juridice ale părților vor respecta, în această privință, principiile internaționale referitoare la protecția minorităților naționale.

Paragraful 2

69. Obligația din acest paragraf privește dreptul individului de a

expune „în limba sa minoritară însemne, inscripții și alte informații cu caracter privat, vizibile pentru public“. Aceasta nu exclude, desigur, posibilitatea de a se cere persoanelor aparținând minorităților naționale să utilizeze deopotrivă limba oficială și/sau alte limbi minoritare. Expresia *cu caracter privat* se referă la tot ceea ce nu are caracter oficial.

Paragraful 3

70. Acest articol vizează să încurajeze posibilitatea utilizării și a limbii minoritare pentru denumirile locale, pentru denumirile străzilor și alte indicații topografice destinate publicului. Statele vor putea aplica această dispoziție ținând seama de condițiile lor specifice și de sistemul lor juridic, inclusiv, atunci când este cazul, de acordurile cu alte state. În domeniul acoperit de această prevedere, se înțelege faptul că părțile nu sînt supuse nici unui fel de obligație de a încheia acorduri cu alte state. Pe de altă parte, posibilitatea încheierii unor astfel de acorduri nu este exclusă. Este, de asemenea, înțeles că natura juridică obligatorie a acordurilor existente rămîne neschimbată. Această prevedere nu implică nici o recunoaștere oficială a denumirilor locale în limbile minoritare.

Articolul 12

71. Acest angajament vizează să promoveze, într-o perspectivă interculturală (vezi articolul 6, paragraful 1), cunoașterea culturii, a istoriei, a limbii și a religiei, deopotrivă ale minorităților naționale și ale majorității. Obiectivul este acela de a

crea un climat de toleranță și de dialog, astfel după cum se menționează în preambulul Convenției-cadru și în Anexa II la Declarația de la Viena a Șefilor de Stat și de Guvern. Lista conținută în cel de-al doilea paragraf nu este exhaustivă, iar cuvintele *acces la manuale școlare* includ publicarea de manuale școlare și achiziționarea lor din alte țări. Angajamentul de promovare a egalității de șanse în accesul la educație, la toate nivelurile, pentru persoanele aparținând minorităților naționale reflectă o preocupare exprimată în Declarația de la Viena.

Articolul 13

Paragraful 1

72. Angajamentul părților de a recunoaște persoanelor aparținând minorităților naționale dreptul de a crea și de a administra propriile instituții private de învățământ și de formare este formulat sub rezerva sistemului lor educativ, în special a reglementării din materia învățământului obligatoriu. Instituțiile vizate în acest paragraf vor putea fi supuse aceluiași controale ca și celelalte instituții, în special în ceea ce privește calitatea învățământului. Condițiile de învățământ odată îndeplinite, este important ca diplomele acordate să fie recunoscute oficial. Legislația națională relevantă trebuie să se bazeze pe criterii obiective și să respecte principiul nediscriminării.

Paragraful 2

73. Exercițiul dreptului vizat prin paragraful 1 nu implică nici o obligație financiară în sarcina părții

respective, dar nici nu exclude posibilitatea unei astfel de contribuții.

Articolul 14

Paragraful 1

74. Angajamentul părților de a recunoaște oricărei persoane aparținând unei minorități naționale dreptul de a învăța limba sa minoritară privește unul dintre principalele mijloace prin care aceste persoane își pot afirma și păstra identitatea. Acest drept nu comportă nici un fel de excepție. Fără a se aduce atingere principiilor menționate în paragraful 2, acest paragraf nu implică nici o obligație pozitivă, în special de natură financiară, pentru stat.

Paragraful 2

75. Această dispoziție se referă la învățarea limbii minoritare și la învățământul în această limbă. Recunoscând posibilele dificultăți financiare, administrative și tehnice, legate de învățarea ori educația în limbile minoritare, această prevedere a fost formulată foarte flexibil, lăsând părților o marjă importantă de apreciere. Obligația de a face eforturi pentru a asigura învățarea ori educația în limbile minoritare este supusă mai multor condiții; în special, trebuie să existe o „cerere suficientă” din partea persoanelor aparținând respectivelor minorități naționale. Formularea *în măsura posibilului* indică faptul că o astfel de educație depinde de resursele de care dispune partea interesată.

76. Textul evită în mod deliberat să definească termenul de *cerere suficientă*, ceea ce reprezintă o

formulare flexibilă, permițînd părților să țină seama de condițiile particulare ale țărilor lor. Părțile au latitudinea de a alege mijloacele și aranjamentele pentru asigurarea unei astfel de educații, ținînd seama de particularitățile sistemului lor educațional.

77. Alternativele la care se referă acest paragraf „... posibilități corespunzătoare de învățare a limbii lor minoritare ori de a primi o educație în această limbă” - nu se exclud reciproc. Chiar dacă articolul 14, paragraful 2, nu obligă statele să le înfăptuiască pe ambele, formularea nu împiedică statele părți să asigure atît învățarea limbii minoritare, cît și educația în limba minoritară. Educația bilingvă poate reprezenta unul dintre mijloacele de realizare a obiectivului urmărit prin această prevedere. Obligația decurgînd din această dispoziție ar putea fi extinsă la educația preșcolară.

Paragraful 3

78. Posibilitățile de predare a limbii minoritare sau de primire a unei educații în această limbă nu aduc atingere învățării limbii oficiale, ori educației în această limbă. Într-adevăr, cunoașterea limbii oficiale constituie un factor al coeziunii și integrării sociale.

79. Statele în care există mai mult decît o limbă oficială vor reglementa problemele specifice pe care aplicarea acestei dispoziții le va antrena.

Articolul 15

80. Acest articol solicită părților să creeze condițiile necesare efectivei participări a persoanelor

aparținînd minorităților naționale la viața culturală, socială și economică și la treburile publice, în special la acelea care le privesc direct. El are drept obiectiv primordial să încurajeze egalitatea reală între persoanele aparținînd minorităților naționale și cele care fac parte din majoritate. În vederea creării condițiilor necesare unei astfel de participări a persoanelor aparținînd minorităților naționale, părțile ar putea promova - în cadrul sistemului lor constituțional -, între altele, următoarele măsuri:

- consultarea cu aceste persoane, prin intermediul unor proceduri corespunzătoare și, în special, prin intermediul instituțiilor reprezentative ale acestora, atunci cînd părțile au în vedere adoptarea de măsuri legislative ori administrative care le-ar putea privi direct;

- implicarea acestor persoane în pregătirea, aplicarea și evaluarea planurilor și a programelor de dezvoltare naționale și regionale, care le-ar putea afecta direct;

- elaborarea de studii, în cooperare cu aceste persoane, pentru evaluarea posibilului impact al activităților de dezvoltare proiectate, asupra lor;

- participarea efectivă a persoanelor aparținînd minorităților naționale la procesele de luare a deciziilor și la organele alese, la nivel național și local;

- forme descentralizate și locale de administrație.

Articolul 16

81. Scopul acestui articol este acela de a oferi o protecție împotriva

măsurilor care modifică proporțiile populației din zonele locuite de persoane aparținând minorităților naționale și care vizează restrângerea drepturilor și libertăților decurgând din prezenta Convenție-cadru. Exemple de astfel de măsuri ar putea fi exproprierea, evacuarea și expulzările, ori redesenarea delimitărilor administrative în vederea restrîngerii beneficiului unor astfel de drepturi și libertăți (“gerrymandering”).

82. Articolul interzice numai măsurile care vizează restrîngerea drepturilor și libertăților decurgând din prezenta Convenție-cadru. S-a considerat imposibilă extinderea interdicției pentru măsuri care au drept efect restrîngerea unor astfel de drepturi și libertăți, din moment ce, uneori, astfel de măsuri pot fi pe deplin justificate și legitime. Un exemplu îl poate constitui mutarea locuitorilor unei așezări în vederea construirii unui baraj.

Articolul 17

83. Acest articol cuprinde două angajamente importante pentru menținerea și dezvoltarea culturii persoanelor aparținând unei minorități naționale și pentru păstrarea identității lor (vezi, de asemenea, articolul 5, paragraful 1). Primul paragraf tratează dreptul de a stabili și a menține contacte libere și pașnice peste frontiere, în timp ce al doilea paragraf protejează dreptul de a participa la activitățile organizațiilor neguvernamentale (vezi, de asemenea, în această privință, prevederile referitoare la libertatea de întrunire și asociere din articolul 7).

84. Prevederile acestui articol se bazează, în bună măsură, pe paragrafele 32.4 și 32.6 din Documentul CSCE de la Copenhaga. Nu a fost considerată necesară includerea unei prevederi explicite asupra dreptului de a stabili și a menține contacte înăuntrul teritoriului unui stat, apreciindu-se că aspectul este corespunzător acoperit prin alte dispoziții din Convenția-cadru, îndeosebi de articolul 7, în ceea ce privește libertatea de întrunire și de asociere.

Articolul 18

85. Acest articol încurajează părțile să încheie, în afară de instrumentele internaționale deja existente, acolo unde condițiile specifice o justifică, acorduri bilaterale și multilaterale pentru protecția minorităților naționale. Articolul stimulează, de asemenea, cooperarea transfrontalieră. După cum se subliniază în Declarația de la Viena și în Anexa II la aceasta, astfel de acorduri și cooperarea respectivă sînt importante pentru promovarea toleranței, prosperității, stabilității și păcii.

Paragraful 1

86. Acordurile bilaterale și multilaterale vizate prin acest paragraf ar putea fi încheiate, de exemplu, în domeniile culturii, educației și informației.

Paragraful 2

87. Acest paragraf indică importanța cooperării transfrontaliere. Schimbul de informații și de experiență între state constituie un important instrument pentru promovarea înțelegerii și încrederii reciproce. În special,

cooperarea transfrontalieră prezintă avantajul de a permite adaptarea aranjamentelor la dorințele și trebuințele respectivelor persoane.

Articolul 19

88. Acest articol prevede posibilitatea limitărilor, restricțiilor sau a derogărilor. Atunci când angajamentele incluse în prezenta Convenție-cadru au un echivalent în alte instrumente juridice internaționale, îndeosebi în CEDO, sînt permise numai limitările, restricțiile ori derogările prevăzute în acele instrumente. Atunci când angajamentele enunțate în prezenta Convenție-cadru nu au un echivalent în alte instrumente juridice internaționale (cum ar fi CEDO), sînt pertinente respectivelor angajamente.

Titlul III

Articolul 20

89. Persoanelor aparținînd minorităților naționale li se cere să respecte Constituția națională și legislația națională. cu toate acestea, în mod cert, respectiva referire la legislația națională nu îndreptățește părțile să ignore prevederile Convenției-cadru. Persoanele aparținînd minorităților naționale trebuie, de asemenea, să respecte drepturile altora. În această privință, se poate face referire la situațiile în care persoanele aparținînd minorităților naționale reprezintă o minoritate la nivel național, dar alcătuiesc majoritatea într-o anumită zonă a statului.

Articolul 21

90. Această dispoziție subliniază importanța principiilor funda-

mentale ale dreptului internațional și specifică faptul că protecția persoanelor aparținînd minorităților naționale trebuie să fie conformă acestor principii.

Articolul 22

91. Această prevedere, bazată pe art. 60 din C.E.D.O., enunță un principiu bine cunoscut. Obiectivul constă în a asigura persoanelor aparținînd minorităților naționale beneficiul oricărei legislații relevante din domeniul drepturilor omului, naționale ori internaționale, care le este mai favorabilă.

Articolul 23

92. Această dispoziție tratează despre raportul dintre Convenția-cadru și Convenția Europeană a Drepturilor Omului, la care se face referire în preambul. Convenția-cadru nu poate, în nici o circumstanță, să modifice drepturile și libertățile garantate prin Convenția europeană a drepturilor omului. Pe de altă parte, drepturile și libertățile enunțate în Convenția-cadru, care fac obiectul unei prevederi corespondente din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, trebuie interpretate în conformitate cu aceasta din urmă.

Titlul IV

Articolele 24-26

93. În vederea urmăririi aplicării Convenției-cadru, Comitetul Miniștrilor este însărcinat să vegheze la transpunerea în practică a acesteia de către părțile contractante. Comitetul Miniștrilor va fixa modalitățile de

participare la mecanismul de supraveghere a aplicării de către părțile care nu sînt membre ale Consiliului Europei.

94. Fiecare parte va transmite secretarului general, pe o bază periodică și ori de cîte ori Comitetul Miniștrilor o solicită, informații relevante pentru aplicarea prezentei convenții-cadru. Secretarul General va transmite aceste informații Comitetului Miniștrilor. Totuși, primul raport, al cărui scop este de a furniza informații complete asupra măsurilor legislative și de altă natură adoptate de către părți pentru a pune în aplicare angajamentele enunțate în Convenția-cadru, trebuie depus într-un interval de un an de la data intrării în vigoare a Convenției-cadru în privința respectivei părți. Scopul rapoartelor ulterioare va fi acela de completare a informațiilor cuprinse în primul raport.

95. În vederea asigurării eficienței urmăririi aplicării Convenției-cadru, se prevede crearea unui comitet consultativ. Sarcina acestui comitet consultativ va fi aceea de a asista Comitetul Miniștrilor în evaluarea adecvării măsurilor adoptate de o parte pentru a pune în aplicare principiile enunțate în Convenția-cadru.

96. Comitetul Miniștrilor este cel care va fixa, într-un interval de un an de la intrarea în vigoare a Convenției-cadru, compunerea și procedurile comitetului consultativ, ai cărui membri trebuie să aibă o experiență recunoscută în domeniul protecției minorităților naționale.

97. Urmărirea aplicării prezentei convenții-cadru se va face, în măsura posibilului, în condiții de transparență. În această privință, ar fi recomandabilă luarea în considerare a posibilității de publicare a rapoartelor și a altor texte rezultate din această monitorizare.

Titlul V

98. Dispozițiile finale conținute în articolele 27-32 sînt fondate pe clauzele finale-model pentru convențiile și acordurile încheiate în cadrul Consiliului Europei. Nu a fost inclus nici un articol privind rezervele; rezerve pot fi formulate în măsura în care acestea sînt permise de dreptul internațional. Cu excepția articolelor 27 și 29, articolele din acest titlu nu necesită vreun comentariu deosebit.

Articolul 27 și 29

99. Convenția-cadru este deschisă pentru semnare de către statele membre ale Consiliului Europei și, la invitația Comitetului Miniștrilor, de către alte state. Aceste prevederi țin seama de Declarația de la Viena, potrivit căreia Convenția-cadru trebuie să fie deschisă spre semnare deopotrivă statelor nemembre (vezi Anexa II la Declarația de la Viena a Întîlnirii la nivel înalt a Consiliului Europei). □

(Publicat în Monitorul Oficial al României, partea I, nr. 82/1995)

Chestiunea minorităților indică fisura spirituală și ideologică a Europei

La semnarea în cadru oficial a Convenției-cadru pentru Protecția Minorităților Naționale la Palatul Europei din Strasbourg, la data de 1 februarie 1995, au asistat ca observatori din partea Președenției Uniunii Federale a Comunităților Etnice din Europa Dr. Christoph Pan și Irene Kustatscher din Tirolul de Sud, bretonul Pierre Le Moine și retoromanul elvețian Romedi Arquint. Semnarea s-a efectuat sub auspiciile secretarului general Daniel Tarschys și în prezența Ministrului de Externe cipriot Alecos Michaelides, președinte al Comitetului de Miniștri, și a Președintelui Adunării Parlamentare, Miguel Angel Martinez.

21 din cele 33 de state membre în acel moment ale Consiliului Europei au semnat documentul pentru a cărui intrare în vigoare este necesară ratificarea de către cel puțin 12 state membre ale Consiliului Europei.

Cele 21 de state semnatare sînt, în ordinea alfabetului englez: Austria, Cipru, Danemarca, Finlanda, Ungaria, Islanda, Irlanda, Italia, Liechtenstein, Lituania, Olanda, Norvegia, Polonia, Portugalia, România, Slovacia, Slovenia, Spania, Suedia, Elveția și Marea Britanie.

Alte state ca Belgia, Germania, Luxemburg sau chiar Estonia și Cehia vor semna într-un viitor apropiat Convenția-cadru.

Conținutul acestei Convenții a minorităților nu corespunde în multe privințe cu recomandările Adunării Parlamentare și nici pe departe cu standardele preconizate de UFCEE. Totuși este primul instrument juridic internațional pentru protecția minorităților elaborat în 45 de ani de existență a Consiliului Europei și în orice caz mai mult decît nimic!

Ceea ce unora le pare prea puțin, altora le pare prea mult! Nu din întîmplare Franța, Bulgaria, Grecia și Turcia n-au semnat documentul și este îndoielnic că au de gînd s-o facă vreodată, deoarece aceste state constituie nucleul solid care a opus întotdeauna rezistență față de inovațiile referitoare la protecția minorităților.

În decursul tratatelor premergătoare, tocmai rezistența înverșunată a acestor state a dus la slăbiciunea și coercitivitatea redusă a documentului.

Mai multe state, avînd o atitudine pozitivă față de minorități, au consimțit voit la rezultatul relativ redus al tratatelor, pentru a nu împinge spre izolare aceste state într-o problemă atît de importantă pentru Europa. Astfel, fisura spirituală și ideologică a Europei se confirmă a fi mai reală decît se admite oficial - ceea ce de altfel s-a demonstrat și prin atitudinea duplicitară față de criza iugoslavă, a tragediei din Bosnia-Herțegovina sau din Cecenia. Acest lucru nu mai poate fi ascuns, nici cu prețul unor concesii extreme din partea statelor mai progresiste. Astfel, nesemnarea Convenției de către grupul de rezistență condus de Franța arată clar strategia acestuia, care tinde mai degrabă să împiedice adoptarea unui mecanism de protecție internațională obligatorie a minorităților, decît să adapteze ritmul adoptării unei asemenea legislații la posibilitățile proprii, mai limitate.

Prin semnarea Convenției pentru minorități de către 21 de state, chiar din prima zi, din care unele ca Polonia, România, Slovacia, Suedia și Marea Britanie înclinau pînă acum spre linia reprezentată de Franța, s-a demonstrat că grupul celor rezistenți la inovații n-a reușit decît să întîrzie plecarea trenului, dar nu s-o împiedice. Dacă trenul cu drepturile minorităților va ajunge la timp în zonele de tensiuni și conflicte etnice, adică dacă introducerea prevederilor Convenției-cadru în legislația națională și în practica politică a statelor semnare va putea duce la reducerea potențialului conflictual existent, se va vedea de acum înainte. Dacă nu, solitudinea arătată prin concesii a fost inutilă. □

(Comunicat de presă al UFCEE nr. 5/1995)

Recomandarea 1201 /1993 și Convenția-cadru

Față de propunerea pentru un protocol al minorităților conținută în Recomandarea 1201/1993 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei există din noiembrie 1994 o Convenție-cadru elaborată de Comitetul de Miniștri pentru protecția minorităților. Cu toată diversitatea acestor instrumente, o comparație între ele poate fi utilă pentru obținerea unor informații despre punctele de vedere

politice ale Comitetului față de problema minorităților, în special în contextul Protocolului adițional, aflat în curs de elaborare.

Confruntând cele două instrumente rezultă că următoarele puncte esențiale din Recomandare 1201/1993 n-au fost preluate de Convenția-cadru:

- În Convenția-cadru lipsește definiția noțiunii de *minoritate națională*, lăsându-se astfel și mai departe deschisă chestiunea excluderii așa-ziselor „noi minorități” (de exemplu refugiați, muncitori străini) care în mod necesar cere o reglementare unitară în legislația europeană, ceea ce ar putea determina și statele cu atitudine pozitivă față de minorități să manifeste o reținere globală față de problemele acestora.

- Convenția-cadru nu stipulează în mod explicit nici dreptul la înființarea partidelor politice, cu toate că din punct de vedere juridic acesta decurge din libertatea de asociere prevăzută în art. 11 al Convenției Europene pentru Drepturile Omului. Dreptul la utilizarea limbii materne este prevăzut în Convenția-cadru numai în cazul dialogului cu autoritățile, dar nu și cu tribunalele și instanțele judecătorești. Dreptul la afișarea de informații și indicații topografice în limbile minorităților este de asemenea considerabil limitat, într-un caz admitându-se numai afișarea unor informații particulare, iar în rest fiind vorba numai de *străduințe* din partea statului luându-se în considerație *circumstanțe speciale* (ale statelor semnatare). Tot de străduințe se amintește în Convenția-cadru și în legătură cu *instruirea în limba maternă*, în care se vor folosi *posibilități corespunzătoare* pentru a o asigura *cît de mult posibil*.

Finalmente, *dreptul la autonomie* nu este stabilit explicit în Convenția-cadru, fiind lăsat la libera opțiune a statelor semnatare.

În consecință, în prevederile Convenției-cadru se manifestă o tendință retrogradă față de Recomandarea 1201/1993 și apare temerea că această tendință se va manifesta și în proiectul Comitetului de Miniștri pentru un Protocol adițional, lăsând în suspensie o serie de probleme ale protecției minorităților, atât de importante în ceea ce privește prevenirea conflictelor în Europa. □

Christoph Pan

Convenția-cadru reprezintă rezultatul unui compromis

Convenția-cadru reprezintă rezultatul unui compromis decis la reuniunea șefilor de stat și de guvern din țările membre ale Consiliului Europei din toamna lui 1993, când s-a optat pentru această soluție ca formă de consacrare

juridică a standardelor minime cu privire la drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale. Spre deosebire de Recomandarea 1201. (1993) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei - care, dacă ar fi fost adoptată, s-ar fi transformat într-un protocol adițional la Convenția Europeană a Drepturilor Omului - Convenția-cadru nu dispune de un mecanism de control al aplicării prevederilor sale. Ea conține doar dispoziții programatice, ceea ce presupune elaborarea unei legislații interne a statelor în vederea dezvoltării și aplicării prevederilor Convenției. Aceste legislații interne trebuie să țină cont de situațiile concrete din fiecare țară. Ea prezintă avantajul că este deschisă spre semnare și statelor care nu fac parte din Consiliul Europei.

Având în vedere dinamica internă a evoluțiilor din domeniul reglementărilor cu privire la drepturile minorităților al Consiliul Europei, consider că elaborarea Convenției-cadru marchează un pas înapoi față de nivelul atins de Recomandarea 1201. Deși Convenția-cadru face o serie de precizări deosebit de utile în perspectiva asigurării și protejării drepturilor persoanelor minorităților naționale, cum ar fi, de pildă, cele referitoare la dreptul de a fi informat în legătură cu motivele arestării într-o limbă pe care minoritarul să o poată înțelege și de a se apăra în această limbă, asigurându-i-se asistența unui interpret [art.10(3)] - dispoziție care nu se regăsește în Recomandarea 1201, ea fiind înscrisă în Convenția Europeană a Drepturilor Omului - elemente fundamentale pentru păstrarea identității grupului minoritar, ca atare, nu mai sînt precizate în textul acesteia. Este vorba în primul rînd de abandonarea ideii de a consacra juridic o definiție a minorităților naționale, care oricît de restrictivă ar fi fost, ar fi oferit posibilitatea accentuării și dezvoltării planului juridic de protecție a identității grupurilor minoritare ce ar fi intrat sub incidența definiției respective. Absența ei diluează foarte mult textul Convenției-cadru. De asemenea, am în vedere renunțarea la prevederile legate de asigurarea și participarea minoritarilor la forme de *autonomie în conformitate cu legislația internă a statelor*, în interesul prezervării în condiții corespunzătoare a identității și tradițiilor lor - prevederi conținute în Recomandarea 1201.

Evident, Convenția-cadru este expresia unui context politic în care ideea de *drepturi colective*, precizată în Recomandarea 1201, nu și-a găsit încă un corespondent în plan juridic sub apelativul de *drept colectiv* ca atare. Reticențele statelor față de această evoluție sînt de înțeles și este puțin probabil că vom asista la schimbări spectaculoase în abordarea respectivă în viitorul apropiat. Totuși, chiar dacă Raportul explicativ cu privire la Convenția-cadru susține că textul acesteia nu conține referiri la *drepturi colective*, simpla raportare la „protecția minorităților naționale” ca atare - așa cum se face în articolul 1 - indică *recunoașterea dimensiunii colective a acestei protecții* cu toate drepturile aferente. Acest lucru se

regăsește și în alte articole ale Convenției și el este în concordanță cu evoluțiile pe plan regional (OSCE) și universal (ONU) care accentuează interesul actorilor din sfera relațiilor internaționale pentru protejarea dimensiunii colective a identității minoritare. □

Valentin Stan

Convenția-cadru este inaplicabilă în dreptul intern

Apreciez apariția Convenției-cadru ca o dovadă a preocupărilor, pe plan internațional, legate de problemele minorităților naționale. Principiile cuprinse în Convenția-cadru sînt corecte și realizează o convergență între state și interesele minorităților naționale. Caracterul ezitant, de recomandare, și numai „după caz”, „în măsura posibilului”, arată, totuși, că există diferențe mari între state în ce privește abordarea problemelor minorităților naționale și că momentul apariției normelor imperative în dreptul internațional, în această privință, este încă departe.

Grupul parlamentar al minorităților naționale a salutat disponibilitatea autorităților române în semnarea și ratificarea Convenției-cadru. Acest gest politic este aderarea la principiile protecției și nediscriminării minorităților, dar nu exclude răspunderea de a le concretiza în dreptul intern. Convenția-cadru este inaplicabilă în dreptul intern datorită caracterului de recomandare pe care îl conține. Regret că unele partide politice susțin ideea că ratificarea Convenției-cadru exclude necesitatea unei legi a minorităților naționale.

Regret, de asemenea, că ratificarea Convenției-cadru, în unanimitate, în Parlament nu se reflectă cu aceeași unanimitate în toleranța față de minoritățile naționale. Raportul preliminar al Comisiei speciale a Camerei Deputaților privind Legea minorităților și a Comisiei pentru învățămînt a Senatului cu privire la Legea învățămîntului sînt argumente pe care le menționez cu tristețe. □

Varujan Vosganian

Convergențe transilvane

Ecclesia Theutonicorum Ultrasilvanorum

PAUL PHILIPPI

Istoria sașilor transilvăneni s-a confundat încă de la începuturile sale cu istoria bisericii acestora. De aceea nu este deloc întâmplător că primul document din colecția de „Izvoare privind istoria germanilor din Transilvania” („Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen Siebenbürgen”) se referă la *Ecclesia Theutonicorum Ultrasilvanorum*. Acest act a fost emis la 20 decembrie 1191 la Roma, deci în urmă cu mai bine de 800 de ani. El însă nu marchează nici începutul istoriei bisericești a sașilor sau germanilor din țara Transilvaniei și nici măcar întemeierea „prepoziturii” (praepositura), la care se referă mai îndeaproape. Mai curînd se poate conchide din alte documente mai tîrzii asupra începuturilor istoriei așezării și a bisericii „teutonilor” transilvăneni. De altfel, aceștia sînt tocmai în documentele prepoziturii emise în următorii ani (1192-1196) pomeniți ca „flandri”, intrînd în cele din urmă în istorie - împreună cu coloniștii occidentali ai altor regiuni transilvănene, desemnați sub numele colectiv de „saxones” - ca sași transilvăneni. În documentul din 1191, papa întărește doar înscrierea prepoziturii, spre „veșnică pomenire”, în registrul papal, ca așezămînt pus în drepturile sale; prepozitura fusese deja în anii anteriori confirmată de regele Béla și adevărită la timpul său de legatul apostolic Grigore, devenit între timp cardinal la Roma. Deoarece regele Béla al III-lea a domnit din anul 1173, întemeierea prepoziturii trebuie situată între 1173 și 1190.

Dar actul relativ la prepozitură ne îndreaptă privirea nu numai asupra extensiunii temporale a mai bine de opt veacuri de istorie bisericească a sașilor, ci el indică și unele trăsături esențiale ale acestei istorii bisericești. Ca o primă trăsătură putem evidenția cu toată precauția faptul că biserica săsească a avut dintru început o istorie specifică în cadrul bisericii universale catolice, una și aceeași. Desigur, ea a pus de la început preț pe configurarea unei căi proprii,

rămînînd totuși în armonie cu întreaga creștinătate. Despre ce anume era vorba la întemeierea prepoziturii? Ținutul prepoziturii cuprindea așezările viitoarelor capitluri Sibiu, Nocrich și Cincu. Teritoriul acestor capitluri este situat la nord de Olt și ar fi trebuit să aparțină recent înființatei episcopii transilvănene de la Alba Iulia. Dar în interesul coloniștilor au acționat în mod evident forțe influente, care au insistat cu succes în vederea desprinderii (exceptării) ținuturilor acordate acestei episcopii. Aceste forțe au obținut ca pentru flandri chemați în țară de Géza al II-lea să se constituie o instituție bisericească proprie: *prepozitura liberă regească a Sf. Ladislau*. „Liberă” trebuia să fie prepozitura. Desigur, prin aceasta nu se înțelegea independența bisericească, ci doar o desprindere din cadrul administrativ firesc al episcopatului, în a cărui jurisdicție cădea de fapt din punct de vedere geografic. Legarea bisericească a așezărilor prepoziturii se realiza prin arhiepiscopul ce rezida la cîteva zile de călătorie, la Strigoniu. Într-adevăr, documentele permit presupunerea intenției de subordonare nemijlocită a prepoziturii față de papă, care își rezerva dreptul de a confirma prepoziții numiți de către rege.

Această poziție distinctă a noilor locuitori și credincioși ai bisericii Transilvaniei era în strînsă legătură cu statutul acestora de *hospites*. Într-un text de literatură clasică acest cuvînt latin ar putea fi tradus pur și simplu prin cuvîntul „oaspeți”. Dar această traducere conduce la o înțelegere eronată, devreme ce termenul de „oaspete” pare să desemneze totuși un om care locuiește doar temporar la domiciliul său, iar acesta de fapt nu contează ca al său propriu. Aici însă nu acesta este sensul termenului „hospes”. „Hospites” sînt numite grupurile coloniștilor, pentru că au fost *invitați*, *chemați* să se stabilească într-un ținut ce le-a fost oferit și să trăiască în temeiul „dreptului oaspetelui” doar în măsura în care regele care le-a acordat ospitalitatea le-a oferit și privilegiul de a-și aduce propriul drept și propria ordine socială și de a le menține pe viitor ca noi locuitori ai țării. Invitația expresă deci și acceptarea liber consimțită, întemeiată pe promisiunea certă, îi face pe „hospites” comparabili cu „oaspeți”. Ținutul pentru care aceasta este valabil în cadrul teritoriului prepoziturii (și mai tîrziu în Țara Bîrsei), este desemnat ca *desertum* - termen care de asemenea nu poate fi tradus *ad litteram* - ca și cum *țara* în care au venit ar fi fost un deșert demografic. Cei invitați să se așeze aici, au venit mai curînd în ținuturi care fie că nu au fost încă integrate în infrastructura administrației regale sau, ceea ce este și mai probabil, care deocamdată erau doar în mod provizoriu ocupate de paznici ai hotarelor. Aceste neamuri de străjeri au fost înainte de 1150 transferate mai departe înspre marginile regatului, trebuind să părăsească ținutul atribuit coloniștilor. Deci, într-o astfel de măsură noul ținut dăruit „oaspeților” a fost înainte un „desertum” deschis pentru aceștia în vederea unei noi configurări, potrivit propriilor cutume.

Dacă grupuri întregi de occidentali au fost invitați și îndemnați să se așeze de bunăvoie în ținutul carpatin, trebuia să le fi fost oferite stimulente spre a îndrăzni pasul cel mare. Trebuie să admitem ipoteza potrivit căreia condițiile pentru acceptarea invitației au fost negociate în termeni preciși. Parteneri contractuali au fost, pe de o parte, regele ungar, pe de altă parte, așa-numiții *locatori*, care s-ar putea ca ei înșiși să fi descins în Transilvania ca agenți recrutori. Poate că ni s-a păstrat numele lor din unele toponime săsești sau românești: Eppo (villa Epponis = Neppendor/Turnișor); Hermann (villa Hermannii = Hermannstadt/Sibiu); Humbert (villa Humberti = Humbertsdorf/Hammersdorf/Gușterița); Christian (insula Christiani = Großau [au=insula] = Cristian); ș.a.

Printre aceia care au condus colonizarea sau cel puțin au însoțit-o documentele atestă și pe preoții din Flandra (*presbyteri Flandrenses*). În acceptarea invitației de a se strămuta în Transilvania par să fi jucat dintru început un rol și motive religioase. Cunoaștem conținutul acestor motive destul de exact din scrisoarea privilegială acordată în 1224. Pentru moment reținem doar că colonizarea sașilor în Transilvania este sincronă cu cruciadele. Într-adevăr, în ținuturile de baștină ale „flandrilor“, marele predicator Bernhard de Clairvaux a alimentat o conștiință religioasă tensională, care îmbina dispoziția plecării în cruciadă cu voința de reînnoire a bisericii.

Astfel, devine de înțeles faptul că grupurile de coloniști legau dorința lor de a pleca în Răsărit de reprezentările unei noi comunități, care și sub aspect bisericesc se apropiu de revendicările pe care în zadar le-au formulat față de instituția bisericii în ținuturile lor de proveniență. În Occident începuse pe la 1150 consolidarea acelei evoluții în domeniul dreptului bisericesc, care făcuse din biserica catolică un sistem ierarhic unitar. În acest sistem, întreaga putere acționa de sus în jos, astfel încât laicii și comunele - prin urmare baza - au păstrat puține competențe sau chiar deloc. Vom vedea însă că coloniștii au pus preț tocmai pe aceste competențe. De constituirea prepoziturii sibiene se va fi legat speranța coloniștilor și a conducătorilor lor de a întemeia sub protecția regelui ungar - care își adjudeca ca rege apostolic o poziție distinctă și sub aspect bisericesc - o enclavă în care să-și poată organiza o biserică proprie, desigur în cadrul unei biserici universale conduse de papă.

Speranța de a impune astfel de reprezentări a avut efecte pînă tîrziu în veacul Reformei, cu atît mai mult cu cît ea a fost de timpuriu atenuată în cadrul prepoziturii. Episcopul transilvănean, a cărui reședință era la Alba Iulia, nu putea consimți la o evoluție particulară pe teritoriul diocesei sale. Astfel, el a impus în ultimul deceniu al veacului al XII-lea ca teritoriul prepoziturii să fie limitat la așezările acelor „flandri“ (*priores flandrenses*), care au fost colonizați sub regele Géza al II-lea (1141-1162), pe cînd acei *alii flandrenses* („alii flandri“), sosiți după 1162, să aparțină episcopatului atotcuprinzător al Transilvaniei. O decizie

firească, care însă, după cum vom vedea, conținea un potențial conflictual. Lovite au fost în primul rînd comunele viitorului capîtlu Rupea, care vor fi sperat să fie și ele înzestrate cu avantajele bisericești specifice ce decurgeau din drepturile „oaspeților“, dar care acum au trebuit să constate modul în care aceste reprezentări ale unei vieți bisericești proprii se puteau realiza în cadrul jurisdicției episcopului de Alba Iulia. Aceasta este desigur o problemă care era comună tuturor comunităților de „hospites“, care s-au constituit și s-au consolidat după 1200 în ținuturile Sighișoarei, Mediașului și Șeicăi, pe Pămîntul Regesc, dar și în părțile Bistriței. Comunitățile colonizate mai timpuriu sau mai tîrziu ale capitlurilor de la Orăștie și Sebeș, erau și ele subordonate episcopului de Alba Iulia, ca și capitlurile constituite în veacul al XIII-lea pe teritoriul *comitatens*: între Tîrnave capitlurile de la Bălcaciu și Băgaciu, între Valea Secașelor capîtlul din Șpring și în împrejurimile Bistriței capitlurile de la Teaca, Șieu și Reghinul Săsesc. În așezările care din punct de vedere politic aparțineau teritoriului nobiliar (maghiar) impunerea de forme de viață bisericească de sine stătătoare a fost desigur îngreunată de condițiile sociale ale iobăgiei. Pe de altă parte, tocmai străduința tuturor comunităților de coloniști de a trăi „potrivit libertăților“, astfel cum acestea au fost asigurate în teritoriul prepoziturii, a condus la crearea unui sentiment de solidaritate printre aceia care mai tîrziu au fost desemnați în totalitatea lor drept „sași transilvăneni“. Pentru începuturile acestei evoluții să reținem că această comunitate a tuturor coloniștilor din Apus nu era nicidecum constituită, deși cei mai mulți dintre ei proveneau din teritorii de limbă germană.

Următoarea asociație de drept, comparabilă sub aspect bisericesc cu prepozitura sibiană și contemporană cu aceasta este Țara Bîrsei, donată în anul 1211 Ordinului Cavalerilor Teutoni. Acest „Ordin al cavalerilor cruciați de la Spitalul Sf. Maria“ a fost nevoit să renunțe la activitatea sa în Țara Sfîntă, fiind în căutarea unor noi sarcini misionare. O astfel de misiune de convertire a fost mai tîrziu pusă în aplicare cu sabia printre prusaci, deci în Prusia. Înainte de aceasta însă, ordinul a urmat chemarea regelui ungar Andrei de a se așeza în colțul sud-estic al Transilvaniei. În primii ani ai veacului al XII-lea regatul arpadian se pregătea să-și extindă granițele transilvănene pînă pe crestele Carpaților, ba chiar să-și aștească privirea peste munți, pînă la Dunăre, ordinului încredințîndu-i-se misionarea cumanilor. În nord-vestul Țării Bîrsei au fost așezați aproape concomitent, în cele „Trei Scaune“, secui, stabiliți pînă atunci în părțile Sebeșului, Gîrbovei și ale Saschizului, și înlocuiți acum prin *hospites*.

Ordinul teuton a încercat în scurt timp să-și extindă prerogativele de putere. Reședința sa de bază, Marienburg/Feldioara, de la cotul Oltului, și alte patru cetăți erau construite din piatră (Heldenburg, Schwarzburg, Kreuzburg - pentru toate cele trei localizările sînt controversate - și Rucăr), iar undeva dincolo de Carpați, în direcția ofensivei sale misionare - a ridicat o cetate cu întărituri

deosebite. Această cetate a fost frecvent invocată, fără ca vreuna din localizările propuse (eventual Piatra Neamț) să se poată impune în mod convingător. Probabil că această fortificație cu scopuri ofensive, încă neidentificată, se situează în vreo relație cu locul și râul Milcov. Căci foarte curînd după retragerea Ordinului teuton din Transilvania - ordinul a fost deja în 1225 expulzat definitiv, avînd prin urmare doar 14 ani la dispoziție spre a activa în Țara Bîrsei - apare în documente o enigmatică episcopie catolică a „cumanilor“ la Milcov, însoțind istoria bisericească a sașilor transilvăneni pînă în veacul al XVI-lea.

Precum prepozitura sibiană a fost o tentativă a coloniștilor de a-și asigura o ordine și o administrație autonomă în cadrul bisericii catolice, tot astfel și încercările tinerei colonii din Țara Bîrsei vizează dobîndirea unui statut bisericesc distinct. Că acest efort bisericesc se desfășoară concomitent și în strînsă legătură cu efortul politic, este pentru evul mediu de la sine înțeles. În primul rînd, Ordinul Teuton este acela care se străduiește intens pentru ca teritoriul ce i s-a acordat de către rege să fie direct subordonat papalității. Din Țara Bîrsei (și din ținuturile misionare ale „cumanilor“ de dincolo de Pasul Buzău) urma deci să se constituie un fel de stat ecleziastic sau al ordinului cruciat, ce se sustrăgea suzeranității regale ungare. Papa a venit în mod evident în întîmpinarea acestor intenții ale ordinului. El l-a liniștit pe mereu neîncrezătorul rege Andrei, convingîndu-l în 1222 să extindă privilegiile ordinului, subordonarea directă a țării față de curie fiind de asemenea confirmată de către papă. Acest joc a condus la alungarea rapidă a cavalerilor în primăvara anului 1225, act asupra căruia regele Andrei al II-lea nu a mai revenit, în pofida intervențiilor repetate ale papei.

Moștenirea cavalerilor a acționat în multiple privințe. În primul rînd drepturile inițial necontestate ale episcopului transilvănean au fost oarecum moderate, adică limitate asupra unguirilor și secuilor ce se așezau în acele ținuturi. Mai apoi, episcopul de Agria este însărcinat cu instalarea în funcție a unui decan numit de ordin (1223), funcție ce urma să se transforme, odată cu creșterea numărului de credincioși, în demnitate episcopală. Episcopului de Alba Iulia i s-au amputat prerogativele de conducere iar episcopului de Strigoniou i s-a conferit dreptul intervenției directe. Decanului, în schimb, i s-a acordat dreptul jurisdicției spirituale. După alungarea cavalerilor, prerogativele bisericești în Țara Bîrsei sînt exercitate de rege și Ordinul cistercian (așezat în 1179 la Igriș și în 1200 la Cîrța), pînă cînd, după Marea Invazie Tătară din 1241, se instituie și aici o ordine, așa cum a început să se cristalizeze aceasta la Sibiu: decanii ambelor ținuturi „sînt prelați *nullius dioceseos* cu drepturile ce revin unor astfel de demnitari“. În următoarele decenii ei își adjudecă de altfel numeroase drepturi „cvasiepiscopale“ pe care le exercită sub jurisdicția Strigonului și cu care ocazional încearcă să se sustragă și arhiepiscopului primat, invocînd apartenența lor la dioceza Milcoviei. Aceasta înseamnă în mod practic că ținutul Sibiului (cu Nocrich

și Cincu) și Țara Bîrsei sînt sustrate definitiv jurisdicției episcopului de Alba Iulia. Pentru evoluția ulterioară, cele două ținuturi constituie puncte de orientare stabile și pentru celelalte ținuturi ale teritoriului de colonizare săsească.

Desigur, prin aceasta a fost inițiată o evoluție, care nu a fost întrevăzută nici la crearea prepoziturii și nici în conceptul statului Ordinului Teuton; prepozitul sibian și prepozitura ce-i era subordonată reprezintă în întregime structuri feudale. Prepoziții îndeplineau funcții auxiliare sau își exercitau chiar funcția principală la curte, de exemplu, de cancelari ai regelui. Cavalerii din Țara Bîrsei aparțineau de asemenea societății nobiliare. Dar în evoluția demnității de decan, care din 1223 în Țara Bîrsei, din 1264 la Sibiu și mai apoi în toate ținuturile săsești devine forma firească a organizării autonome a bisericii, se impune un proces decizional ce pornește de la bază. Este întrutotul posibil ca instituirea acestei asocieri a preoților în „capitluri” și conducerea capitlurilor de către decani să se întemeieze pe o tradiție renană, adică pretransilvană, a coloniștilor sași, cum a stabilit-o istoriografia ecleziastică săsească. Potrivit unor cercetări recente, instituția decanatelor pare să fie timpurie, astfel încît ca să se fi dezvoltat paralel în Transilvania și în Apus iar evoluției acestei forme de organizare autonome în Transilvania i-ar reveni o anumită specificitate. Pentru a înțelege această autonomie, recurgem la cel mai însemnat document al istoriei timpurii a „teutonilor noștri ultrasilvani”.

În 1224 regele Andrei al II-lea a emis pentru oaspeți o scrisoare privilegială, căreia ei i-au acordat cu satisfacție calificativul „de aur”, deoarece reprezenta o cuprinzătoare asigurare de drept, la care au apelat continuu timp de secole. „Andreanum” a fost emis - astfel reiese din document - la cererea insistentă a „oaspeților”, care se plîng că „libertatea”, ce le-a fost asigurată ar fi, fără intervenția regelui, amenințată cu pieirea. Astfel Andreanum nu se arată a fi decît o simplă reînnoire a drepturilor conferite de regele Géza al II-lea. Această pretenție nu corespunde tocmai exact atunci cînd sînt menționate date complexe (cum ar fi cota-parte la impozite și contingentele militare); la acestea contractul juridic va fi fost adoptat noilor stări existente. Dar tocmai prevederile ecleziastice par să fi fost afectate de schimbările intervenite în cei 800 de ani. Ele vor fi fixat în scris ceea ce a fost convenit contractual într-un prezumtiv „Geysanum” (pe care noi nu-l cunoaștem, dar care va fi fost cunoscut, după cum s-a presupus, de către regele Andrei).

Drept cadru pentru revendicările bisericești ale Andreanum-ului este important de știut că „juzii” satelor și ai entităților teritoriale, deci cei ce conduceau administrația politică, erau aleși numai dintre aceia care locuiau permanent împreună cu ei. Aici se pune temelia pentru ceea ce un călător englez (Charles Boner) evidențiază în urmă cu 130 de ani drept trăsătura esențială a sașilor: capacitatea și aspirația lor pentru „selfgovernment”. Pe acest fundal prevederea

ecleziastică potrivit căreia „preoții lor să fie aleși în mod liber și aleșii să fie prezentați“, câștigă în profil. Acest drept al comunelor de liberă alegere este de-a dreptul contrar evoluției bisericești generale. El a fost însă întotdeauna păstrat și apărat cu toate puterile de către comune; mai mult, revendicarea a avut efecte dincolo de spațiul de acțiune juridică (așa-numitul Pământ Regesc) a privilegiului andrean, asupra comunelor săsești iobage de pe teritoriul *comitatens*. Și în această privință privilegiul andrean a constituit o pîrghie care a favorizat constituirea în veacul al XVI-lea a unei biserici „naționale“ săsești, situate sub semnul Reformei. (În acest context remarcăm doar că „Istoria bisericii evanghelice din Transilvania“ a episcopului Friedrich Teutsch, apărută în două volume în anii 1921-1922, apelează fără ezitare la următorul subtitlu: „Volumul I. 1150-1599“). Identitatea bisericii nu s-a înfăptuit prin Reformă, după cum autorul nu considera că Reforma ar fi dus la transformarea acestei identități. A rămas aceeași biserică - sau biserica aceluiași -, edificată de la „1150“ încoace, adică de la așezarea sub Géza și care s-a îndreptat spre Reformă menținându-și identitatea. Această tranziție fără discontinuități a marcat pînă în timpurile noastre biserica evanghelică a Transilvaniei în multe caracteristici ale tradiției sale paraliturgice, ceea ce poate fi exemplificat prin titlul unei alte cărți, dat de viitorul istoric al bisericii de la Universitatea din Göttingen, Erich Roth, tezei sale de doctorat cu privire la istoria liturghiei în biserica săsească din secolul al XII-lea și pînă în secolul al XX-lea: „Istoria serviciului divin la sașii transilvăneni“ (1954). Pentru Roth - la fel ca pentru Teutsch - era de la sine înțeles și deasupra oricăror considerații reflexive că biserica comunității de coloniști, constituită atît înainte cît și după Reformă, în cadrul serviciului divin, a fost una și aceeași. În afara dreptului atît de însemnat al comunelor de a alege, trebuie desigur luată în considerație și partea a doua a enunțului, care prevede, tot atît de firesc, integrarea în biserica universală: clericii aleși de comunitate trebuiau prezentați episcopului în vederea ordinării (sfințirii). Abia după aceea puteau să-și ocupe funcția. Sfințirea era efectuată în cazul capitlurilor „transilvănene“ din Orăștie, Sebeș, Kosd (Rupea), Kisd (Sighișoara), Mediaș, Șeica, Bistrița (cu Chirileu) și subdiviziunile („surogațiile“) lor. Aceasta era desigur valabil și pentru capitlurile precumpănitor „subordonate“ de la Șpring, Bălcaciu, Reghin, Laslea, Teaca și Șieu. Mai dificilă a fost problema „prezentățiunii“ la capitlurile „strigoniene“ Sibiu, împreună cu Nocrich și Cincu, și Țara Bîrsei. Deoarece arhiepiscopul rezida la o distanță de 10-12 zile de drum, ambii decani au obținut, printre multe alte drepturi cvasiepiscopiale, și pe acela de a introduce pe preoți în funcție. În pofida similitudinilor existente printre sași - în veacurile al XIV-lea și al XV-lea acest etnonim se impune definitiv pentru diversele grupuri de coloniști - exista totuși o distribuție gradată a drepturilor bisericești: cel mai avantajos statut de drept îl aveau locuitorii de pe teritoriul prepoziturii, care în mare se suprapuneau, din punct de vedere geografic, cu

teritoriul capitlului de la Sibiu, și cel al surogațiilor sale Nocrich și Cincu, cât și locuitorii Țării Bîrsei, corespunzătoare districtului Brașov. Pentru aceștia erau valabile prevederile din Andreanum și dispozițiile jurisdicționale ale arhiepiscopiei de Strigoni. (Ce-i drept, prevederile din Andreanum au fost extinse asupra districtului Brașov abia în 1413, dar Țara Bîrsei obținuse deja înainte drepturi comparabile). Un statut apropiat îl aveau locuitorii scaunelor de drept ale provinciei sibiene vizate în Andreanum, acestea se desăvîrșesc ca entități teritoriale abia atunci, fiind cunoscute mai tîrziu sub numele de „Șapte Scaune”. Aici erau valabile prevederile din Andreanum și jurisdicția episcopului de Alba Iulia. Cele mai defavorizate sub aspect jurisdicțional erau comunele iobage. Pentru acestea Andreanum nu era valabil. Sub raport bisericesc, ele se aflau într-o situație de dublă subordonare: pe de o parte se manifesta tendința stăpînilor de pămînt nobili de a trata aceste comune - uzanțele s-a impus în timp drept regulă firească - și sub raport bisericesc potrivit dreptului iobăgesc general valabil; pe de altă parte, dreptul mai avantajos al comunelor libere de pe Pămîntul Regesc marca conștiința, pretențiile și multe forme de viață ale sașilor iobagi.

Astfel de împrejurări diametral opuse au condus, îndeosebi în veacurile mai tîrzii, cînd evoluția economică a scos din ce în ce mai mult la iveală aspectele sociale împovărătoare ale sistemului feudal, la tensiuni considerabile. Iobagii sași, care constituiau mai mult decît un sfert dintre aceia care mai tîrziu au fost desemnați „poporul săsesc”, au participat la răscoalele țărănești izbucnite în veacurile al XV-lea și al XVI-lea (1437 și 1514); mai mult, au avut de suferit în epoca absolutistă și mercantilă a veacurilor XVIII/XIX, căzîndu-se să supraviețuiască sub raport economic și spiritual. Legăturile bisericești cu capitlurile de pe Pămîntul Regesc au fost în acest efort de o importanță ce nu trebuie subapreciată. Asupra rolului școlii, ce se afla sub conducerea bisericii, vom reveni mai tîrziu.

Ne reîntoarcem încă o dată la prevederile bisericești din Andreanum. În afara dreptului de a alege și a obligației de prezentare a fost introdusă și o a treia prevedere specială, care se sustrage cadrului general al dreptului bisericesc comun: „*Oaspeții*” să predea decima preoților. Prestațiile de zeciuială țineau, ce-i drept peste tot, de sistemul social al bisericii catolice medievale. Dar aceste prestații de zeciuială erau în mod normal predate episcopului, care efectua plățile clerului parohial. Acest sistem de întreținere a bisericii catolice medievale se afla de regulă sub administrarea arhidiaconilor diocezeni. Potrivit prevederilor din Andreanum, în biserica coloniștilor germani din Transilvania lucrurile se desfășurau tocmai invers: zeciuiala era predată preotului paroh și rămînea la acesta. Iar aceasta însemna că prestațiile de decimă rămîneau în comună, înzestrînd în același timp parohia atît de abundent, încît funcția de paroh se întemeia, și prin veniturile sale, pe o înaltă considerație socială. Ce-i drept, preotul

trebuia să plătească din veniturile sale și pe ceilalți angajați ai comunei (predicator, învățător, clopotar, ș.a.) Adesea poate fi constatat și un deficit de preoți, căci în vremurile de război, aproape continue, tocmai biserica era constrinsă la contribuții sau, când la un astfel de sistem de înzestrare centrat pe comună, rămânea în urmă văduva unui preot împreună cu copiii ei. Capitlurile parohiale și decanii lor aleși anual trebuiau să stabilească prin consens contribuții în vederea soluționării unor astfel de probleme. Dar caracteristic pentru evoluția timpurie a bisericii a fost ca toate aceste reglementări să pornească nu de „sus” - de la episcop sau arhidiaconii săi -, ci să vină de „jos”, dinspre comunitățile asociate și deciziile acestora. Reglementarea zeciuiei nu trebuie să fie idealizată. Căci, uneori, s-au făcut și unele excepții de la principiul stabilit în Andreanum. Faptul că clericii Pământului Regesc plăteau (arhi) episcopului lor o taxă de catedrală în monedă ține încă de domeniul firescului. Însă preoții, îndeosebi aceia ai diocезei de Alba Iulia, trebuiau să renunțe adesea la o pătrime de decimă sau chiar la mai mult, sub formă de taxe extraordinare. Potrivit obiceiului canonic general, parohiile de pe teritoriul nobiliar trebuiau să predea zeciuiala în natură: firește că o parte din prestațiile naturale le rămânea lor. Dar însăși strângerea obligațiilor de zeciuială era împovărătoare. Însă coloniștii au prevăzut încă din veacul al XVII-lea două locuri de curte pe lângă biserică, astfel încât rolul reprezentativ al preotului era, din punct de vedere constructiv, asigurat deja în proiectarea inițială. În cursul veacurilor aceasta a avut drept urmare faptul că starea preoțească a rămas din punct de vedere social atrăgătoare pentru patricieni și intelectuali, ceea ce, la rîndul său, a contribuit la constituirea unei numeroase pături elitare cultivate, de înalt nivel. Drumul înspre funcția de paroh a trecut adesea prin activitatea profesorală exercitată în școli mai înalte. Acest lucru s-a menținut și cînd plata decimei a fost, după 1848, înlocuită printr-o retribuție mixtă, constituită din veniturile terenului parohial și plată în numerar. În ultima treime a veacului al XIX-lea și problema pensiilor, dar și aceea a candidaturilor în vederea ocupării parohiilor, a fost treptat trecută din competența capitlurilor, respectiv a decanatelor, în competența conducerii centrale a bisericii - un pas înspre centralism care, ce-i drept, nu corespundea primelor începuturi, dar pe care cerințele epocii moderne l-au făcut necesar.

Trebuie încă menționată o a patra prevedere bisericască din Andreanum: comunitățile de coloniști să fie față de preoții aleși și plătiți de ele responsabile în toate problemele de drept bisericesc, „după vechiul obicei”. Și această prevedere a conferit conducerii locale a bisericii și, implicit, rolului bisericii în comunitățile locale, o pondere mai mare. Multe decizii sociale, care tindeau în alte locuri direct înspre o dirijare episcopală, au fost menținute în responsabilitatea autonomă a comunităților. Istoriografia bisericască sâsească a explicat aceasta, pînă la al II-lea război mondial, prin „dreptul bisericesc propriu”

(*Eigenkirchenrecht*) de origine germanică, acea instituție după care stăpînul propriu al bisericii, adică acela care a construit și înzestrat biserica, este îndreptățit să decidă și ocuparea funcției de preot. Acest drept, aplicat pe scară largă, a condus în veacurile al XI-lea și al XII-lea la lupta pentru investitură, decisă în favoarea curiei; aplicat pe o scară mai redusă, acest drept bisericesc propriu a condus la raporturi de patronaj, astfel că multe biserici au depins (sau încă mai depindeau!) de stăpînii lor de pămînt nobili. Dar în sfera de acțiune a Andreanumului nu au fost „domnii”, potențaii, care au construit și înzestrat biserica și au ales preoții, ci *comunele*. De aceea, în istoriografia mai recentă a dreptului bisericesc s-a impus noțiunea de „biserica corporativă” (*Genossenschaftskirche*), iar biserica sașilor transilvăneni a fost considerată drept exemplu pentru această structură organizatorică în trecut răspîndită, acum însă aproape aflată pe cale de dispariție. În consecința acestei autoînțelegeri „corporative” a comunității s-a dezvoltat desigur sub raport bisericesc și acea „capacitate de autoguvernare”, a cărei exercitare a constituit-pentru sași o problemă centrală (v. mai sus). Funcția (laică) a celor doi „consilieri parohiali” (*Kirchenväter* = presbiteri), care a rămas pînă astăzi caracteristică pentru comunele săsești, își trage rădăcinile din aceste începuturi timpurii. Cînd mai apoi, în cadrul curentelor idealist-romantice și împotriva pericolelor unei politici absolutiste sau naționaliste a bisericii de stat, a fost acceptată în anul 1861 o constituție bisericească modernizată, în care responsabilitatea elementului laic a fost mai accentuat pusă în practică, funcția de curator a depășit în însemnătate rolul de pînă atunci al consilierilor parohiali, fixîndu-se la toate nivelele supracomunale și apărînd ca instituție coordonatoare laică pe lingă decan și episcop. Funcția de consilier/prezbiter s-a restrîns la nivelul comunal.

Același lucru este valabil și pentru alte două instituții ale așezămintelor săsești din Transilvania, a căror responsabilitate se evidențiază la nivel infracomunal: *vecinătățile* și *fraternitățile*, respectiv *comunitățile de fete*. Ambele forme de solidaritate colectivă locală n-au fost în sensul administrațiilor bisericești occidentale „strict bisericești”. Aceasta înseamnă că ele nu au fost consemnate în dreptul bisericesc scris nici înainte și nici după Reformă. Dar pentru comunitățile transilvănene este caracteristic tocmai faptul că formele lor de viață socială sînt configurate „de jos” și că ele nu au putut fi împărțite pe calea dispoziției ierarhice în rubrici bisericești și nebisericești. Sfera socială a fost penetrată cu un conținut bisericesc, și invers, sfera bisericească revendica apropierea de realitatea socială. După cum dreptul bisericesc general codificat din veacurile al XII-lea și al XIII-lea a fost pătruns de prevederile bisericești din Andreanum în favoarea unei concentrări sau a prezervării forțelor regulative din cadrul comunității parohiale concrete, a vieții cotidiene a acesteia, pe cît poate fi ea cuprinsă cu privirea, tot astfel s-a configurat și viața bisericească și după

Reformă într-o parte esențială fără recurs asupra dreptului bisericesc evanghelic codificat, care își trăgea criteriile din realitatea socială a statelor protestante occidentale. Firește că în „suprastructurile” dreptului bisericesc se apela la teoriile oferite de universalitățile protestante ale Occidentului, căci altele nu erau cunoscute. Vecinătățile și frățiile, care în aceste teorii nu erau menționate, s-au dovedit însă a fi o forță normativă remarcabilă a stărilor factice: prima mențiune documentară a vecinătăților (și frățiilor) este considerabil mai târzie decât Andreanum. Ele datează abia de la sfârșitul veacului al XV-lea. Ele își au originea în folosința comună a fîntînii și a bunurilor obștești, dar și a catafalcului, de către vecinii legați unul de celălalt în așezările sătești extrem de compacte (curte lîngă curte se rînduiește într-un șir neîntrerupt). În vecinătăți se îmbină elemente existențiale locale și ocupaționale. Acestea cuprind forme instituționalizate ale muncii asociate, întrajutorarea reciprocă (la zidirea casei, îngrijirea bolnavilor, înmormîntare) și sărbătorirea în comun (sărbătorirea terminării acoperișului, Lăsata Secului, dar și mersul la împărțășania din Joia Mare!). Cele mai multe din aceste forme de viață socială sînt marcate de cuprinderea lor în sfera bisericească. Paralele occidentale se găsesc înainte de toate în domeniul breslelor din evul mediu și epoca modernă timpurie, în care comunitatea profesională și de locuire în grup se condiționau reciproc și în care organizația profesională își găsea completarea în „fraternități”: sistemul social al breslelor, reglementat de autorități, a fost subminat prin rețeaua mai liberă a fraternităților care au conferit vieții corporative un caracter mai intens sub aspect religios. Și structura organizațională a acestor bresle și confrerii occidentale se regăsește în „părinții de vecinătate” (*Nachbarväter, Älterleute* = staroști) sau în „slujitorii de ceremonial” (*Amtsknechte*) din fraternitățile transilvănene. Aici, ca și acolo, fraternitățile (vecinătățile) constituie substructuri ale comunității locale. Dar pe cînd aceste substructuri corporatiste au devenit în veacul al XVI-lea în Occidentul protestant și chiar și în zonele catolice forme dominante de conducere autoritară, în Transilvania s-a dezvoltat pînă în contemporaneitate structura de vecinătate „neguvernamentală” ca o forță portantă a coeziunii sociale, iar despre fraternități, respectiv comunități de fete, se poate afirma pînă în trecutul recent (1940-1958) același lucru. De asemenea, legarea de parohie printr-o responsabilitate ordonată, în sensul enunțului din cea de a patra prevedere bisericească din Andreanum, este caracteristică pentru vecinătățile săsești din Transilvania.

Fraternitățile/comunitățile de fete reuneau, spre deosebire de vecinătăți, tineretul confirmat necăsătorit. Ele au existat pînă în 1940 respectiv 1958 (în unele locuri, într-o formă redusă pînă mai târziu). Dar ele existau *numai* la sate, deși originile lor se situează în mod cert în sfera meșteșugurilor orășenești. Atunci cînd au fost pentru prima oară dizolvate de către autoritățile național-socialiste, mai apoi de către cele comuniste, ele au fost considerate în mod eronat ca

„organizații de tineret“ ale bisericii. Firește că acestea și erau, cu precizarea că într-un sens mult mai arhaic decât lasă să se presupună de către concepția tehnocrată despre „organizare“ (și biserică!) și reprezentarea romantică despre tineret. Și în „fraternități“, respectiv în „comunitățile de fete“ autoresponsabilitatea corporativă a comunei și-a găsit expresia potrivită: nu a existat un cadru supracomunal al fraternităților, respectiv al comunităților de fete. În cadrul comunei, însă, cei ajunși la vârsta maturității au parcurs un proces de socializare prin aceea că și-au însușit într-un mod adecvat totuși un rol corporativ propriu în cadrul responsabilității globale a comunei.

O paralelă urbană la fraternități au constituit-o reuniunile elevilor din clasele gimnaziale superioare (*Coetus*). Concepute în epoca Reformei ca o imitație umanistă a statului roman, aceste asociații ale elevilor în vîrstă de 15-18 ani au reprodus, începînd din veacul al XIX-lea, obiceiuri ale asociațiilor studențești germane. La început puternice nu numai prin structura lor de vîrstă, ele au fost mai tîrziu, prin unele elemente reziduale (frecventarea serviciului divin, sărbătoarea Vinerei Mari, împărțășania comună în Joia Mare) marcate religios, pregătind în ierarhia lor tineretul în vederea preluării de viitoare responsabilități sociale.

* * *

Pînă acum, am încercat să analizăm într-o secțiune longitudinală trăsăturile caracteristice ale bisericii „teutonilor transilvăni“, care pot fi deduse din documentele timpurii ale acestei biserici: din actul cu privire la prepozitura din 1191, actul de donație a Țării Bîrsei către Ordinul Teuton din 1211, și cel de expulzare a acestuia, în 1225, și în cele din urmă Andreanum din 1224, care trimite desigur înapoi la anii 1141-1162. Deoarece scrisoarea privilegială emisă de Andrei al II-lea, în 1224, prevedea în dispozițiile sale militare ajutorul coloniștilor pentru cazul în care regele pleca la război împotriva dușmanilor interni, pare verosimil ca coloniștii să fi participat ei înșiși, în primăvara anului 1225, la alungarea cavalerilor din Țara Bîrsei. Dacă vom situa expunerea noastră în continuare în același context, va trebui să menționăm întemeierea mînăstirii cisterciene de la Cîrța și pe această bază să ne referim la instituțiile monahale ale sașilor în epoca ce premerge Reforma. Căci pe lîngă multiplele accente specifice ale bisericii coloniștilor ultrasilvăni au adus împreună cu ei în Transilvania și pietatea acelor ținuturi laice, care este caracteristică pentru evul mediu tîrziu. În primul rînd, amintim aici venerarea sfinților. Ea se exprimă între altele prin așa-numitul *patrocinium*: fiecare biserică sătească purta hramul unui patron pe atunci popular, desigur cu altare laterale consacrate altor sfinți. Și, după cum *presbyteri Flandrenses* i-au întovărășit pe coloniști în drumul lor, tot astfel, vor fi însoțiți și de călugări sau aceștia i-au urmat curînd. Cea mai veche întemeiere de mînăstire cunoscută nu a fost întîmplător aceea a unui lăcaș

monahal cistercian. Căci acest ordin se dedica, la fel ca primii coloniști, colonizării agrare; inclusiv aceleia a Orientului. Cîrța, situată pe malul stîng al Oltului, și-a întins posesiunile (și desigur și activitățile misionare) pînă în țara valahilor din ținutul Făgărașului. Cîrța era o filială a mănăstirii din Igrîș pe Mureș, aceasta, la rîndul ei era o filială a mănăstirii din Pontigny (Franța), care exercita controlul asupra activităților monahale. Astfel, nu este o întîmplare că pe urmele acestei prime mănăstiri vom da și de alți coloniști cu nume franco-valone, cum este acel Magister Gocelinus, care dăruiește în anul 1223 Cisnădioara comunității monahale din Cîrța. Valonii, numiți *Latini*, menționați în documente pe la 1200 și ocupînd o poziție conducătoare printre coloniști, au fost asimilați de către *Saxones*: ei sînt considerați *Saxones*. Căci acest etnonim este, în evul mediu - la fel ca și cel de *Flandrenses* - mai puțin înțeles în sensul său etnic, ci contează mai mult ca termen juridic (*jus Flandrense*), drept caracteristică a unei anumite forme de viață, pe asigurarea căreia se punea preț.

Celelalte ordine au prins teren cu precădere în orașe, dar nu exclusiv acolo. Un inventar tîrziu descoperit al mănăstirilor *premonstratense* consemnează în 1235 cîte o filială dublă (mănăstire de călugări și călugărițe) la Brașov și Sibiu (*Corona* și *Villa Hermanni*). Mai toate celelalte filiale ale ordinelor monahale sînt amintite în epoca ce urmează invaziei tătare din anul 1241. Aceasta nu exclude o întemeiere anterioară. Dar este întrutotul plauzibil ca densitatea mai mare de mănăstiri să fie un rezultat al rapidei reconstrucții a țării după pustiirile lăsate în urma lor de tătari; reconstrucția a permis, pe de o parte, o activitate mai intensă a nobililor ca întemeietori de sate (de exemplu pe teritoriul *comitatens*, în ținutul cuprins între Tîrnave și Valea Secașelor), pe de altă parte, aceasta a avut efecte pozitive asupra orașelor. Dominicanii, atestați deja la 1241, franciscanii ospitalieri dar și eremiții augustinii și chiar beghinii sînt întîlniți mai întîi în împrejurimile orașelor, curînd însă și în spatele zidurilor protectoare ale acestora. Cistercienii au întemeiat ei înșiși sate (Cîrța, Altsdorf lîngă Agnita, Criș, Cloașterf, Meșendorf, Apoș, lîngă Șeica Mică, Mănărade, Cenade, Soroștin). Benedictinii clujeni din Mănăstur întemeiază și posedă Seleușu, Laslea, Hoghilag și Prod. Și prepozitul sibian activează cu rol de colonizator și este stăpînul de pămînt al celor trei sate prepozitale/ *Propsdorf* (cîte unul lîngă Agnita și două lîngă Mediaș), cît și al comunei Ruși; în sfîrșit, îi aparține și Cisnădioara.

Viața monahală din Transilvania nu s-a deosebit considerabil de cea din alte țări catolice: rugăciune și muncă, studiu și asistență de caritate, predică și cerșetorie. Structura monahală și pietatea catolică prezintă la sași aceleași forme de viață ca și ale întregii biserici occidentale. Dar se pare că structurile bisericesti necomunale au fost totuși mai greu acceptate în Transilvania. Precum constituția decanatelor și capitlurilor, întemeiată pe opțiunea bazei, s-a impus împotriva administrației episcopale exercitate de „sus“ prin arhidiaconi, tot așa

și mănăstirile și prepozitura au avut de înfruntat dificultăți deja înainte de Reformă.

În 1424 libera prepozitură regească a Sf. Ladislau din Sibiu a fost dizolvată de către regalitatea care a întemeiat-o. Bunurile ei au fost atribuite orașului Sibiu iar obligațiile de cult încredințate preotului ales, plebanul bisericii Sf. Maria din Sibiu. Prepozitul și prepozitura au rămas pentru uniunea corporativă a coloniștilor un corp străin, impus dinafară, deși ea a fost concepută în scopul asigurării coloniei „flandre”. Cearta s-a iscat cu privire la veniturile provenite din decima sibiană, la fel și pentru biserica principală, căci prepozitura nu pare să fi avut o casă de rugăciune proprie. Dreptul comunal a eliminat în 1424 din prevederile sale instituția extracomunală.

În 1474 abația de la Cîrța a fost dizolvată de către regele Matei Corvin. Veniturile ei și obligațiile ei de cult au fost de asemenea atribuite comunității sibiene. Plebanul sibian și Biserica Sf. Maria au cîștigat astfel în importanță și prestigiu. 24-26 capelani, între care cei 15 canonici - printre ei și un predicator - ai prepoziturii s-au îngrijit de serviciile divine secundare. Încă o dată uniunea corporativă a coloniștilor și instituțiile sale s-au dovedit structuri mai puternice. În bisericele Apusului, biserica comunală a fost adesea „încorporată” mănăstirii. În cazul bisericii cisterciene din Cîrța însă, urmașii evanghelici ai coloniștilor de la începutul veacului al XIII-lea își țin și astăzi slujba religioasă. Nici în Țara Bîrsei nu s-a putut ține în viață vreuna din bisericele patronate de cavalerii-monahi nobili, ci doar acea biserică a comunităților corporative ale coloniștilor, care au acordat și în următoarele veacuri o importanță deosebită responsabilității laicilor.

Lupta pentru o poziție distinctă a asociațiilor coloniștilor în schematica dreptului bisericesc medieval a luat în secolul al XV-lea și la începutul celui următor forme mai ascutite. A fost epoca în care a început să se contureze separarea politică a Transilvaniei față de autoritățile centrale ungare. Dacă secolul al XIV-lea a fost puternic marcat de inițiativele casei de Anjou (1308-1382), începînd din 1395 accentele sînt într-o măsură crescîndă puse pe invaziile turcești, ce modelează conștiința unei entități transilvănene autonome.

Sub regii angevini a fost în primul rînd extinsă administrația - mai întîi cea a teritoriului ce cădea sub incidența privilegiului andrean (Șapte Scaune și în 1318 Două Scaune; în 1366 i s-a alăturat Țara Năsăudului iar mai tîrziu, în 1413, districtul Brașovului), apoi promovată sprijinirea orașelor. Ludovic I, cel de-al doilea rege angevin, a manifestat și accentuate interese bisericești: era preocupat de catolicizarea românilor ortodocși. Astfel, în cursul reorganizării administrative, districtele românești au pierdut propria lor nobilime rurală în favoarea stării nobiliare ungare, unificate catolic; cnezii au devenit *nobile Hungari*. Și, odată cu nobilimea, românii și-au pierdut timp de veacuri și purtătorii

de cuvînt politici. Și nobilimea de țară săsească, așa-numiții greavi, s-a contopit parțial cu nobilimea ungară. Dar însemnătatea sporită a orașelor a oferit sașilor în patriciat o nouă pătură politică conducătoare. Prin creșterea puterii ei economice, aceasta și-a mărit ponderea politică, influențînd considerabil coeziunea crescîndă a grupurilor de coloniști sași. În 1477 orașelor li s-a recunsocut dreptul de liberă alegere a comitelui, funcția supremă a celor Șapte Scaune, numit pînă atunci de rege, iar, începînd din 1486, cele patru entități teritoriale săsești (Șapte Scaune, Țara Năsăudului și districtul Brașovului) au fost considerate din punctul de vedere al dreptului de stat o *universitas* - o entitate politică. Această „Universitate a națiunii” săsești poate fi comparată de la distanță cu Liga orașelor hanseatice. Delegații ei vor reprezenta în veacurile următoare interesele politice, dar și cele bisericești, ale sașilor în adunarea stărilor politice ale Transilvaniei; aceasta s-a constituit treptat, în veacul al XV-lea, ca uniune regională a stărilor politice, și a reprezentat din secolul al XVI-lea, sub numele de dietă, corpul legislativ al țării, fiind alcătuită din „națiunea” nobililor unguri, secui și sași. Forme premergătoare ale acestei instituții pot fi considerate „uniunile fraterne” din anii 1437 și 1459; prima uniune a fost determinată de interesele comune ale nobilimii împotriva supușilor săi răzvrățiți, iar cea de a doua, de interesul luptei antiotomane și al autonomiei Transilvaniei față de coroană.

Paralel cu evoluția Universității săsești se dezvoltă și unitatea bisericii: prilejul cel mai banal l-au oferit pretențiile fiscale ale episcopului, care au crescut cu timpul, respectiv s-au multiplicat, constituind un quantum variabil de la un capitol la altul. Odată cu creșterea pericolului otoman au sporit și pretențiile regalității - mai târziu ale principilor - față de resursele bănești ale bisericii. Devenise necesar un consens asupra unei strategii comune de apărare față de pretenții exagerate. Astfel, la începutul secolului al XV-lea, este atestată întrunirea mai mult sau mai puțin regulată a reprezentanților capitlurilor subordonate arhiepiscopiei de la Strigoni și ai celor aparținînd episcopiei de la Alba Iulia în cadrul unei asociații de interes în problema zeciuiei. De la începutul veacului al XVI-lea conducerea acestei asociații a contribuabililor a fost exercitată de decanul capitlului de la Mediaș: acest „decan general” (*Generaldechant*), inexistent în dreptul bisericesc scris, dar în practica cotidiană extrem de real, reunea deci capitluri din două arhidioceze (Alba Iulia aparținea arhidiocezei de Kalocsa). Pînă în anii celui de-al II-lea război mondial el a îndeplinit o funcție asociativă și de legătură: din 1545 și pînă în 1867 a asigurat interimatul în perioadele cînd scaunul episcopal era vacant iar în anii 1940-1944 a menținut coeziunea națională deasupra graniței intratransilvănene stabilite în mod arbitrar.

Reprezentanța bisericii, sinodul clerului evanghelic, legată și ea de episcopul evanghelic de mai târziu, respectiv de decanul general al eclesiei săsești, a fost și ea numită „Universitate spirituală” (*geistliche Universität*). Ea va cumpăni

asupra problemelor comunităților săsești și le va reprezenta în încordare și colaborare cu universitatea laică a națiunii timp de veacuri. Deocamdată însă ne aflăm în fața tentativelor capitlurilor săsești de a-și menține poziția distinctă în cadrul bisericii romane universale. Precursori au fost capitlurile „strigoniene” Sibiu și Brașov (Țara Bîrsei). Decanii celor două capitluri au susținut la mijlocul veacului al XV-lea apartenența lor dintotdeauna la episcopia Milcovului (v. mai sus). Și într-adevăr: în veacul al XIV-lea s-a încercat în repetate rînduri reînnoirea acestei episcopii catolice misionare și de a o înlocui, respectiv substitui cu alte episcopii transcarpatine (Argeș 1382, Bacău 1401, Baia 1471). Clerici transilvăneni apar ca episcopi ai acestor dioceze (fictive?). Cînd însă în 1453 a fost propusă transferarea reședinței episcopale a Milcoviei la Brașov, preotul Michael din Waldhüten, în calitate de episcop al Milcoviei, a invitat în 1518 pe sibieni și brașoveni să participe la sinod, ambele capitluri au făcut recurs la arhiepiscopul de Strigoniu. Deja în 1450 sibienii au declarat că dat fiind că scaunul episcopal al Milcoviei este vacant arhiepiscopul de Strigoniu este în mod „liber” (prin proprie decizie deci) recunoscut drept „rector”, făgăduindu-se ascultare, desigur cu restricția, că aceasta ar fi valabilă (numai) pentru „toate lucrurile admisibile”. După 1512 puternicul arhiepiscop de Strigoniu și pretendent papal Toma Bakócz a încercat să pună capăt politicii oscilatorii a sibienilor și brașovenilor. Cu oferte categorice și atrăgătoare, a încercat să-i lege pe ambii decani de Strigoniu. Atunci ei au invocat însă - împotriva dreptului canonic - dreptul lor particular de „coloniști ai maiestății sale regale”. Tendința lor lipsită de echivoc este aceea de a rămîne membrii loiali ai bisericii și totodată de a fi, pe cît este posibil, juridic independenți.

Sub același arhiepiscop Bakócz, oastea cruciată, sfințită de el, s-a transformat în oaste țărănească răsculată; răscoala condusă de Gheorghe Doja (1514), crudă în desfășurarea ei, a fost înăbușită în sînge. Confruntarea dintre cei doi decani și arhiepiscopia de Strigoniu a rămas deocamdată nedecisă pînă cînd, prin moartea lui Bakócz, în 1521, războiul continuu cu turcii și Reforma, problema autonomiei bisericești nu numai a decanatelor din Sibiu și Țara Bîrsei, ci a tuturor capitlurilor săsești, a primit un răspuns pe temelii noi: în 1545 „ambele părți” ale „Universității spirituale” s-au întrunit la reședința decanului general din Mediaș, considerîndu-se „mădulare ale unei religii și ale unui corp”, pentru a stăruii inviolabil „în acest mod al unității”. În 1583 această evoluție a fost încheiată prin alegerea superintendentului, a cărui competență se va extinde asupra tuturor comunelor săsești: asupra comunelor „strigoniene” și a celor care pînă atunci au fost subordonate episcopiei de Alba Iulia, asupra celor libere ale „Pămîntului Regesc” andrean și asupra celor nelibere de pe teritoriul comitatens. Această evoluție s-a desăvîrșit sub semnul Reformei. Dar, deja în 1555, s-a afirmat cealaltă latură a tendințelor săsești de autonomie: vechile capitluri „strigoniene”, devenite evanghelice, încă achitau arhiepiscopului catolic taxa de catedrală. Ele nu au făcut conexiunea între Reformă și intenția și opinia de a desface legătura

cu biserica universală. Arhiepiscopul din 1555, care nu voia să înțeleagă sau să binecuvînteze acest comportament dublu, era fiul judei regal din Orăștie, român de origine, Nicolae Olahus, arhiepiscopul primat al Ungariei.

* * *

Primele semne ale Reformei s-au făcut simțite la Sibiu în 1519. Negustorii au adus cu ei foi volante de la târgul din Leipzig. Impulsurile pornite de la Wittenberg au fost receptate cu interes și promovate de cercurile conducătoare în jurul comitelui săsesc Markus Pemfflinger. Critica anomaliilor bisericești a găsit aici la fel ca și în apusul Europei, un teren deja gata pregătit. Pe de altă parte, au fost luate măsuri de înăbușire a mișcării reformatoare; clerul propriu se plîngea, episcopul de Strigoni, dieta și regele amenințau. Dar continuarea luptelor dinastice a paralizat puterea centrală și a produs concomitent un sentiment de maximă pericolitate existențială în Transilvania, care și-a căutat un reazem în credința biblică.

În tot cursul veacului al XV-lea, turcii sau principii Țării Românești (mai târziu și ai Moldovei) îngrijorați de poziția lor, au năvălit pe teritoriul de autonomie săsească. La cucerirea Sebeșului în 1438, împreună cu populația orașului, a fost dus în robie în Imperiul Otoman și un elev al școlii latine, „studentul din Romos”. Scăpat la Roma după douăzeci de ani de robie turcească, el a scris renumitul tratat „de ritu et moribus Turcorum” („Despre datinile și obiceiurile turcilor”), care în 1530 a fost reeditat și recomandat de Luther. Când voievodul transilvănean de origine română Ioan de Hunedoara începuse să organizeze din Transilvania lupta antiotomană a Europei, în satele săsești au apărut sute de biserici fortificate. Ele conferă pînă în ziua de astăzi un aspect inconfundabil peisajului, marcînd durabil religiozitatea săsească. În perimetrul fortificat al bisericii era căutată protecția trupului și a vieții; comunității i se asigura ocrotirea, fiecare obligîndu-se la sacrificii și disciplină. Și pe cînd pe creneluri se dădea lupta sau se stătea de veghe, slujba religioasă și școala (!) continuau în biserică. Sașii s-au împotrivit - împreună cu contingentele transilvănene - turcilor și în cîmp deschis (la Sibiu în 1442, pe Cîmpul Pîinii în 1479, la Pasul Turnu Roșu în 1403). Dar, în cursul marii ofensive otomane inițiate în 1521 regatul Ungariei s-a prăbușit în urma bătăliei de la Mohács. Pentru tronul vacant al Ungariei s-au certat Ferdinand de Habsburg, împreună cu a sa *factio germanica* și voievodul Transilvaniei, Ioan Zápolya, cel care înăbușise răscoala lui Doja. Sașii au fost divizați în atitudinea lor. Cu toate că era favorabil Reformei, Markus Pemfflinger a ținut, împreună cu sibienii, pînă în 1536, partea lui Ferdinand. Judele Brașovului, Lukas Hirscher, a atras după 1530 restul Universității de partea facțiunii ungare a lui Zápolya. E drept însă că pînă la moartea sa în 1541 nu a îngăduit Reformei să prindă rădăcini în Brașov. În cele din urmă Zápolya s-a impus totuși pentru scurt timp iar cînd, în 1541 reședința

regală Buda a fost ocupată de turci, în Transilvania, ale cărei legături cu Apusul au fost aproape întrerupte, s-au intensificat tensiunile interne și externe atât de mult, încât vremea era coaptă pentru ca Reforma să se impună.

Personalitatea decisivă pentru începuturile Reformei în Transilvania a fost umanistul Johannes Honterus (născut probabil după 1500, decedat în 1549). După studii la Viena (în 1525 obține titlul de magistru) a activat probabil în patria sa, dar în 1529 apare ca exilat (*exul*) la Regensburg, ca în următorul an să-și desfășoare activitatea la Cracovia ca cetățean academic. Aici publică primele sale cărți, o gramatică latină și „Cosmografia”. În 1531 îl întâlnim la Basel, unde frecventează cercurile umaniste, lucrează în tipografii și editează renumita sa hartă a Transilvaniei, pierdută, apoi redescoperită. El i-ar fi întrecut pe toți gravorii timpului său - astfel îl elogiază Sebastian Münster. De la Basel trebuie să fi fost chemat de Lukas Hirscher (v. mai sus) în orașul său natal. Din anul 1533 activează ca dascăl, centurion și consilier orășenesc. În 1539 înființează o tiparniță, editând în același an două scrieri ale părintelui bisericii Augustin, ale căror prefețe lasă să se întrevadă înclinații clare spre Reformă. În anii 1541-1542 la Brașov se întretaie firele activităților reformatoare; în octombrie 1541, în sfârșit, a fost ținută „slujba evanghelică în biserica din Corona”. În același an a întreprins o vizitațiune canonică în Țara Bîrsei iar la începutul anului 1543 a apărut „Cărticica Reformei” („Reformationsbüchlein”) a lui Honterus, în egală măsură dare de seamă și carte de vizită a înnoirii bisericești inițiate de el. În același an Melancthon a editat Scrierea de la Wittenberg, însoțită de o prefață. Articularea la Reforma germană pare să fie înfăptuită.

Dar istoriografia bisericească mai recentă a descoperit tensiuni în planul secund. Honterus a fost o celebritate europeană; dar el a fost un laic de formație teologică și cunoscuse la Basel un model de comunitate care atribuia creștinului matur coresponsabilitate în conducerea comunei, considerînd drepturile tradiționale ale stării preoțești mai puțin importante. Purtătorii de funcții preoțești ordinați (sfințiți) din Brașov par să fi avut rezerve. Aliat cu autoritățile orășenești, consilierul orășenesc Honterus a soluționat tulburările iconoclaste în mod pragmatic, neclerical. Cînd după aceasta preotul brașovean Jekel s-a retras, Honterus s-a lăsat instalat succesor al acestuia, prin decizia cetățenilor și fără a fi sfințit. La Wittenberg Reforma a fost înfăptuită printr-o colaborare a teologilor cu puterea de stat. Această formulă nu a constituit desigur un program luteran, dar a fost considerată - și este pînă astăzi de către unii - hotărîtoare pentru specificul bisericii luterane. Astfel și preotul sibian Matthias Romassi s-a adresat Wittenberg-ului spre a-i cere ajutorul în vederea luării unei hotărîri. Rezultatul acestei consultări a fost categoric în favoarea lui Honterus, astfel că orașele săsești au pornit în 1544/45 pe urmele acestuia și au hotărît Reforma. „Universitatea spirituală” întrunită la Mediaș în 1545 (v. mai

sus) a hotărât în primul rînd doar asupra consecințelor administrative ce decurgeau din înnoirile înfăptuite. În 1547 „Cărticica Reformei“ a fost prelucrată de o comisie de teologi, astfel încît privilegiile clerului parohial să fie luate în considerație; pe aceste temeuri Universitatea națiunii săsești a decis în 1550 ca „Ordinea bisericească a tuturor germanilor din Transilvania“ („Kirchenordnung aller Deutschen in Siebenbürgen“) să fie obligatorie pentru toate teritoriile săsești. Dar această rînduială s-a impus și în comunele săsești de dincolo de Pămîntul Regesc.

Mișcarea reformatoare se extinsese de mult dincolo de spațiul administrației săsești. Deja în 1537 avusese loc o dezbatere religioasă în fața principelui și a stărilor. În 1543 brașovenii au fost citați în fața unei comisii dietale, unde au apărut cu succes Reforma recurgînd la „Apologia“ lui Honterus. Instanțele politice conducătoare însă nu au luat partea Reformei, cancelarul Isabellei, văduva lui Zápolya, fiind cardinal. Dar stările politice aproape că nu au fost stînjinite în opțiunile lor confesionale. Situația Transilvaniei a fost mult prea precară pentru ca elita politică să-și fi putut permite discordii interne. Din 1540 principii au recurs în guvernare la instrumentul dietei, care i-a ales; aceasta hotăra în votul pe curii al celor „trei națiuni“, nobilimea ungară, secuii liberi și sașii - de asemenea cetățeni de condiție liberă. Fiecare națiune putea bloca inițiativele legislative prin refuzul aplicării sigiliului. Acum Reforma și-a aflat aderenți și în nobilime și printre secui. În afară de aceasta, turcii stăteau la granițele țării. Din această constelație au rezultat începînd din 1552 hotărârile tot mai bine conturate de toleranță religioasă, care trebuiau să facă din Transilvania o „țară a toleranței“, cum nu exista alta în Europa. Mai întîi a fost sancționată coexistența părților „evangelică“ și „papistașă“. Argumentarea clasică la care s-a apelat a fost: „pentru că credința creștină este una“. Posibilitatea de aderare la una sau la alta dintre confesiuni a fost în mod expres desemnată *libertas*. Din anul 1564 dieta a permis și posibilitatea adeziunii la calvinism și din 1568 permisiunea s-a extins și asupra unitarienilor, care s-au frămîntat puternic, sprijiniți fiind de principele Ioan Sigismund Zápolya (1556-1571).

Țara a încorporat această libertate religioasă, atît de puțin condiționată în principiu, în conștiința politică. Hotărârile dietale din 1568 și 1571 au articulat ideea la nivel de principiu de drept, și chiar principii catolici din familia Báthori (1571-1597), care s-au împotrivit oricărei dislocări a raporturilor confesionale, nu au mai acționat împotriva pluralității atinse. Ștefan Báthori, devenit în 1576 rege al Poloniei, spunea că „este suveran peste popoare și nu peste conștiințe“. Cancelarul lui Sigismund Báthori menționa în 1589 „libertatea religioasă publică“ ca principiu constitutiv al statului transilvănean. În 1653 cele „patru religii recepte“ - reformată, evanghelică luterană, romano-catolică și unitariană - au fost înscrise în legea fundamentală a țării, *Approbatæ Constitutiones*.

Cînd Austria s-a pregătit să integreze Transilvania, generalul Craffa, persecutorul rău famat al protestanților, a recomandat împăratului său să protejeze libertatea religioasă, deoarece Transilvania ține la ea „ca la lumina ochilor”. Nici „religia evanghelică a sașilor să nu fie în nici un caz atinsă... căci sașii... în a căror forță (*robura*) constă toată Transilvania, sînt atît de zeloși, încît pentru a-și revendica religia, pun totul în joc...” . Astfel hotărîrile pragmatice ale dietei cu privire la toleranța religioasă, inițiate în 1552, au dobîndit treptat un caracter programatic, iar împăratul Leopold I, în calitate de principe al Transilvaniei, s-a văzut nevoit, în 1691, să emită ca principe al Transilvaniei o „diplomă”, al cărei prim articol garanta legislația religioasă a Transilvaniei. Nu trebuie trecut cu vederea că biserica ortodoxă nu a fost amintită în această „receptare” dietală. Partidele reprezentate în dietă au fost interesate de libertatea națiunilor politice, printre care românii atunci nu se mai numărau (sau nu se numărau încă). Pentru ei era în continuare valabilă coexistența specifică epocii de dinaintea Reformei. Ei erau tolerați (*tolerati*), ceea ce practic putea avea înțelesuri foarte diferite: de la exercitarea liberă a religiei în comunități dependente din punct de vedere politic, în a căror configurare exercitarea religiei ortodoxe ca atare n-a fost niciodată pusă în cauză, dar autonomia organizării bisericești a fost la nivel superior temporar extrem de îngăduită. Și Reforma săsească a încercat să exercite influență asupra românilor ortodocși. În 1544 sibienii au tipărit Micul Catechism al lui Martin Luther în traducere românească - de fapt prima carte tipărită în limba română. În 1559 judele Brașovului a dispus de asemenea să fie tipărit catechismul luteran în limba română și a poruncit locuitorilor ortodocși din Scheii Brașovului să-l învețe. Deoarece însă, împreună cu aceste catehisme datorate aceluiași mandant și aceluiași traducător și tipograf român - Coresi - au fost tipărite și cărți liturgice românești, caracterul influenței nu poate fi interpretat ca tentativă de convertire a românilor la biserica evanghelică (săsească!). O astfel de tendință interpretativă ar fi în contradicție cu tot ce am aflat pînă aici despre biserica săsească. Mai degrabă trebuie să admitem că românii erau considerați necunoscători ai Bibliei și (mai apoi?) pioși-superstițioși. Inițiativele „misionare” ale Reformei au încercat să cultive pe credincioșii și clericii ortodocși sub aspect biblic și să-i evanghelizeze prin aceasta în cadrul bisericii și cucerniciei ortodoxe. Au existat episcopi români care au promovat fățiș această direcție. Faptul că aceste încercări ale conlocuitorilor reformatori neromâni au contribuit decisiv la dezvoltarea limbii române literare nu trebuie trecut sub tăcere și nici redus doar la interese economice.

Cînd la sfîrșitul deceniului al șaselea a început să se impună direcția calvină din cadrul bisericilor transilvănene, mulți au considerat protestantismul ca întreg ce se îndreaptă spre o interpretare extensivă. Tradițiile umaniste păreau să justifice o astfel de înțelegere. Dar primii episcopi aleși de sinodul clericilor

sași - Paul Wiener (1553-1554) și Mathias Hebler (1556-1571), ambii veniți la Sibiu din afara Transilvaniei - au fost luptători energici pentru o teologie luterană genuină, de factură wittenbergiană. În 1561 acest lucru a fost în mod limpede marcat în „*Brevis Confessio de Coena Domini*” și, când în 1572, Lukas Unglerus a deschis șirul lung al episcopilor de la Biertan - a fost ales episcop pe când era în această comună, care pînă în 1867 a rămas reședință episcopală - polemicilor teologice anterioare li s-a pus capăt prin acceptarea confesiunii de la Augsburg. Desigur, un specific transilvănean s-a menținut. Pretenția principelui Báthori, de separare față de adepții altor învățături din țară în stilul unei damnări a confesiunii a fost refuzată de sinodul electiv: aceasta ar semăna cea mai gravă discordie și trebuie avută grijă „a nu aprinde un fitil al pieirii proprii, cît și al întregii Transilvanii”.

Astfel, biserica sașilor transilvăneni și-a continuat în veacul al XVII-lea drumul ca biserică a confesiunii evanghelice. Superintendenții sau episcopii de la Biertan au examinat și sfințit preoții *ad locum*, de vreme ce aceștia au fost la rîndul lor mai întîi aleși de comune și și-au mărturisit apartenența la *Confessio Augustana*. Decanii - îndeosebi cei de Sibiu și Brașov - Țara Bîrsei, dar și decanul general de la Mediaș, care după decesul unui episcop trebuia să convoace sinodul elector - și-au păstrat o autonomie relativ mare. Candidaturile preoțești (*Kandidationen*) se puneau la început potrivit obiceiului, mai tîrziu și în temeiul reglementărilor de drept bisericesc, numai în decanatul de origine. Forțele conservatoare, cît și cele înnoitoare ale vieții bisericești, au emanat în continuare de la comune, care în mod firesc au fost puternic marcate de orașe, în al căror spațiu de iradiere economică și școlară se situau. În acest domeniu *domini politici* ai Universității aveau un cuvînt greu de spus. Nu arareori ei se aflau în raporturi tensionate cu reprezentanța spirituală. Dar față de Contrareformă, ba chiar în pledoaria pentru „învățătură pură”, ei s-au dovedit parteneri de nădejde, considerîndu-se păzitorii *utriusque tabulae*, adică a ambelor table ale decalogului, nu numai ale poruncilor etice (4-10), dar și ale celor religioase (1-3).

Începuturile Contrareformei se situează deja în anul 1579. În același an turbulentul episcop al unitarienilor, care insista pentru înnoiri „iudaizante”, Franz Davidis, un sas clujean, ale cărui idei au găsit o rezonanță puternică în mediul maghiar - murise întemnițat în cetatea Devei. A fost o victimă a politicii antiinovatoare a lui Báthori. Chemați de Cristofor, fratele principelui Ștefan Báthori, primii iezuți s-a stabilit în același an în țară. În același an ei au fost, la cererea insistență a dietei, expulzați din nou din Transilvania. S-au întors însă - la început fără temeieri legale -, însoțind ofensiva habsburgică din secolul al XVII-lea. Și Leopold I a trebuit să recunoască în diploma din 1691 dispoziția de expulzare, dar cu toate acestea ei au prins rădăcini în țară. Activitatea lor a întărit prezența elementului catolic cu deosebire în perioada 1556-1715, în care

episcopia de la Alba Iulia își încetase activitatea. „Catolicii sau papistașii“ - astfel prevăd „Approbatele Constitutiones“ din 1654, care împreună cu „Compilele“ din 1669 constituie un fel de codice legislativ al Principatului Transilvaniei - „să aibă (spre deosebire de reformați, luterani și ortodocși, ale căror biserici erau conduse de episcopi) vicari, care să vegheze asupra stării clericale.“ Și când episcopul roman a luat în 1715 locul celui reformat și ortodox la Alba Iulia (numită acum Karlsburg, orașul lui Carol al VI-lea) i se permite pînă în 1854 doar titlul de „episcopus romano-catholicus transylvanus“ și nu acela de „episcop al Transilvaniei“. Dar catolicii au cîștigat, după cei 159 de ani de activitate episcopală întreruptă, din nou influență și putere. Numeroase comune săsești au fost obligate, pînă în 1848, să predea instituțiilor catolice a patra parte din zeciuală, pe care de fapt o „arendăseră“, constrînși pe nedrept, principelui. După ce Habsburgii au integrat (Marele) Principat al Transilvaniei Imperiului lor, biserica catolică a fost pretutindeni privilegiată de stat. Prin „uniunea“ înfăptuită pe la 1700, bisericii ortodoxe i-a fost înstrăinat mai bine de jumătate din numărul credincioșilor ei; pe de altă parte, printre „uniții de rit grecesc“ s-a conturat ideea emancipării politice a poporului român; evoluind în sens național, această idee a condus în cele din urmă în 1918 la unirea Transilvaniei cu România. În acest context trebuie menționat că organizarea și constituția bisericii evanghelice a marcat și structura bisericii romano-catolice și a celei ortodoxe din Transilvania. Pe de altă parte, gîndirea absolutistă a Vienei a avut efecte și asupra bisericii evanghelice: în centrul orașelor evanghelice au fost ridicate biserici catolice, lăcașe evanghelice de cult au fost expropriate; autoritățile au ridicat noi pretenții financiare și s-au amestecat în continuare cu noi imperative confesionale în viața socială. Ingerințele continue l-au determinat în 1753 pe episcopul Georg Jeremias Haner să inițieze elaborarea unui „Regulament consistorial“ (*Konsistorial-Verfassung*): „Consistoriul Superior“ alcătuit din consilieri evanghelici ai guvernului austriac, funcționari superiori ai națiunii săsești și din clerici evanghelici cu funcții de conducere (episcopi, decani ș.a.) să apere drepturile bisericii. Că aceasta s-a putut realiza doar parțial în pofida unor mari eforturi, este evidențiat de „Reglementările“ (*Regulationen*) din 1795-1805, care au fost urmate de o altă „instrucțiune“ imperială din anul 1807, prin care autogovernarea bisericească a fost privată de dreptul de a lua decizii importante. În 1784 împăratul Iosif al II-lea a suspendat constituția țării. Această măsură și celelalte reforme ale sale au introdus haosul în ordinea bisericii evanghelice, deoarece aceasta era strîns legată de constituția politică. Edictul de toleranță al împăratului a fost pentru Ungaria și Austria o binecuvîntare, pentru Transilvania a însemnat însă doar o remodelare a libertăților existente. Dar și după revocarea reformelor iosefine în anul 1790 nu au mai putut fi pur și simplu anulate efectele care au decurs din ele. La sfîrșitul veacului al XVIII-lea ba chiar și după revoluția

de la 1848, ingerințele directe ale Vienei au crescut. Biserica sașilor urma să fie subordonată Oficiului Ecleziastic Superior (*Oberkirchenamt*) de la Viena. În 1848 a fost dizolvat din nou teritoriul de autonomie al Universității săsești și peste câțiva ani, în 1853 a fost abrogat și dreptul provincial al sașilor (*Eigenlandrecht*). Dacă biserica voia să-și mențină autonomia, devenită din ce în ce mai mult un balast, depășit de evoluția istorică, atunci trebuia să acționeze în vederea asigurării adecvate a acesteia, în concordanță cu cerințele timpului. Sub redactarea competentă a unui saș transilvănean care activa la Viena, Joseph Andreas Zimmermann, în 1861 a elaborat un nou regulament de organizare a bisericii, care îmbina reprezentări (sistemul colegial) și modele ale dreptului bisericesc (regulamentul de organizare din Renania-Westfalia) cu vechiul ideal al autodeterminării corporative. Acest regulament de organizare este în elementele sale esențiale valabil până astăzi. El a trebuit să fie adaptat noilor condiții de după 1919, când Transilvania a devenit parte a României. Mari și comunitățile evanghelice din Vechiul Regat, din Bucovina și din Basarabia s-au alăturat „bisericii Țării Transilvaniei“ (*siebenbürgische Landeskirche*). Concomitent a fost întărit rolul elementului laic în reprezentanța bisericească generală, îndeosebi prin luarea în considerare a reprezentanților școlilor, deoarece responsabilitatea față de învățământul confesional evanghelic a fost considerată una din măsurile principale ale bisericii. Și după 1945 regulamentul de organizare din anul 1861 a putut fi aplicat în continuare, desigur cu excluderea competențelor relative la învățământ; legitimarea „democratică“ însă nu i-a putut fi contestată nici de regimul comunist. Funcția de curator, devenită atât de însemnată pentru comunele noastre astăzi, este una dintre creațiile „tinere“ ale regulamentului din 1861.

Reformele iosefine eșuate se aseamănă cu birocratismul anterior și ulterior al Vienei printr-o tendință unificatoare comună. Aceasta la rîndul ei a declanșat răbufnirea tradițiilor particulare în statul multinațional. Îndeosebi a fost deșteptată conștiința național-statală a ungarilor. Tentativa eșuată de impunere a unei statalități proprii în 1848 a condus totuși în 1867 la „dualismul“ austro-ungar, care în partea ungară a imperiului a fost folosit ca instrument în vederea luării de măsuri legislative în favoarea elementului maghiar (maghiarizarea). Astfel s-a dispus în 1876 pentru a treia oară și definitiv dizolvarea teritoriului de autonomie săsească. Universitatea națiunii săsești a dus pînă în 1937 o existență obscură, rolul ei pălind din ce în ce mai mult și reducîndu-se în cele din urmă la administrarea unei averi reziduale (în favoarea școlilor confesionale evanghelice) și a arhivei naționale (astăzi Arhivele Statului din Sibiu). În această atmosferă de naționalism etatist fanatic, care punea piedici afirmării loiale a drepturilor articulate politic ale minorităților, bisericii i-a revenit o sarcină dacă nu nouă atunci totuși concretizată în ipostaze noi și mai accentuată prin însemnătatea sa: instituțiile ei trebuiau să protejeze identitatea națională.

Episcopul a devenit simbolul autoafirmării naționale. „Limba și credința“ s-a topit într-o unitate în care era greu să disociezi una de alta. Biserica ortodoxă și cea greco-catolică (unită) și-au însușit un rol asemănător de refugiu al autoafirmării naționale a românilor din Transilvania. Dar pe cînd sentimentele naționale ale românilor, timp de veacuri loiali împăratului austriac, s-au orientat treptat înspre statul național în dorința unei uniri cu românii din exteriorul arcului carpat, la sașii transilvăneni s-a dezvoltat și sub influența bisericii o conștiință de sine idealistă cu privire la apartenență la o națiune de cultură germană (*Kulturnation*) înțeleasă în sens spiritual. Ei voiau să fie germani „în cuget și în simțiri“, „pioși în familie la fel ca și în fața altarului“. Întemeierea în 1861 a Asociației Gustav-Adolf, activitatea Asociației Școlilor Germane (*Deutscher-Schulverein*) după 1881, răspîndirea rapidă a asociațiilor evanghelice de femei dimpreună cu șirul de serbări școlare și ale asociațiilor - toate acestea vizau să confere entității etnice săsești optimism din perspectiva unei înțelegeri spiritual-religioase a misiunii sale istorice. Preoții din generația episcopilor *Georg Daniel Teutsch* și *Friedrich Teutsch* au fost în același timp istorici, oameni de știință și președinți ai asociațiilor corespunzătoare (Asociația istorico-geografică a Transilvaniei - *Verein für siebenbürgische Landeskunde* - întemeiată în 1840/42). Întreaga viață națională a sașilor, sublimată spiritual, se concentra în biserica-cetate, acea construcție, care din veacul al XVI-lea a conferit peisajului Transilvaniei de sud, locuită de sași, o caracteristică inconfundabilă.

Abia în anii douăzeci în afara bisericii s-au constituit grupuri politice noi, care pe făgașul conturat în anii șaptezeci ai veacului anterior, al unui mod de gîndire idealist-naționalist, s-au apropiat de național-socialismul din Germania, înțelegîndu-l la început în mod eronat. Odată cu influența crescîndă a Germaniei hitleriste în România din aceste grupări ale „înnoirii“ etnice s-au constituit formațiuni politice care sprijineau și se sprijineau pe influența statului german, furnizînd apoi acestui stat combatanți și pregătind astfel catastrofa anilor de după 1945. Formațiunile drapate național-socialist au încercat să se impună și în cadrul bisericii naționale săsești. Aceasta a condus la controverse atît în domeniul politic cît și în cel bisericesc, pînă la o atitudine anticreștină în cadrul conducerii „Grupului etnic german“, care a fost recunoscut de statul român ca reprezentant al tuturor germanilor din România. Deoarece situația financiară a școlilor confesionale devenise critică prin reforma agrară românească și exproprierea avuției naționale, s-a ajuns la o predare controversată a școlilor către organizația „Grupului etnic“. După 1945 biserica a preluat cu un angajament incredibil și multă improvizație vechile ei școli pînă cînd aceasta au fost în 1948 etatizate, fiind cu timpul tot mai mult private de propria tradiție școlară săsească.

Învățămîntul sașilor transilvăneni a fost menționat adesea drept cel mai vechi din Europa. Chiar dacă astfel de superlative trebuie examinate critic,

putem reține totuși că știrile despre lăcașe școlare chiar și în cele mai mici sate datează din prima jumătate a veacului al XIV-lea. Din statutele capitlului de la Mediaș din anul 1397 reiese că fiecare comună avea de regulă o școală și că aceasta ținea de înzestrarea de bază a bisericii. *Rector scholarium* făcea parte din clerul inferior. El era ales anual de comunitate și trebuia, după câte aflăm din protocoalele orașului Brașov să fie confirmat printr-o apreciere profesională a preotului. Desigur că învățământul sătesc era orientat aproape exclusiv asupra participării la liturghie, de care firește ținea și cititul și scrisul. Dar învățământul în școlile orășenești trebuie să fi fost mai pretențios, căci în perioada 1377-1530 doar la Universitatea din Viena au fost înscriși 1019 sași. Cu Johannes Honterus și a sa *Constitutio Scholae Coronensis* (1543) începe în Transilvania epoca școlilor umaniste evolute. Ele serveau atât *ad conservationem religionis* („la păstrarea religiei”), cât și *ad communem rerum publicarum utilitatem* („utilității treburilor publice comune”), asigurării generației tinere de conducere în sfera bisericească și civică. În afara învățământului de specialitate din trivium și quadrivium asociațiile de elevi (*Coetus*) ca forme instituționalizate echivalente fraternităților determinau structura vieții școlare, de care teatrul și muzica țineau tot atât de mult ca și exercițiile fizice (*Schulerau* - Poiana Brașov - derivă numele său de la *mons scholasticus*; acesta se afla parțial în posesia gimnaziului evanghelic, care își desfășura acolo jocurile - de aici și *mons gymnicus*). Este surprinzător faptul că în dreptul școlar al comunei Criș din anul 1593 erau prevăzute nu numai lecții de latină pentru copii de țărani dintr-o mică așezare, ci zilnic și lecții de greacă. Chiar dacă astfel de scopuri educaționale vor fi rămas utopice, totuși ele au asigurat eforturilor de instruire un înalt prestigiu. Mult timp în școlile săsești a fost interzisă chiar și folosirea limbii materne în timpul pauzelor, fiind prescrisă latina ca mijloc de comunicare. Mai târziu s-a predat din culegeri de texte germane în idiomul săsesc - *lingua vernacula* - în care se țineau și predicile. Abia după 1848 învățământul și predica au fost treptat conștient adaptate la limba germană literară și la idealurile educaționale clasice ale acesteia. Importantă rămâne pînă în prezent și legătura între instruirea umanistă și cea teologică a învățătorilor: pînă la al doilea război mondial drumul spre funcția preoțească trecea de obicei prin profesoratul gimnazial. Abia începînd din anul 1949 preoții bisericii săsești au fost pregătiți la un institut teologic. Approbatele și Compiletele Constitutiones din 1553 și 1669 ce alcătuiesc dreptul constituțional al Transilvaniei au recunoscut dreptul de a studia în străinătate proclamînd solemn ca oricine ar întocmi sau adopta o lege contrară acestei prevederi „să fie pedepsit în lumea viitoare iar în aceasta să-și piardă toată demnitatea”. Cînd în 1941 conducerea național-socialistă a „Grupului etnic” a preluat școlile, sașii transilvăneni numărau vreo 244.000 de suflete locuind în 244 de așezări. În afara școlilor elementare din fiecare comună, biserica subvenționa 7 gimnazii, două școli normale de învățători, 11 școli

pregimnaziale, 3 licee comerciale, o școală pedagogică de educatoare, în multe comune grădinițe și școli de perfecționare profesională. Biserica plătea vreo 1000 de învățători din impozitul bisericesc încasat în afara impozitului de stat și stabilit pe bază de autoimpunere internă. La școlile evanghelice au studiat și mulți transilvăneni neevangelici, români, maghiari, evrei, armeni.

* * *

La 13 ianuarie 1945 toți sașii din Transilvania apți de muncă și care nu se aflau sub arme (bărbați între 17 și 45 de ani, femei între 18 și 30 de ani, cu excepția celor însărcinate și a celor care alăptau) în total aproximativ 30.000 au fost ridicați de la domiciliu în vederea deportării în Rusia la muncă silnică. În cursul a cinci ani au decedat acolo mulți din cauza foametei, frigului și din îmbolnăviri pricinuite de acestea. Deportajii deveniți incapabili de muncă au fost de obicei trimiși în Germania unde au întâlnit numeroși soldați și prizoneri sași, care nu s-au mai întors din Apus în patria lor. Majoritatea deportajilor au revenit la căminele lor abia în decembrie 1949 sau mai târziu.

În bagajul sărăcăcios al deportajilor se aflau cărți de cîntece bisericești. Numeroși preoți au însoțit pe enoriașii lor în drumul spre Rusia. Se părea că greutățile întâmpinate vor constrînge la o reflecție conștientă asupra valorilor creștine ale identității comune. Biserica a reușit să-și asigure schimbul preoțesc de mîine. Cînd în 1956 curțile țărănești împreună cu proprietățile aferente expropriate în 1945 au fost din nou restituite - cu numeroase dificultăți - proprietarilor lor, mulți sași au nutrit speranța într-o refacere a vieții comunitare, în pofida evoluției comuniste de ansamblu. Dar apoi a început un proces diametral opus, care continuă în linii generale pînă astăzi. În statul român se îmbina doctrina socialistă a egalității cu tendința național-socialistă de omogenizare etnică. Republica Federală Germania a cerut din motive umanitare așa-numita reîntregire a familiilor, care a determinat pe mulți foști soldați germani și pe cei deportați în Rusia - ambele grupuri victime ale politicii de război germane și antigermane - să convingă pe cei apropiați lor să emigreze. Conceptele etnic-germane întipărite în mentalitate, cu care era evaluată propria situație - și în care vibrau și elemente ale darwinismului social de la începutul anilor patruzeci - au motivat emigrarea, la fel ca și stimulentele economice pe care le oferea trecerea din economia penuriei, caracteristică României, în economia de creștere a Germaniei federale. Statul comunist-naționalist român a descoperit posibilitatea de a transforma exodul germanilor din România într-o sursă de venituri valutare. Guvernul de la Bonn a fost întărit de către asociațiile de interes ale celor emigrați în ideea de a insista în vederea măririi numărului de emigranți. Emigrarea continuă a avut însă efecte negative asupra condiției fundamentale a vieții sașilor în Transilvania, asupra menținerii identității lor. Și-a făcut loc sentimentul neputinței în fața unui curent

de, nestăvilit, căruia trebuia să i te supui și atunci când de fapt nu doreai aceasta. Când apoi, în 1990, granițele au fost deschise, primul val a smuls în afară, în Germania, peste jumătate din cei aproape 100.000 de sași evanghelici încă rămași.

Biserica a depus pînă în anii '60 eforturi tenace pentru a-și întări poziția zdruncinată. Școlile au fost după 1948 pierdute. O reprezentare politică a intereselor naționale (minoritare) a fost sub episcopul Friedrich Müller al II-lea (1945-1969) un timp posibilă doar în mod voalat, sub episcopul Albert Klein (1969-1990) însă total paralizată. Biserica putea contribui doar în mod rudimentar la configurarea culturii sociale și a educării tineretului, rămînînd însă reprezentanta unanim recunoscută a comunității sășești din Transilvania. Cel mai puțin i-a reușit să constituie contraforțe sau să articuleze motivații alternative față de forțele și slăbiciunile care au cauzat emigrarea. Mulți dintre cei activi în biserică nu au îndrăznit, unii nici nu vor fi vrut să îndrăznească iar cei care ar fi vrut, nu au putut să întreprindă nimic. Astfel, conștiința mult timp caracteristică pentru sași a autoguvernării comunale a început să se deplaseze lent înspre o situație a purtării de grijă și preocupării altora față de propriile interese. Enorma moștenire culturală, incomparabilă în părțile Europei sud-estice și situația de diasporă în care au ajuns toate comunele bisericii sășești, revendică formarea unei noi conștiințe în poporul credincioșilor, la fel ca și la preoți; nu se poate prevedea, dacă nu cumva în această situație atît de mult schimbată nu se reușește totuși trezirea acelor forțe de supraviețuire care sălășluiesc în moștenirea propriei tradiții. □

Catalog

Nr. cat. 1

Roma, 1191, decembrie, 20. Papa Celestin III. întărește arhiepiscopului de Strigoniu dreptul de a încorona pe rege și dreptul de jurisdicție spirituală asupra slujbașilor curții regale. De asemenea confirmă prepoziția liberă a germanilor din Transilvania.

Arhiva capitlului de la Strigoniu.

Orig. Perg., sigiliu de plumb, atîrnat de șnur de mătase galben-roșie.

Fejér G., Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Buda 1829-1844, II,

276.

Deutsch G. D. u. Fimhaber Fr., Urkunden zur Geschichte Siebenbürgens, Wien 1857, I, nr.3

Zimmermann Fr., Werner C., Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, Hermannstadt 1892, I., nr.1

Nr. cat. 2

Esztergom, 1282, decembrie, 10. Lodomerius, arhiepiscopul de Esztergom confirmă cele două privilegii acordate de arhiepiscopul Philipp preoților din capitlul Sibiu în anul 1264.

Arhivele Statului Sibiu, Fd. Capitlul Sibiu nr.4

Orig. Perg., sigiliu deteriorat, oval, în ceară albă atîrnat de șnur din mătase roșie. Format: 15,5-29,5 cm.

Fejér G., Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Buda 1829-1844, V, 3, 130.

Teutsch G. D. u. Firnhaber Fr., Urkunden zur Geschichte Siebenbürgens, Erster Theil, Wien 1858, nr.129.

Zimmermann Fr., Werner C., Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I, nr. 202, Hermannstadt 1892.

Nr. cat. 3

Sibiu, 1292, iunie, 24. Sfântul oraşului Sibiu donează călugărilor purtători de cruce din ordinul Sfântul Spirit o casă din Sibiu care fusese deja folosită în scopuri sociale şi spitaliceşti. Arhivele Statului Sibiu, Colecţia de documente medievale, U I, nr.1.

Orig. Perg., Sigiliul a fost atînat de şnur alb. Format: 25x30 cm.

Bethlen, Geschichtliche Darstellung des deutschen Ordens in Siebenbürgen, Wien, 1831, 8, 115.

Fejér G., Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, VIII, 2, 173 und 3, 159.

Teutsch G. D. u. Firnhaber Fr., Urkunden zur Geschichte Siebenbürgens, I. Theil, Wien 1857, I, 180.

Zimmermann Fr., Texte zu den von dem Archivamt der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation herausgegeben Photographien von Urkunden aus siebenbürgisch-sächsischen Archiven, Hermannstadt 1880.

Fețele Europei

Minorități în Elveția

JONATHAN STEINBERG

Numele statului: Schweizerische Eidgenossenschaft, Confédération Suisse, Confederazione Svizzera

Statutul constituțional: confederație democratică formată din cantoane cu largi prerogative de autoguvernare

Organizații internaționale din care face parte: Asociația Europeană a Liberului Schimb, Consiliul Europei, CSCE

Alianțe politice/militare: neutră

Populația: 6.723.000 (1983)

Compoziția populației: vorbitori ai limbii germane (65%), vorbitori ai limbii franceze (18%), vorbitori ai limbii italiene (10%), vorbitori ai limbii române 1% din populație, în plus imigranții/muncitorii străini formează 15,47% din populație

Limbi: germana, franceza, italiana, româna

Religii: catolică, protestantă

Atunci când a cerut de la Ambasada Elvețiană de la Londra textul legii sau al legilor care stipulează drepturile minorităților, autorul a primit de la prietenul său care lucra acolo, un diplomat, un răspuns în doi peri: „Noi nu avem nevoie de o protecție a minorităților; în Elveția sîntem cu toții membrii unor grupuri minoritare”. Această remarcă este una obișnuită în Elveția și este cît se poate de adevărată.

O națiune de minorități

În Elveția nu există nici o majoritate - nici un echivalent al albilor vorbitori de limbă engleză și protestanți din Marea Britanie sau din SUA. Este adevărat că germanii elvețieni formează două treimi din totalul cetățenilor elvețieni,

dar limba pe care o vorbesc, *Schwyzerdutsch*, îi transformă într-o minoritate în cadrul lumii germane și le creează multe dintre atitudinile susceptibile a fi întâlnite printre galezi sau catalani. Germanii elvețieni se împart în protestanți și catolici, munteni și locuitori ai cîmpiei, urbani și rurali, în locuitori ai cantoanelor mari și locuitori ai cantoanelor mici, în radicali și conservatori, astfel încît chiar și în cadrul majorității germane mulți elvețieni se simt „membrii unui grup minoritar”.

Ca stat, Elveția aparține unei infime minorități de state. Este unul dintre foarte puținele state ale lumii devotate neutralității și este unic prin atitudinea sa față de organizațiile internaționale. În cadrul unui referendum organizat în 1986 alegătorii elvețieni au refuzat, după cum au mai făcut-o și înainte în alte două ocazii, decizia guvernului de a intra în Organizația Națiunilor Unite. În 1991 guvernul elvețian, deși a fost de acord să respecte sancțiunile împotriva Irakului, a refuzat să permită avioanelor aliate zburînd spre Golf să survoleze spațiul aerian elvețian. Alte state europene neutre, Austria, Suedia și Finlanda, nu au împins neutralitatea atît de departe.

Elveția este de asemenea în minoritate prin atașamentul ei extrem față de procesul democratic. Toate legile, atît cele de la nivel federal cît și cele de la nivel cantonal pot fi schimbate fie prin referendum, fie prin inițiativă, adică prin anumite proceduri formale în care cetățenii țin locul legiuitorilor. Probleme cum ar fi cea a introducerii taxei pe valoarea adăugată, limitarea numărului de muncitori străini, adoptarea orei de vară, rețelele de drumuri de acces pentru excursioniști, revizuirea legii asupra energiei atomice, legalizarea și introducerea avortului și protecția consumatorului sînt supuse aproape automat aprobării „suveranului”, numele de alint al „poporului” în limbajul politic elvețian. Atașamentul față de democrație se întinde pînă la stabilirea programei școlare, la limba de predare și la probleme cum ar fi cea a rețelilor locale de canalizare¹.

Elveția poate fi considerată cea mai bogată țară din lume (depinde de criteriile luate în calcul), și este într-adevăr astfel în termenii nivelului de viață a majorității populației, mai curînd decît prin cel al unei mici elite. Ea are mai multe bănci decît dentiști. Aproape că nu are șomaj (în prima jumătate a anului 1990 rata șomajului era mai mică de 0,5%) și nici greve. (În întreg deceniul '80 nu au avut loc decît 24 de greve; în 1987 nu a avut loc nici o grevă, în 1988 patru, în 1989 două). Toți cetățenii ei sînt înarmați, iar toți bărbații fac armata mai întîi în serviciul activ, iar apoi în rezervă pînă la vîrsta de 50 de ani. După cum observa Machiavelli în secolul al XVI-lea, „elvețienii cei mai înarmați și cei mai liberi”. O armată de aproximativ 750.000 de oameni poate fi mobilizată în caz de ostilități în numai cîteva zile. Doar Israelul mai are o populație într-atît de militarizată, dar și el folosește procedurile elvețiene de mobilizare.

Toate aceste particularități i-au făcut pe elvețieni să considere că la nivel colectiv ei formează un fel minoritate între națiuni, *Sonderfall Schweiz*,

„cazul special elvețian”. Ei se înțeleg ca fiind un mic popor fortificat, înconjurat de o lume periculoasă și ostilă și amenințat permanent de puterile și de modelele străine. Țara are peisaje superbe, dar puține resurse naturale. Un război în Golf sau o catastrofă precum cea de la Cernobîl poate avea consecințe catastrofale asupra industriei turistice - estimată a fi a treia industrie a țării, după industria constructoare de mașini și cea a textilelor, dar înaintea orologeriei.

Japonezii au amenințat să ruineze această industrie cu ceasurile electronice ieftine; alte state ar putea să stabilească bariere comerciale pe care o țară cu un comerț atît de mic nu le poate ocoli; fluctuațiile valutare nebunești cauzate de politicile economice, considerate de elvețieni ca iresponsabile, ale marilor state împing francul elvețian în afara competiției. (În 1970 o liră sterlină valora 10 franci elvețieni, iar în 1991 mai puțin de 2,5 franci; dolarul valora 4 franci elvețieni, astăzi mai puțin de 1,5 franci.) Neavînd defecte, datorită calităților lor, produsele elvețiene au devenit din ce în ce mai scumpe pentru străini.

Există în Elveția o mentalitate de asediu, care presupune încrederea și succesul. Elvețienii consideră, nu întotdeauna conștient, că bunăstarea lor, modul lor de viață, independența și neutralitatea lor sînt permanent amenințate. Ca și la evrei și la alte minorități, dedesubtul nivelului conștient există și la elvețieni sentimentul precarității, căruia aceștia îi răspund prin muncă intensă. Nicăieri în Europa etica muncii nu este atît de adînc înrădăcinată, atît de răspîndită și de puternică.

La începutul anilor '80 Grenchen, centrul tradițional al industriei elvețiene de ceasuri, semăna cu un oraș-fantomă. Astăzi, „Swatch” s-a transformat din nou într-un Eldorado. La fel ca și în 1870 și 1880, cînd Elveția a luptat împotriva ceasurilor americane Waltham, produse în masă, și în anii '80, prin muncă asiduă, flexibilitate, neînduplecare (conduceri întregi au fost silite să iasă la pensie) și ingeniozitate, Elveția i-a bătut pe japonezi cu propriile lor arme, fiind singura țară occidentală care a reușit acest lucru.

La prima vedere s-ar părea nici unul dintre aceste lucruri nu au de ce să fie discutate într-un raport dedicat minorităților, dar fundalul colectiv explică în parte răspunsul caracteristic dat de diplomat. Dacă o întreagă țară se simte a fi o minoritate în lume, cu siguranță că nu trebuie să își facă griji în legătură cu drepturile minorităților care trăiesc pe teritoriul ei. După părerea autorului, elvețienii se mint singuri, și fac acest lucru într-un mod destul de periculos.

Alexis de Tocqueville a fost cel care, în cartea sa *Democrația în America*, scrisă în jurul anului 1830, a observat primul cît de intolerantă poate să fie o democrație pură. În orașele din Noua Anglie, a observat el, exista un fel de „tiranie a majorității” care reprima gîndurile și faptele nepopulare sau excentrice. Nathaniel Hawthorne a făcut, în romanele sale *The Scarlet Letter* și *The Blithedale Romance*, variațiuni pe această temă, în special în cel de al doilea, mai puțin cunoscut, în care o comunitate utopică încearcă să creeze o societate perfectă și sfîrșește punînd la punct o tiranie de un fel aparte.

Elveția are și ea aceleași vicii democratice. Comunitățile elvețiene nu sînt tolerante și nici nu se amuză ușor. Ele nu au încredere în spirit și nici în frivolitate. Elvețienii doresc ca liderii lor să le semene cît mai mult cu puțință. Ei nu au încredere în opiniile contrare și au rezistat mai mult timp și cu mai mare încrîncenare decît oricare altă societate civilizată acceptării refuzului de a presta serviciul militar din motive de conștiință. Articolul 18 din Constituția elvețiană statuează că „fiecare elvețian are obligația de a presta serviciul militar”. În iunie 1991, pentru întîia oară, alegătorii au aprobat un mic amendament la constituție prin care a fost „legalizat” refuzul pe motive de conștiință. Nici măcar apartenența la un grup religios pacifist nu îi scutește pe bărbați de serviciul militar dar, în anumite circumstanțe, aceste persoane pot servi în ramuri unde nu se poartă arme, cum ar fi corpul medical. Voința democratică nu tolerează scutirea de armată.

Elvețienii nu sînt cu toții atît de entuziasmați de varietatea izbitoare care îl întîmpină pe observatorul străin. Catolicii și protestanții au purtat un război civil în 1847 care, deși Bismarck l-a caracterizat disprețuitor drept „o furtună într-un pahar cu apă”, a lăsat moștenire comunităților un sentiment de amărăciune. Un istoric aparținînd comunității catolice a scris despre „mentalitatea de ghetto” a catolicilor elvețieni². Chiar și printre elvețienii catolici dușmănia politică este adînc înrădăcinată. Rivalitatea politică a erupt frecvent în violențe în secolul al XIX-lea și de cîteva ori și în secolul XX. Poliția elvețiană nu a fost cu nimic mai tolerantă față de manifestațiile mișcării hippy și de cele ale contestatarilor din anii '70 decît forțele de poliție germane și franceze devenite faimoase cu acest prilej.

Structurile politice

Structurile politice elvețiene se împacă mai ușor cu separatismul decît cu atitudinile dizidente deoarece politica elvețiană se fărîmîțează cu ușurință în unități de dimensiuni reduse care se pot divide la rîndul lor. Multe cantoane elvețiene au în interiorul lor enclave aparținînd altor cantoane sau, ca în cazul cantonului Schaffhausen, aparținînd Germaniei. De-a lungul țărmurilor lacului Lugano, se află comunitatea italiană Campione d'Italia, înconjurată complet de cantonul elvețian Ticino. Elvețienii nu sînt deranjați de faptul că entitățile politice au, ca să spunem așa, găuri. Ei trăiesc confortabil în compania unor hărți care arată ca niște păture mîncate de molii.

Acest proces a fost ilustrat de cazul Jurasienilor, un grup minoritar care avea un comportament de parcă ar fi fost o minoritate națională oprimată, asemănător cu cel al altor mișcări separatiste din Europa. În cursul luptei pentru „Jura Liberă” din anii '60 și '70, separatiștii jurasieni - locuitorii romano-catolici de limbă franceză ai districtului din nord-vestul cantonului Berna - au utilizat tehnicile mișcărilor de eliberare de pretutindeni. Însemne cu „Jura Liberă” au

acoperit zidurile clădirilor de utilitate publică din Porrentruy și Delémont; bombele artizanale explodau pentru a întări acest sentiment.

De vreme ce unitățile politice teritoriale trebuiau să fie în primul rând democratice și de abia după aceea compacte, nu a existat în principiu nici o dificultate de a împărți cantonul Berna pentru a permite astfel Jurasienilor să își formeze propriul lor canton. Era de la sine înțeles că satele locuite de protestanți francezi risipite printre cele catolice rămâneau în cantonul Berna, iar în cazul lui Moutier, împărțirea s-a făcut stradă cu stradă.

Dificultatea nu a fost una de principiu, ci ținea de factorul uman. Alegătorii din Berna au suportat un deceniu și mai bine violența pînă ce au fost de acord să separe districtele rebele de corpul politic. Noul canton Jura a fost admis în Federația Elvețiană la 1 ianuarie 1979. Unitățile democratice, divizibile, au făcut posibil ca minoritățile de un anumit fel să se acomodeze cadrului mai larg.

Federalismul a fost și el de ajutor. În Elveția, cele 3000 de localități cheltuiesc la fel de mult ca și guvernul federal. Fiecare dintre cele 26 de cantoane are puteri considerabile asupra vieții propriilor lor cetățeni. Cantoanele catolice se comportă diferit de cele protestante, dar toate s-au obișnuit cu existența unor minorități culturale în interiorul hotarelor lor. Cantoane precum Fribourg, Valais sau Graubünden au învățat să accepte suveranitatea culturală a comunităților pînă la nivelul satelor. Frontierele lingvistice întretaie frontierele politice și numai florile din pervaz pot spune cuiva că a trecut, să spunem, din Fribourgul german în cel francez.

Diviziunea lingvistică

Limba pune propriile ei probleme legate de minorități. Elveția recunoaște patru limbi oficiale: germana, franceza, italiana și romanșa. Prin lege, documentele de stat, inscripțiile de pe monumentele naționale, regulamentele și instrucțiunile federale, mersul trenurilor, iar prin tradiție o serie de etichete, anunțuri, ziare și reclame apar în primele trei limbi. Anunțurile din avioane și din gări sînt făcute în limba pe care este cel mai probabil să o vorbească majoritatea pasagerilor. În parlament, deputații de limbă italiană au dreptul să vorbească în această limbă și fac acest lucru în cazul ședințelor solemne în plen. Dacă vor să fie înțeleși, și întotdeauna la nivelul comisiilor, ei vorbesc în germană sau franceză.

Elvețienii de limbă germană se împart în vorbitori a trei variante lingvistice distincte și a nenumărate dialecte locale. Germana elvețiană, atunci cînd este vorbită în cele mai retrase localități, îi zăpăcește chiar și pe elvețienii de limbă germană, iar „hățișul” lingvistic reprezentat de dialect îi ține la distanță pe străini.

Elvețienii de limbă franceză și italiană, indiferent de orice alte deosebiri între ei, împărtășesc sentimentul comun că aparțin unor comunități aflate în

minoritate. Preponderența Elveției de limbă germană nu se manifestă doar în simpla greutate a numărului. Elveția germană este cea căreia îi aparțin băncile, marile companii și marii investitori. Elvețienii francezi și italieni nu suportă hegemonia oamenilor de afaceri aparținând comunității germanilor elvețieni, resentiment care se face simțit cu toată politețea care marchează relațiile interlingvistice.

Elvețienii francezi învață rareori germana elvețiană, preferînd să facă un efort în plus pentru a învăța germana literară, pe care elvețienii germani o numesc „germana înaltă” sau „germana scrisă”, astfel încît contactele personale care depășesc frontierele lingvistice se desfășoară de obicei în franceză. Elvețienilor germani le place să învețe această limbă, fapt care nu are cum să îi supere pe elvețienii francezi¹. Elvețienii de limbă franceză privesc spre Paris ca spre capitala lor culturală și tind să considere dialectul drept „patois”, un semn de provincialism și înapoiere. Nimeni, cu excepția elvețienilor germani, nu se obosește să învețe italiana, iar nemulțumirea elvețienilor de limbă italiană față de dominația elvețienilor germani este resimțită la fel de puternic ca și în cazul elvețienilor de limbă franceză.

Cei care vorbesc romanșa constituie minoritatea lingvistică cea mai izolată și mai amenințată. Dacă aproximativ 10% din populația rezidentă în Elveția vorbește italiana, iar aproape 20% vorbește franceza, mai puțin de 1% vorbește încă vechea romanșă vernaculară din munții cantonului Grisons.

În conformitate cu cel mai recent recensămînt lingvistic, au mai rămas mai puțin de 50.000 de vorbitori ai romanșei. Toate comunitățile romanșe se află în cantonul Graubünden (Grisons în franceză, Grigioni în italiană și Grischun în romanșă). În cursul ultimului secol peste 40 de foste comunități romanșe s-au transformat în comunități de limbă germană, iar proporția locuitorilor cantonului care vorbesc de obicei în romanșă a scăzut de la o jumătate la un sfert.

Realitățile economice, și nu persecutarea minorității, sînt cele care trebuie să dea seama de dispariția romanșilor. Ca toate economiile de la periferia Europei, economiile din văile montane ale cantonului Graubünden nu pot concura cu economiile de șes. Fie vorbitorii romanșei vor coborî pentru a munci la șes și astfel comunitatea romanșă se va dispersa la poalele Alpilor, fie întreprinderile, stimulate de guverne bine intenționate, își vor găsi drumul spre văile montane. Pîrțiile de schi, hotelurile, și magazinele pentru turiști își vor aduce cu ele muncitorii de limbă germană. Și într-un caz și în celălalt, romanșa va decade.

Italiana este o limbă minoritară în Elveția, dar ea este limba majoritară dincolo de graniță. Posturile de radio și televiziune, ziarele, publiciștii, autorii și editorii mențin italiana într-o vitalitate fremătătoare. Filmele italiene și de televiziune inundă cantonul Ticino și comunitățile italiene din Graubünden. Nici un sprijin din exterior nu ajunge pînă la romanși. Romanșii înșiși reușesc să nu

fie de acord asupra problemelor culturale și împart limba în trei variante scrise principale și șapte variante orale principale, diviziuni atât de acut resimțite încât ani de zile nici un românș nu a apărut pe vreo bancnotă elvețiană și aceasta nu din cauză că ar fi fost neglijată de autorități, ci pentru că nu au reușit să cadă de acord cum se scrie corect „zece franci elvețieni”.

Măsurile pentru apărarea minorității romanșe

Acesta este singurul domeniu în care Elveția recunoaște oficial că o minoritate are nevoie de o protecție specială. În iunie 1983, Parlamentul Federal a adoptat „Legea privind contribuțiile pentru cantoanele Graubünden și Ticino pentru promovarea limbilor și culturilor lor”. Articolul întâi stipulează explicit că aceste contribuții trebuie folosite pentru încurajarea limbii și culturii reto-romanșe și pentru promovarea culturii italiene, atât în văile cantonului Graubünden locuite de italieni, cât și în cantonul Ticino. *Lia Rumanscha*, reprezentantul oficial al minorității romanșe, a fost însărcinată cu administrarea fondurilor și cu obligația de a raporta asupra folosirii lor de la nivel cantonal până la cel al Departamentului Federal pentru Afacerile Interne.

Există acum o catedră de literatură romanșă la Universitatea din Zürich, iar primul ei titular, strălucitul Iso Camartin, face tot ce se poate face pentru a-i determina pe concetățenii lui elvețieni să ia cunoștință de starea minorității lingvistice din pragul casei lor. După cum spunea unui grup de scriitori din Țara Galilor într-o conferință ținută cu câțiva ani în urmă: „există un fel de toleranță culturală care revelează o afinitate ascunsă pentru dispreț”. Problema este, după cum notează pătrunzător profesorul Camartin, că literatura romanșă nu are decît trecut, nu și viitor. Vocabularul romanșei reflectă experiențele vorbitorilor ei, istoria lor de țărani săraci din văile montane de pe cursul superior al Rinului. Limba face prin chiar natura ei o impresie de provincialism, iar dacă limba nu o face, atunci o vor face curînd cititorii.

„Noile minorități”

Dacă oficial Elveția își recunoaște și își protejează fragilele minorități lingvistice, ea nu oferă sau oferă doar puțină protecție sutelor de mii de muncitori străini de pe teritoriul ei. *Fremdarbeiter* sau muncitorii străini sînt de trei feluri: grupul cel mai mare, muncitorii stabiliți în Elveția care au muncit și au trăit în această țară destul de mult timp pentru a avea reședința permanentă aici (în jur de 475.000), și alte două grupuri, cei care trec zilnic granița în Elveția, dar care locuiesc în Germania, Franța sau Italia și cei care trec granița pe baza unor permise de muncă sezoniere sau anuale. În aprilie 1990 cele două categorii se ridicau la 268.904 persoane cu permise anuale sau sezoniere și 169.139 care treceau zilnic frontiera pentru a munci în Elveția. Ca rezultat, Elveția nu are

șomeri deoarece exportă șomajul prin simpla reducere a numărului de permise de muncă anuale sau sezoniere pe care le acordă.

Numărul este mare - și devine și mai mare dacă luăm în calcul și familiile muncitorilor străini. În 1993 populația Elveției era de 6.723.000 de persoane din care 1.040.325 sau 15,4% erau străini. Dintre acestea aproape o treime erau italieni. Această uriașă populație străină constituie o clasă inferioară a cărei evoluție promite să devină cea mai mare problemă a următoarei generații.

Să luăm, de exemplu, cazul Giovannei M., născută în Schaffhausen din părinți italieni care lucrează în Elveția. Giovanna a crescut învățând italiana și germana elvețiană pe care le vorbește fără accent. Ea a urmat școlile elvețiene și a urmat cursuri elvețiene de calificare, dar nu are nici unul dintre drepturile specifice cetățenilor elvețieni. Pentru că nici unul dintre părinții ei nu are cetățenia elvețiană, nici ea nu o poate cere. Într-adevăr, pînă de curînd, nici chiar o mamă elvețiană nu putea trece noului ei născut cetățenia elvețiană, și chiar și acum, dacă soțul ei nu este elvețian, poate face acest lucru numai în cazul în care copilul s-a născut în Elveția.

Cetățenia elvețiană este legată de calitatea de membru al unei comunități locale. Fiecare elvețian, indiferent dacă trăiește sau nu acolo, își definește identitatea prin apartenența la un anumit loc, în ale cărui registre de stare civilă este trecut numele său. Generațiile pot trece. Persoana în cauză poate să nu-și fi văzut niciodată „căminul”, dar pe pașaportul lui, la rubrica *Heimatort*, este trecută localitatea căreia îi aparține. Pare romantic, dacă nu luăm în considerare cazurile de felul celui al Giovannei M.

Deoarece comunitățile elvețiene poartă responsabilitatea finală pentru bunăstarea și ajutorarea „cetățenilor” lor, adică a celor înregistrați, ele nu au nici un interes să-i adauge la această listă pe străini, cu atît mai puțin pe copiii imigranților italieni aparținînd claselor sărace din sud. Unele comunități și cantoane cer mari sume de bani pentru privilegiul înregistrării. De curînd într-un sat din Elveția cetățenii au încercat să îi împiedice pe copiii unei familii „străine” antipatizate să ceară cetățenia prin ridicarea arbitrară a taxei de înregistrare la echivalentul a 2000 de lire sterline pentru fiecare persoană. Cum același sat a acordat unui doctor local cetățenia pentru doar o fracțiune din această sumă, guvernul cantonului a intervenit. Cazul se află acum în atenția tribunalului federal.

Este o crudă anomalie aceea care permite ca, de exemplu, milionarii bolivieni care se refugiază în Elveția să își poată cumpăra cetățenia imediat ce tălpile pantofilor lor ating asfaltul acestei țări în timp ce Giovanna M., născută și crescută elvețiană, trebuie să se mulțumească să rămînă o non-persoană în comunitatea elvețiană. Dar va continua ea; și ceilalți ca ea să accepte în continuare status quo-ul?

Valurile de emigranți au intrat în Elveția în anii '50 și '60. În jurul lui 1970 a devenit clar că imigranții doreau să rămână în Elveția. Copiii născuți din acea generație au devenit majori. Mulți sînt mîhnîți de faptul că pot trăi și munci în Elveția, dar nu pot vota în această țară. Odată și odată această amărăciune ar putea să explodeze. Autorul acestui raport i-a întrebato de multe ori pe prietenii lui elvețieni dacă nu îi sperie această perspectivă, dar nu a găsit decît cîtiva cu adevărat îngrijorați din această cauză.

De curînd, problema imigranților în căutare de azil politic a pus la grea încercare răbdarea comunităților elvețiene și a dus la sporadice răbufniri de violență. Nu ajută faptul că aceștia aveau, ca în cazul tamililor, pielea cafenie. Puși în fața acestor noi minorități, elvețienii încearcă să le expulzeze, împreună cu problemele cărora le-ar putea da naștere.

Cîteva concluzii

Această scurtă cercetare sugerează că elvețienii au și ei parte de problemele generale care copleșesc omenirea, dar că în Elveția, ca întotdeauna, acestea iau forme particulare. Elveția poate să nu aibă o legislație care să ateste existența principalelor ei minorități, dar aceasta nu o împiedică să le aibă. De asemenea, ea oferă acelor minorități care pot fi definite prin rezidență structura sa stranie de democrație de stup.

Democrația elvețiană comunitară poate oferi structura care să rezolve problemele legate de minorități din alte părți ale Europei, dar pentru ca acestea să poată fi împrumutate cu succes, diferitele comunități trebuie să accepte lecția pe care elvețienii par să o fi învățat foarte bine: lăsați fiecare sat și fiecare comunitate să fie atît de suverană pe cît este posibil asupra cît mai multor activități publice cu putință. Mențineți responsabilitatea cît mai aproape de bază. Uneori cetățenii se vor comporta urît (ca în cazul taxelor pentru cetățenie), dar pe ansamblu greșelile comunității vor cauza mult mai puține pagube decît cele ale unui guvern central.

În final, dați fiecărei comunități dreptul de a-și apăra identitatea culturală. Cetățenii s-ar putea să își urască vecinii, dar vor fi mult mai puțin tentați să folosească armele împotriva lor. Aceste principii au făcut ca în Elveția protejarea minorităților să fie mult mai ușoară și mai pașnică. □

Traducere de Silviu-Ioan Balla

Note

1) Autorul își amintește o seară agreabilă petrecută în preajma unor mari halbe cu bere împreună cu un om care se bucura de titlul romantic de Brunnenmeister, maestru al fîntînilor, al unui mic sat din centrul Elveției. El a explicat că a fost numit de curînd în acest înalt post și că echiparea sa și a firmei sale l-a costat mii de franci elvețieni. Slujba implica întreținerea

canalelor și a surselor de apă. Când autorul l-a întrebat dacă a obținut postul prin concurs, fîntînarul l-a privit condescendent. „Dar sînt liberal. Avem o majoritate de două treimi în consiliul local.” L-am întrebat dacă aceasta însemna că în cazul în care la viitoarele alegeri conservatorii ar fi cîștigat majoritatea voturilor, ar fi trebuit să părăsească postul, cu toate miile de franci pe care i-a investit. „Desigur”, mi-a răspuns, de această dată cam încurcat.

2) Soția autorului, care face parte dintr-o numeroasă și energetică familie din centrul Elveției, nu a întîlnit niciodată un protestant pînă cînd autorul nu i-a prezentat unul - și aceasta în ciuda faptului că în satul în care trăiau membrii mai în vîrstă ai familiei exista o minoritate protestantă importantă. În mod similar, autorul cunoaște un sat din cantonul Lucerna unde acordarea de locuințe are scopul de a-i răsplăti pe membrii partidului învingător în alegeri și de a-i pedepsi într-o manieră vrednică de Belfast pe cei care i se opun și își aduce aminte de o seară în care un membru al Partidului Conservator care explica politica acestuia a început să vorbească în șoaptă deoarece în local intraseră oameni aparținînd „celeilalte părți”.

3) Autorul a întîlnit un distins ziarist elvețian de limbă franceză care vorbea engleza fără accent, dar nu știa nici un cuvînt în limba germană, literară sau elvețiană.

(Minorities and Autonomy in Western Europe, A Minority Rights Group Report, London, 1991)

Minorități în Belgia

MARC J. BOSSUYT și DICK LEONARD

Numele statului: Royaume de Belgique/ Koninkrijk van België

Statutul constituțional: democrație parlamentară, monarhie constituțională, stat federal (vezi mai jos)

Organizații internaționale la care este afiliat: ONU, Comunitatea Europeană, Consiliul Europei, CSCE

Alianțe politice /militare: NATO

Populație: 9.880.000

Minorități: flamanzi, valoni, germani, “noi minorități” (aproximativ 7% din populație - italieni, spanioli, marocani, turci, africani).

Limbi: flamanda/olandeza (57%), franceza (42%), germana (1%)

Religie: catolică.

Fundalul istoric

Belgia a devenit un stat independent în 1830 după o revoluție încununată de succes împotriva regelui danez, care fusese din 1815 suveranul Regatului Unit al Țărilor de Jos. După cum stăteau lucrurile de secole, populația din sudul Belgiei (regiunea valonă) vorbea dialecte ale limbii franceze, în timp ce populația din nordul Belgiei (Flandra) vorbea dialecte ale limbii olandeze. Cu toate acestea, clasele conducătoare din Flandra vorbeau limba franceză, acesta fiind rezultatul unui îndelungat proces de dezvoltare ajutat și de o politică deliberată de “francizare”, în special după independența belgiană.

În viața socială, politica de francizare era revelată de faptul că orice flamand care reușea să urce pe scara socială era obligat să se “francizeze” dacă dorea să fie primit în “lumea bună”. Un flamand care ar fi refuzat să îndeplinească această condiție, ar fi fost virtualmente ostracizat. În viața oficială, în fiecare domeniu -

militar, administrativ, legal și educațional - toate chestiunile care depășeau un anumit nivel erau tratate în limba franceză, inclusiv pe întregul teritoriu al Flandrei.

Această politică a fost în cele din urmă treptat corijată. Prima lege lingvistică din 1873 a introdus olandeza în procedura penală din Flandra; o lege din 1889 prevedea ca publicarea viitoarelor acte ale parlamentului să fie făcută în limbile franceză și olandeză. Cu toate acestea, pînă în 1930, nu a existat în Belgia nici o universitate cu predare în limba olandeză.

Rezultatul acestei politici a fost acela că în jurul anului 1930 situația lingvistică din Belgia era în linii mari cea prezentată în cele ce urmează. Aristocrația vorbea franceza și nu cunoștea nici olandeza, nici dialectul flamand. Același lucru era în general adevărat și în ceea ce îi priveau pe oamenii de condiție bună din orașe, cu excepția faptului că ei aveau în general o cunoaștere rudimentară a limbii olandeze flamande. În crașe, dar mai ales la țară, exista o clasă de mijloc care vorbea în mod obișnuit dialectul flamand, dar vorbea și scria în franceză ori de cîte ori voia să dea semne de distincție.

Astfel, situația din Flandra era aceea că, în afară de cîteva excepții, populația nu vorbea sau scria fluent în limba literară (olandeza) care corespundea limbii populare (flamanda). Între 1830 și 1914 a existat o reacție din partea anumitor personalități literare flamande, care au avut doar o influență limitată asupra celor din clasele superioare, dar au cunoscut un sprijin mai mare din partea oamenilor de condiție mai modestă. Această reacție a fost însoțită de o anumită amărăciune privitoare la disprețul manifestat față de flamandă, limba poporului. Trecerea după războiul dintre 1914-1918, de la un sistem electoral cenzitar la sufragiul universal pentru bărbați în 1920, a adus după sine o schimbare, cu implicații de lungă durată, a climatului social. A avut loc o revoltă lingvistică a poporului flamand împotriva clasei conducătoare, care a luat forma sentimentului național flamand, uneori violent antibelgian. Totuși, reforma electorală a fost condiția necesară și, în cele din urmă suficientă, pentru cîștigarea egalității cu limba franceză. În parlamentul precedent, nereformat, nu a fost ținut nici un discurs în limba olandeză pînă în 1899, adică timp de peste 50 de ani de la înființarea sa. Chiar și așa, a fost nevoie de încă 40 de ani înainte ca întregul efect al vorbirii limbii olandeze de către majoritate să se facă simțit.

Legile lingvistice din anii '30

În jurul anului 1930 politicienii belgieni erau de acord că exista nevoia unei reforme lingvistice de perspectivă. A fost aprobat și pus în practică un întreg corp de legi destinat să pună pe picior de egalitate cele două limbi, franceza și olandeza. Pentru că introducerea unui sistem bilingv de ambele părți ale frontierei lingvistice nu a fost acceptată, principiul egalității a fost pus în practică prin introducerea în Flandra a unui sistem unilingv bazat pe limba olandeză și a unilingvismului francez în regiunea valonă.

O lege din 1932 asupra folosirii limbilor în învățământul primar și secundar prevedea că în Flandra, ca și în regiunea valonă, limba folosită în învățământul oficial trebuie să fie cea a regiunii respective. Învățământul primar urma să beneficieze de subsidii și de recunoașterea diplomei, tot numai dacă se desfășura în limba regiunii respective. Ca urmare a acestora, flamanzii au dobândit o nouă elită care a rămas flamandă chiar și atunci când a ocupat poziții sociale înalte.

Cu toate acestea, procesul de francizare a continuat de-a lungul frontierei lingvistice, în Bruxelles și în comunitățile flamande din suburbiile sale. Din cauza predominanței sociale a limbii franceze (și, în cazul comunităților din suburbiile Bruxellesului, a migrației unor locuitori francezi ai orașului către acele suburbii), francizarea i-a afectat nu numai pe flamanzii care s-au ridicat pe scara socială ci și pe cei din păturile inferioare ale clasei mijlocii și chiar pe cei făcând parte din clasa muncitoare.

Legislația din 1932 a permis comunităților de la frontiera lingvistică să facă reajustări educaționale și administrative pe baza unor recensăminte care urmau să aibă loc din zece în zece ani și care cuprindeau și întrebări asupra limbii. Rezultatul recensământului din 1947 a arătat cât de mult a evoluat francizarea. Cum efectul reajustărilor se manifesta aproape într-o singură direcție - în favoarea comunității de limbă franceză - flamanzii au pretins respectarea integrității teritoriului lor, ca un corolar al existenței sentimentului național flamand. Recensământul din 1947 a avut ca rezultat un conflict important între cele două comunități lingvistice: valonii i-au acuzat pe flamanzi de imperialism demografic, în timp ce flamanzii i-au acuzat pe valoni de imperialism geografic.

Legile lingvistice din anii '60

În loc de a mai organiza un nou recensământ asupra limbii în 1960, marea majoritate a politicianilor belgieni a căzut de acord să fixeze frontiera lingvistică odată pentru totdeauna. O lege din 8 noiembrie 1962 a stabilit frontiera lingvistică pe baza raportului „Centrului Harmel”, înființat în 1948 pentru a studia problemele comunităților lingvistice.

O lege promulgată în 30 iulie 1963 stipula încă o dată că învățământul oficial se va desfășura în limba regiunii și că învățământul particular, pentru a primi subvenții și a-i fi recunoscute diplomele, trebuie să se desfășoare în aceeași limbă. Legea din 2 august 1963 tratează poziția anumitor comunități flamande din suburbiile Bruxellesului, îngăduind unele excepții în învățământul primar în favoarea locuitorilor de limbă franceză din acele comunități³.

Reforma constituțională din anii '70

În 1970 structura statului belgian a cunoscut schimbări importante printr-o reformă constituțională care introducea „autonomia culturală”

comunităților sale de limbă franceză și olandeză. Flamanzii și valonii deveniseră din ce în ce mai conștienți de propria lor identitate și își percepeau în mod diferit interesele. Reforma constituțională din 1970 prevedea:

a) împărțirea tuturor membrilor parlamentului național în grupuri de limbă franceză și olandeză, pentru ca ei să își exercite în problemele culturale autoritatea legislativă asupra cetățenilor aparținând respectivei comunități ca membri a două consilii culturale diferite (noul articol 32 *bis* din Constituție);

b) împărțirea Belgiei în patru teritorii lingvistice. Cele unilingve: olandez, francez și german și teritoriul bilingv Bruxelles (noul articol 33 *bis* din Constituție). Nu este posibilă nici o schimbare a frontierelor celor patru teritorii lingvistice altfel decât printr-o lege adoptată de cîte o majoritate a fiecărui grup lingvistic, în condițiile în care la vot participă cîte o majoritate a fiecărui grup, însumînd cel puțin două treimi din numărul total al membrilor parlamentului;

c) împărțirea Belgiei în trei regiuni: regiunea Flamandă, regiunea Valonă și regiunea Bruxelles (articolul 107 *quater* din Constituție); compoziția și competența organelor regionale urmînd să fie determinate prin legi adoptate de majorități special calificate;

d) instituirea unei proceduri „semnal de alarmă” prin care, de fiecare dată cînd două treimi din membrii unui grup lingvistic din parlament declară că prevederile unei legi aflate în discuție pot pune în pericol relațiile dintre comunități, se va face apel la Consiliul de Miniștri;

e) paritatea miniștrilor de limbă franceză și olandeză, cu excepția primului ministru (noul articol 86 *bis* din Constituție).

Reforma constituțională din anii '80

O nevoie persistentă pentru o mai mare autonomie a condus la o altă revizuire a Constituției în 1980, care a pus în practică cea mai profundă reformă instituțională din istoria Belgiei. De atunci încoace există la nivel federal trei comunități (de limbă flamandă, franceză și germană) și trei regiuni (Flamandă, Valonă și Bruxelles). Subiecții comunităților sînt determinați prin *ratione personae* iar subiecții regiunilor prin *ratione loci*. În timp ce Flandra cuprinde atît comunitatea flamandă cît și regiunea flamandă, Valonia constă doar din regiunea valonă, suprapunîndu-se în mare măsură cu *ratione loci* a comunității franceze, dar fiind distinctă de *ratione materiae*.

În așteptarea unei soluții mai clare pentru regiunea Bruxelles-capitală, executivul regiunii Bruxelles operează în cadrul guvernului național. Regiunea administrativă Bruxelles-capitală este compusă din orașul Bruxelles și din alte 18 municipalități înconjurătoare. La început, regiunea Bruxelles-capitală nu a avut propriul său corp legislativ. În măsura în care sînt implicate probleme

„comunale”, normele comunității de limbă olandeză se aplică instituțiilor de limbă olandeză, normele comunității de limbă franceză se aplică instituțiilor de limbă franceză, iar legile naționale se aplică instituțiilor care aparțin ambelor comunități și persoanelor de pe teritoriul regiunii Bruxelles-capitală. Legile naționale se aplică problemelor regionale. Pentru acele probleme care sînt localizate pe teritoriul regiunii Bruxelles-capitală, este responsabil un comitet ministerial format dintr-un ministru și doi secretari de stat aparținînd cabinetului. Ei acționează prin consens; în absența consensului problema este deferită plenului cabinetului.

Comunitatea flamandă și regiunea flamandă au cîte un executiv și legislativ comun, care funcționează în comunitate ca puteri regionale, independent de guvernul și legislativul național. Regiunea valonă și comunitatea franceză au fiecare cîte un executiv și legislativ distincte, de asemenea independente de guvernul național și avînd competențe în problemele regionale, respectiv comunitare. Puterile comunității se preocupă de așa-numitele „probleme legate de persoane” și includ problemele sociale, de sănătate și asigurări sociale, alături de problemele culturale. Puterile regionale se întind de la protecția mediului, planificarea sistemului de sănătate, a asigurării cu locuințe și căile navigabile interne pînă la politica regională, politica energetică, problema locurilor de muncă și cercetarea științifică.

Rămîne întrebarea dacă planul legilor naționale și cel al decretelor regionale și comunale este o decizie corectă, sau dacă un transfer de autoritate mai cuprinzător către regiuni nu ar trebui să fie însoțit de acceptarea principiului priorității normelor naționale în condiții stricte. Sistemul prezent asigură doar aplanarea conflictelor de jurisdicție de către o nouă Curte de Arbitraj, care a început să lucreze în 1985 și care este compusă din șase vorbitori ai limbii olandeze și șase vorbitori ai limbii franceze, jumătate dintre ei fiind avocați iar cealaltă jumătate foști politicieni. Ea este investită cu puterea de a revizui din punct de vedere juridic legile pe baza puterii care îi este conferită de constituție și de drepturile fundamentale apărute de aceasta.

Distribuirea resurselor financiare către comunități și regiuni este punctul slab al reformei. Unitățile administrative componente primesc prelevări de la bugetul național și au numai o putere limitată de a stabili impozite proprii. Cu toate acestea, se simte în general că, pentru a fi în stare să-și pună în practică propriile politici în propriile domenii de jurisdicție, comunitățile și regiunile ar trebui să aibă propriile lor resurse financiare și să poarte întreaga responsabilitate financiară a politicilor lor.

În 1980, reforma statului nu a fost satisfăcătoare deoarece a fost omisă o soluție definitivă pentru regiunea Bruxelles. Problemele specifice Bruxelles-ului privesc delimitarea teritoriului său și protecția minorității flamande.

Regiunea Bruxelles-capitală și-a primit propriul ei corp legislativ și executiv, avînd aceleași competențe ca și omoloagele lor flamande și valone, doar prin amendamentele constituționale din 1988. Paritatea dintre membrii de limbă olandeză și cei de limbă franceză ai executivului, cu excepția președintelui, este garantată. Executivul acționează prin consens.

În regiunea Bruxelles, care aparține atît comunității franceze, cît și celei flamande, legile comunității franceze și ale celei flamande se aplică instituțiilor aparținînd comunității respective.

Legislația comunitară permite delegarea exercițiului puterilor ei în regiunea Bruxelles către comisiile comunității flamande sau franceze. Aceste comisii sînt compuse din membrii respectivi ai legislativului flamand sau francez din regiunea Bruxelles. Ei pot legifera într-o sesiune comună asupra „instituțiilor bi-comunitare” (acele instituții din Bruxelles care nu aparțin nici comunității franceze, nici celei flamande).

Un alt neajuns al reformei statale din 1980 este „dublul mandat”. Cu excepția comunității germane și a legislativelor din regiunea Bruxelles-capitală, pentru care se țin alegeri separate, toate celelalte legislative sînt formate din membri ai parlamentului național bicameral care sînt aleși în regiunile sau comunitățile corespunzătoare. În acest fel, independența regiunilor sau a comunităților de guvernarea la nivel național nu este încă efectivă.

Se așteaptă ca viitoarele amendamente constituționale să schimbe componența legislativelor. Membrii Camerei Reprezentanților (la nivel național) vor fi excluși de la participarea în legislativele regiunilor sau ale comunităților. Senatul (național) poate fi compus din membri ai acestor legislative pentru a garanta reprezentarea regiunilor la nivelul legislativ național. Puterile senatului vor fi probabil limitate.

În practică, actuala structură a statului este întrucîtva confuză, din cauza lipsei de claritate în termeni a legii și a caracterului incomplet al reformei. Nici un pachet omogen de decizii în politica locală nu a fost transferat comunităților sau regiunilor, iar limitele diferitelor domenii de jurisdicție sînt departe de a fi clare. Spre deosebire de alte state federale, normele naționale nu prevalează asupra normelor regionale sau comunitare. Cooperarea între diferitele nivele de guvernămînt este din această cauză indispensabilă pentru ca separarea puterilor să fie operațională.

Distribuirea resurselor financiare este guvernată de principiile responsabilității financiare a regiunilor și comunităților și de solidaritatea între entitățile federale și cele federate. Ultimele primesc prelevări de la bugetul național (în proporție de 40% din bugetul național). Puterile lor de a stabili impozite proprii sînt limitate. Pentru a menține un nivel de trai egal în toată țara, regiunile

mai puțin prospere (Valonia) pot primi de la nivel național un sprijin financiar suplimentar.

Neținînd seama de creșterea autonomiei regionale începînd cu 1989, legislativul național decide în esență ce mijloace financiare vor fi atribuite în continuare unităților componente. În general se consideră că pentru a fi capabile să-și pună în practică propriile politici în domeniile aflate în jurisdicția lor, comunitățile și regiunile ar trebui să dețină propriile lor resurse financiare și să aibă deplina responsabilitate financiară pentru politicile lor locale.

Un transfer suplimentar de putere către regiuni va avea probabil loc în viitorul apropiat. Puterile restante vor fi transferate de la nivel național către entitățile federale. Participarea regiunilor și a comunităților la negocierea și semnarea tratatelor internaționale va fi și ea extinsă.

Probleme lingvistice rămîn încă nerezolvate, una dintre ele fiind cea a micuței comunități din Fourons, care are o majoritate de limbă franceză, dar face parte din provincia de limbă olandeză Limburg. Crizele legate de această comunitate au provocat în ultimii douăzeci de ani căderea a trei guverne, cel mai curînd în 1987. Aceasta a dus la o nouă rundă de reforme constituționale, incluzînd alegerea directă a Consiliului Regional pentru Bruxelles, încorporînd măsuri de protecție a majorității din capitală. În același timp au fost transferate regiunilor Flandra și Valonia precum și comunităților lingvistice puteri suplimentare.

Dimensiunea sociologică

Din punct de vedere istoric, problema limbii a luat în Belgia forma luptei flamanzilor pentru egalitate cu belgienii de limbă franceză care formau elita conducătoare. În anii '60 ea a fost însoțită de o mișcare militantă a belgienilor de limbă franceză care afirmau că situația se schimbese radical, limba franceză fiind cea care suferea acum de pe urma discriminărilor. Această revendicare avea un anumit temei, dar — în parte datorită reformelor constituționale din ultimii ani —, nici una dintre părți nu are acum motive serioase de nemulțumire. Nedreptățile care au mai rămas au în esență o natură marginală.

Legile lingvistice din 1963 au promovat deschis egalitatea dintre cele două grupuri lingvistice. Cu toate acestea, ea i-a pus de fapt pe francezi în dezavantaj. Populația de limbă franceză din Bruxelles a fost afectată în mod direct. În special trei dintre prevederi au lovit-o puternic.

Prima dintre ele, locurile de muncă din administrația publică a Bruxellesului urmau să fie împărțită în proporție de cîte 50 % între cele două comunități lingvistice, deși Bruxellesul era francofon în proporție de patru cincimi. A doua, posturile de conducere din administrația publică urmau să fie accesibile numai candidaților care cunoșteau foarte bine ambele limbi. Cum clasa de mijloc flamandă vorbea foarte bine franceza, în timp ce clasa mijlocie valonă

se obosea rareori să învețe limba olandeză, aceasta din urmă era amenințată să fie exclusă din eşaloanele superioare ale administrației.

Ultima mare nedreptate viza înghețarea frontierelor lingvistice, care fuseseră revizuite înainte după fiecare din recensămintele care aveau loc din zece în zece ani. Aceasta însemna că vorbitorii limbii franceze din suburbiile de la periferia Bruxellesului urmau să rămână sub administrațiile de limbă olandeză chiar dacă deveneau majoritare.

Nu doar schimbările politice și constituționale au fost cele care au ajutat cauza flamandă. Schimbările economice, în special de după al doilea război mondial, au transformat Flandra din ceea ce o bancă flamandă de frunte descria a fi „o zonă agricolă înapoiată și săracită”. Începînd din 1945 investițiile, în special din străinătate, au curs în Flandra, atrase de apropierea sa de mare și de porturile mari ca Antwerp, de surplusul ei de forță de muncă și de salariile scăzute precum și de climatul ei industrial mai bun, măsurat printr-o incidență substanțial mai mică a grevelor. În același timp Valonia francofonă, împovărată de industria grea pe care o moștenise, intra într-o lungă perioadă de declin relativ.

Consecința este că astăzi Flandra este asemeni unei vitrine în care este etalată tehnologia modernă, în timp ce Valonia se luptă dureros să refacă diferența, avînd o rată mai mare a șomajului, o creștere economică mai înceată și o mult mai mică rată a profitului. Programul de cedare a puterilor din 1980 a dat executivului regiunii flamande controlul efectiv asupra economiei flamande, lăsînd executivului regiunii valone același responsabilități ca și în trecut.

Flamanzii au acum foarte puține motive de a se simți inferiori. Ei formează majoritatea, partea lor de țară este jumătatea cea mai prosperă și este guvernată de flamanzi, în interesul flamanzilor. În guvernul național al Belgiei influența lor este predominantă în ciuda formulei matematice concepute pentru a oferi vorbitorilor limbii franceze un procent de 50%. De exemplu, douăsprezece din ultimele treisprezece guverne au fost conduse de vorbitori ai limbii olandeze, cu o singură excepție, o administrație interimară care nu a durat decît cîteva luni.

În ceea ce îi privește pe vorbitorii limbii franceze, handicapurile create de legile lingvistice din 1963 s-au atenuat în timp. Tinerii francofoni ambițioși iau acum în serios studierea limbii olandeze, și există multe cazuri în care părinți francofoni își înscriu în mod deliberat copiii la școlile de limbă olandeză din Bruxelles, sau chiar îi trimit în orașele vecine din Flandra pentru a crește complet bilingvi.

La începutul anilor '70 principalele partide politice din Belgia (creștin-democrații, socialiștii și liberalii) s-au despărțit din considerente lingvistice în două partide distincte. Pînă la sfîrșitul acestui deceniu trei partide „lingvistice” au participat la guvernare: *Rassemblement wallon* în

1974-1977 și *Front démocratique des francophones* împreună cu *Volksunie* în 1977-1979.

Alegerile din anii '80 au avut ca rezultat un declin continuu al partidelor lingvistice. Chiar la apogeul lor ele au obținut împreună abia 22% din totalul voturilor și nu au obținut niciodată simpatia politică a majorității populației. În particular, după alegerile din 1985 *Rassemblement wallon* a dispărut, *Front démocratique des francophones* a ieșit din alegeri slăbit considerabil, iar *Volksunie* a pierdut și el câteva locuri. Ultimul a devenit totuși parte a coaliției formată după alegerile din 1987. Într-o perioadă de criză economică electoratul s-a reîntors la principalele partide politice.

Enclavele lingvistice de felul Fourons-ului rămân doar probleme localizate (și subiecte de interes pentru presă). Consecința a fost aceea că disputele lingvistice au dispărut din fruntea ordinii de zi a politicii belgiene. Dacă această stare de lucruri va continua, o grea povară va fi ridicată de pe conștiința belgiană.

Cîteva concluzii

Unele aspecte ale structurilor politice belgiene ar putea fi transferate cu folos altor societăți europene plurale. Acestea includ: folosirea reprezentării proporționale în toate alegerile; cerința ca fiecărei comunități să-i revină o proporție fixă din toate ministerele; cedarea, atît către autoritățile geografice cît și celor ale comunităților (în acest caz lingvistice) a unor importante puteri economice, sociale și culturale, și măsuri instituționale de felul procedurii „semnalului de alarmă” și a Curții de Arbitraj, pentru a încerca evitarea sau pentru rezolvarea disputelor dintre comunități.

Ceea ce Belgia ar putea împrumuta altora cu cel mai mare folos s-ar putea să nu fie, din nefericire, transferabil. Este vorba de spiritul de compromis care pare a fi adînc înrădăcinat în psihicul belgian. El este nu numai rezultatul faptului că adăpostește diferite comunități, dar și al succesiunii puterilor de ocupație cu care a trebuit să trăiască peste cinci secole - burgunzii, spaniolii, austriecii, francezii și olandezii. De cele mai mult ori belgienii au fost capabili să ajungă la un modus vivendi cu ocupanții lor, care le-a dat posibilitatea să-și trăiască viețile în circumstanțe tolerabile. Avînd această istorie, belgienii au găsit în general mijloacele de a-și rezolva propriile lor dispute, sau cel puțin să le țină în frîu pînă cînd pasiunile se vor fi domolit. □

Note

1) Articolul despre Belgia a fost publicat pentru prima oară în două părți, profesorul Bossuyt fiind autorul primei părți, care trata în principal măsurile constituționale, iar Dick Leonard fiind autorul părții a doua, asupra limbii și problemelor sociologice din Belgia de astăzi. Pentru această ediție cele două secțiuni au fost contopite. Majoritatea, dar nu toată prima parte a articolului, de la începutul textului pînă la sfîrșitul capitolului despre *Reforme constituționale din anii '80*

este opera profesorului Bossuyt și, similar, majoritatea, dar nu întregul text de la începutul capitolului *Dimensiunea sociologică* până la sfârșitul lucrării îi aparține lui Dick Leonard.

2) Femeile au trebuit să aștepte acordarea dreptului la vot până în 1948.

3) Vezi de asemenea hotărîrea Curții Europene de Justiție din 27 iulie 1968 în cazul lingvistic belgian. De asemenea și Belgium's Wallons and Flemings, MRG Report, 1980.

Constituția Belgiei (1831), revizuită în 1980.

Articolul 3 bis

Belgia cuprinde patru regiuni lingvistice: regiunea de limbă franceză, regiunea de limbă olandeză, regiunea bilingvă Bruxelles-capitală și regiunea de limbă germană

3 trente

Belgia cuprinde trei comunități culturale: franceză, olandeză și germană. Fiecare comunitate se bucură de puterile cu care este investită de Constituție și de legile care urmează să fie adoptate în virtutea ei.

Articolul 59 bis

Se vor înființa un Consiliu Cultural al comunității culturale franceze, format din membri ai grupului parlamentar de limbă franceză din ambele camere și un Consiliu Cultural al comunității culturale olandeze, format din membri ai comunității lingvistice olandeze.

Articolul 59 trente

Se va înființa un Consiliu Cultural al locuitorilor de limbă germană din cantoanele din est.

Articolul 107 bis

Belgia este formată din trei regiuni: regiunea Valonia, regiunea Flandra și regiunea Bruxelles.

(Minorities and Autonomy in Western Europe, A Minority Group Report, London, 1991)

Minorități în Olanda

FRED GRÜNFELD

Numele statului: Koninkrijk der Nederlanden.

Statutul constituțional: democrație parlamentară, monarhie constituțională.

Organizații internaționale în care este membră: ONU, Comunitatea Europeană, Consiliul Europei, CSCE.

Alianțe politice/militare: NATO.

Populația: 15.036.000

Minorități: frizii, „noi minorități“ formate din surinamezi, antilezi, indonezieni (inclusiv molukani), marocani, turci, greci, spanioli, portughezi, iugoslavi.

Limba: olandeză.

Religia: catolică (o treime), biserici protestante (o treime), altele sau fără afiliere religioasă (o treime).

Populația Olandei este formată dintr-o mulțime de grupuri minoritare. În comparație cu alte societăți pluraliste, este de remarcat faptul că aceste minorități nu sînt de origine etnică sau națională, cu singura excepție a frizilor din nord. Legitimitatea autorității centrale nu a fost pusă niciodată sub semnul întrebării de diferitele grupuri etnice, religioase, regionale sau culturale ale țării.

Fundalul istoric

La origine, minoritățile s-au bazat pe denumirile religioase. O latură etnică a pătruns în societatea olandeză destul de recent odată cu sosirea muncitorilor străini din fostele colonii olandeze, descriși deseori prin termenul de „minorități noi“.

Aceștia din urmă au venit în Olanda în cursul ultimilor douăzeci de ani în căutare de muncă, la început cu intenția de a rămîne doar pentru o perioadă

scurtă. Primul astfel de grup aparținând noilor minorități a venit din bazinul mediteranean (în principal din Spania, Portugalia, Turcia și Maroc) și nu avea cetățenia olandeză. Al doilea val a sosit în jurul anilor '70 din fostele colonii olandeze din America Latină și Centrală (din Surinam și din Indiile Olandeze de Vest); acestea aveau cetățenia olandeză. Împreună, membrii grupurilor aparținând „noilor minorități” formează astăzi peste 6,5% din populația Olandei.

„Vechile minorități” pot fi împărțite, în mare, în catolici (38%), localizați în principal în provinciile din sudul Olandei și protestanți (31%), împărțiți în membrii bisericilor calviniste și alte denominații protestante mai liberale. Deși distincțiile de acest fel provin din apartenența la diferite grupuri religioase, implicațiile acestei apartenențe s-au extins mult dincolo de problemele legate de biserică și au jucat astfel un rol important în politica și în societatea olandeză în general.

Ca rezultat al coexistenței pașnice a grupurilor minoritare, Olanda a dobândit reputația de a fi o societate relativ tolerantă. Din cauza acestei tradiții, alte grupuri, cum ar fi hughenoții și evreii, au ales la rîndul lor să se stabilească aici. După o perioadă inițială, libertatea religioasă și drepturile egale le-au fost acordate și acestora.

A fost această reputație de toleranță o expresie a solidarității cu alte minorități, sau a fost doar reflectarea unei atitudini de indiferență? Nu trebuie uitat că doar aproape 20% din populația evreiască din Olanda antebelică a supraviețuit celui de-al doilea război mondial. În nici o altă țară occidentală ocupată de germani pierderile de vieți în rîndul evreilor nu au fost atât de mari precum cele din Olanda¹. Analizarea cauzelor acestei tragedii se află dincolo de scopul acestui raport, dar — cu siguranță, în cazul din acest exemplu — există o urmă de îndoială asupra măsurii în care coexistența pașnică din societățile pluraliste rezistă la testul situațiilor limită atunci cînd o societate este ocupată sau amenințată.

„Vechile” grupuri minoritare și politica de compromis

Timp de decenii - pînă la mijlocul anilor '60 - viața politică, socială și culturală din Olanda a fost descrisă de termenul „pilonizare” (*verzuiling*). (Un alt termen pentru o astfel de segregare denominațională este „columnizare”). Un „pilon” constă dintr-un conglomerat de populație aparținând tuturor păturilor sociale, care sînt unite printr-un complex de organizații și instituții sociale înrădăcinate în aceeași religie sau ideologie. Întrebarea cheie este cît de unite erau aceste grupuri de populație și în ce fel s-a ajuns la forma de unitate politică națională prin care a putut fi atins consensul.

Principalii trei „piloni” erau cel catolic, cel protestant și cel socialist: fiecare dintre aceștia reuneau partide politice, sindicate, ziare și organizații de radio și televiziune. Catolicii și protestanții conduceau de asemenea majoritatea

școlilor din Olanda, care sînt subvenționate în totalitate de guvern. Liberalii și conservatorii nu și-au construit niciodată proprii lor „piloni”, deși au avut legături strînse cu organizațiile salariaților și, într-o măsură mai slabă, cu ziarele și companiile de radio și televiziune².

O mai bună înțelegere a solidarității interrelațiilor din cadrul unui „pilon”, odată cu cea a diviziunilor dintre „piloni”, poate fi obținută referindu-ne la cîteva rezultate ale unei cercetări desfășurate în 1964:

a) Catolicii: 81% dintre membrii sindicatului NKV, 76% dintre ascultătorii postului de radio KRO și 72% dintre cititorii ziarului *Volkskrant/Tijd* au votat pentru KVP (Partidul Popular Catolic);

b) Protestanții: 68% dintre membrii sindicatului CNV, 72% dintre ascultătorii postului de radio NCRV și 95% dintre cititorii ziarului *Trouw* au votat pentru ARP (Partidul Anti-Revoluționar) sau CHU (Partidul Creștin Istoric);

c) Socialiștii: 78% dintre membrii sindicatului NVV, 76% dintre ascultătorii postului de radio VARA și 68% dintre cititorii ziarului *VrijeVolk/Parool* au votat pentru pV/dA (Partidul Social-Democrat).

După al doilea război mondial socialiștii nu au urmărit formarea propriului lor „pilon”, ci au sperat să realizeze o breșă prin atragerea membrilor diferitelor denominații religioase. Totuși, în mare măsură aceste eforturi au eșuat din cauza faptului că grupările confesionale tradiționale au opus o rezistență încăpățînată; de pildă, în 1954 episcopii catolici au ordonat membrilor bisericii catolice să nu se alăture NVV-ului și să nu asculte postul de radio VARA sau să citească ziarul socialist.

În consecință, solidaritatea din interiorul „pilonilor” a rămas puternică, iar contactele între diferitele grupuri au fost minime - în mod sigur la nivelul membrilor obișnuiți, deși în rîndul elitei existau mai multe contacte între membrii diferiților „piloni”. Existau, de exemplu, un anumit număr de organizații „umbrelă” (de pildă, în domeniul economic) în care erau reprezentați toți „pilonii”. Acestea au jucat un important rol consultativ pentru guvern, iar astfel de structuri erau necesare pentru a contracara tendințele centrifuge ale „pilonizării”.

Nici unul dintre partidele politice ale vreunui „pilon” nu a obținut majoritatea voturilor în alegeri, diferite partide politice fiind din acest motiv obligate să coopereze în guverne de coaliție. Rolul liderilor politici a trebuit cu necesitate să fie îndreptat către o politică de compromis. În acest fel ei puteau să își mențină pozițiile de putere în interiorul propriilor lor grupuri și să țină grupurile separate ca să evite conflictele dintre ele. Cu alte cuvinte, opțiunile politice dinamice trebuiau să facă loc distribuției proporționale a puterii și resurselor pentru ca „fiecare să poată fi stăpîn în propria lui casă cît timp casa este plătită din punga publică”.

Este posibil să identificăm câteva caracteristici ale acestei politici a compromisului:

a) era o politică pragmatică, întreprinzătoare, orientată spre rezultate concrete;

b) în acceptarea sau tolerarea pragmatică a celorlalți „piloni” s-a ajuns la un fel de „acceptare a dezacordului”: majoritatea a ținut cont de sentimentele diferitelor minorități și nu a adoptat o politică prin care ar fi putut contrazice principalele convingeri ideologice ale acestor minorități, deciziile sensibile fiind luate numai după consultări cu aceste minorități;

c) întâlniri cheie între liderii „pilonilor” au avut loc de fiecare dată când intervenea o criză;

d) a existat o distribuie „dreaptă” a puterii și a banilor;

e) s-a dezvoltat o tendință spre depolitizare, prezentând problemele politice sensibile ca fiind mai curând complicații tehnice;

f) a apărut de asemenea o tendință de păstrare a secretului, pentru ca elita să poată căuta și găsi compromisurile acceptabile fără să fie deranjată de intervenția populară;

g) guvernul a ajuns să fie perceput ca fiind neutru, deși investit în același timp cu o mare autoritate;

Pentru această formă de politică a avut o importanță centrală faptul că alegătorii au avut încredere și și-au stimat liderii, fiind de acord cu această politică de compromis pentru a rezolva problemele într-un mod armonios. Totuși, această atitudine a luat sfârșit, din mai multe motive, la mijlocul anilor '60.

Democratizare și politizare

În politica internațională au avut loc o serie de evoluții care au avut un puternic impact asupra vieții politice din Olanda. După diminuarea intensității războiului rece, sistemul mondial bipolar a fost înlocuit de un sistem policentral, în timp ce percepția olandeză a celui mai puternic aliat al ei, Statele Unite, s-a schimbat ca rezultat al ultimelor acțiuni externe (Vietnam) și interne (Watergate).

O conștiință crescândă a dihotomiei Nord-Sud, însoțită în anumite sectoare de populație de admirația față de eroii revoluționari ai Lumii a Treia și de idealurile lor au avut ca rezultat lărgirea înțelegerii oarecum înguste a rolului țării în politica internațională. Acești factori nu au avut ca rezultat doar discutarea mai deschisă a politicii internaționale olandeze, dar a dat de asemenea naștere unor vederi conflictuale asupra problemelor de politică internă.

Creșterea economică puternică din anii '50 și '60 au creat noi tensiuni sociale, pe măsură ce un număr din tot mai mare de oameni a devenit mai afectat de inegalitățile sociale decât de creșterea economică absolută. Vechile legături sociale au slăbit și mulți tineri și-au creat propria subcultură. Aceste evoluții au

condus la cereri pentru o mai mare participare și democratizare în numeroase domenii - exprimate prin, de exemplu, revoltele studențești din și de după 1968. Rezultatul a fost o contestare a autorității și un declin al respectului pentru liderii politici.

Aceasta a dus de asemenea la o polarizare în și între partidele politice și la crearea unor grupuri sociale centrate pe o singură temă. Această emancipare a intereselor sectoriale a cauzat în schimb declinul loialității în interiorul „pilonilor”, iar partidele confesionale au început să-și piardă sprijinul în alegeri. Punând accentul în alegeri pe diferențele ideologice, liderii politici au ajuns să formeze din ce în ce mai greu cabinete de coaliție, deși sistemul electoral făcea inevitabile astfel de coaliții.

Nu a mai fost posibil nici să se organizeze întâlniri secrete la nivel înalt, deoarece membrii de rând doreau să aibă un cuvânt de spus în procesul luării deciziilor. Libertatea de acțiune a liderilor politici s-a diminuat puternic în cursul anilor '70, membrii de rând ai partidelor politice câștigând mai multă putere și cerînd să fie consultați în toate dezbaterile importante pentru luarea deciziilor, inclusiv în stabilirea componenței guvernului.

Mai mult, guvernele recente nu au avut decît o mică majoritate în parlament, iar baza lor a devenit și mai instabilă deoarece, chiar și în partidele politice care sprijineau guvernul, acei membri care aveau opinii contrare au devenit mult mai agresivi. Activitatea politică a devenit mai interesantă: au avut loc conflicte între guvern și parlament asupra multor subiecte cum ar fi avortul, politicile socio-economice, embargoul asupra Africii de Sud, problema rachetelor de croazieră etc.

Într-o măsură din ce în ce mai mare, conflictele, atît cele asupra problemelor de politică internă cît și a celor de politică externă, au putut fi caracterizate drept conflicte între stînga și dreapta spectrului politic. Această tendință a fost reîntărită din cauza pierderii puterii de către „pilonii” catolic și protestant, care în realitate au dispărut ca entități separate.

Cel al catolicilor - cea mai mare minoritate din Olanda, cu o poziție centrală în sistemul politic olandez, care a înfăptuit într-o oarecare măsură emanciparea lor - a fost primul care s-a prăbușit. Mulți dintre cei din tînăra generație, în special dintre catolici, s-au rupt de comunitatea lor religioasă. Partidul politic catolic (KVP) și-a micșorat în anii '70 numărul de membri pînă la jumătate din cel al anilor '50. În 1980 el s-a unit cu două alte partide confesionale (CHU și ARP) pentru a forma Apelul Democratic Creștin (CDA); sindicatul catolic s-a contopit cu sindicatul socialist pentru a forma în cele din urmă Federația Sindicală Olandeză (FNV).

Dintre ziarele catolice, unul și-a încetat apariția, iar celălalt a devenit un important ziar de stînga. În parte ca rezultat al acestui lucru, noul partid

confesional și-a pierdut electoratul de stînga și a devenit din ce în ce mai mult un partid conservator. La alegerile municipale din 1984 el și-a pierdut poziția majoritară în sudul predominant catolic, iar în unele orașe din sud Partidul Social Democrat (Pv/dA) a devenit pentru prima oară partidul majoritar.

Mai tîrziu CDA s-a stabilizat și și-a recăpătat puterea, devenind din nou partidul majoritar. El și-a menținut de asemenea poziția majoritară în toate cabinetele olandeze de coaliție, iar influența sa politică nu s-a diminuat. Dimpotrivă, celelalte partide politice - liberalii și socialiștii - își adaptează în prezent vederile politice după acest partid confesional, deplasîndu-se astfel către centrul spectrului politic. Această evoluție a cauzat o puternică scădere a electoratului lor tradițional, în special al celui al Partidului Social-Democrat care este văzut ca intrînd în anii '90 fără nici o bază ideologică. Această „depilonizare” a avut pe termen lung un impact enorm asupra Partidului Socialist care a sîrșit prin pierderea electoratului său tradițional.

Olanda rămîne totuși o țară a minorităților; iar cei aflați la putere continuă să trateze cu același respect sentimentele și convingerile celorlalte minorități, încercînd să nu le ofenseze sensibilitatea. Dacă procedează totuși altfel, după cum s-a întîmplat în cazul desfășurării rachetelor de croazieră, o fac fără convingere: unii susținători ai deciziei finale au deplîns faptul că această hotărîre a trebuit să fie luată pe baza unei majorități restrînse.

Frizii

Frizii sunt singura minoritate lingvistică indigenă din Olanda. Ei se află în principal în provincia Friesland din nord-vestul Olandei, care cuprinde și cîteva insule. Din cei 550.000 de locuitori, aproape 400.000 sunt frizi și există probabil alți aproape 300.000 care locuiesc în afara provinciei. Mulți locuitori ai orașelor vorbesc „friza citadină”, un dialect frizo-olandez datînd din secolul al XVII-lea. Atît limba cît și cultura friză au fost revigorate și nutrite de mișcarea frizilor, care a cunoscut apogeul la începutul secolului al XX-lea.

Friesland este unică între cele unsprezece provincii olandeze prin faptul că locuitorii au dreptul să vorbească și să scrie în limba lor maternă, considerată a doua limbă oficială alături de limba olandeză. Friza a fost de asemenea recunoscută din 1955 ca limbă de predare, iar din 1975 guvernul olandez a acceptat propunerea ca ea să fie folosită în școlile primare și să constituie un obiect de studiu obligatoriu. Limba este studiată de asemenea și în colegii și universități din alte regiuni ale Olandei.

Frizii au un puternic atașament față de casa regală de Orania, și din acest motiv nu au organizat niciodată o mișcare separatistă, ci au rămas loiali Regatului Olandez. Autonomia lor culturală a fost salvagardată. Frizii au propriul lor partid politic prin care să își apere interesele, care a cîștigat totuși numai 6,09% din voturile frizilor în alegerile pentru Consiliul Provincial Frizan din 1991. Țelul

principal al acestui partid a fost păstrarea autonomiei culturale și nu a dovedit nici o altă ambiție politică care să depășească acest scop.

Noile minorități

În martie 1991 existau în Olanda 703.597 de străini înregistrați (4,68% din totalul populației). Cea mai importantă creștere a numărului lor a avut loc după 1960; această evoluție a fost rezultatul sosirii muncitorilor străini - în special turci și marocani - împreună cu familiile lor. Imigrarea muncitorilor străini a încetat acum, dar aparținătorii celor aflați deja în țară au încă permisiunea de a se muta în Olanda. Într-adevăr, în condițiile declinului economic actual, stabilirea în Olanda este permisă numai în scopul reunificării familiilor.

Rata medie a fertilității femeilor non-olandeze este de peste două ori mai mare decât rata fertilității femeilor olandeze: o medie de 5,1 copii pentru marocani, 3,2 pentru turci și 1,5 pentru olandezi. Mai mult, ca rezultat al structurii de vîrstă relativ tînără a grupului, rata mortalității residenților de altă naționalitate este uneori de trei ori mai mică decât cea a olandezilor. La începutul lui 1984, aproape 60% dintre străini trăiau în Olanda de mai mult de cinci ani. Acești residenți de altă naționalitate au avut pentru prima oară dreptul să participe la alegerile municipale în 1986, atît ca alegători cît și în postura de candidați.

Spre deosebire de acest grup, aproximativ 280.000 de persoane din Surinam și din alți caraibieni (1,86% din populație) locuiesc în Olanda, ridicînd astfel procentul noilor minorități la 6,54%. Pînă la obținerea independenței de către Surinam în 1975, surinamezii erau cetățeni olandezi și puteau să se deplaseze liberi dintr-o regiune în cealaltă. Acei surinamezi care locuiau în Olanda în momentul obținerii independenței au rămas cetățeni olandezi. În practică această distincție nu a fost atît de rigidă precum pare, iar cetățenii surinamezi au putut în continuare să intre în Olanda, deși cu unele restricții, în timp ce reunificarea familiei și strămutarea sunt relativ ușoare.

Este de așteptat o creștere a numărului de oameni aparținînd acestor grupuri în viitor. De exemplu, în 1951, cînd au sosit în Olanda, sud-molukanii numărau 13.000 de persoane, acest număr crescînd în 1981 la 40.000 de persoane. Mai mult, ei tind să se concentreze în anumite zone, cum este Amsterdamul, unde, în 1991, 9,7% din totalul populației era formată din surinamezi și caraibieni, iar 8,7% avea o ascendență turcă sau mediteraneană, aceste grupuri constituind 38,13% din populația în vîrstă de pînă la 17 ani a Amsterdamului.

Cînd au sosit primii muncitori străini, se credea că ei vor rămîne o perioadă scurtă. Cu toate acestea, la începutul anilor '80 a devenit clar că nu acesta era cazul. Natura permanentă a stabilirii acestora a transformat Olanda într-o societate multiculturală.

Ca răspuns, guvernul olandez a stabilit următoarea politică: scopul oficial este de a-i integra pe străini în societatea olandeză simultan cu asigurarea

posibilității de a-și păstra identitatea. În același timp a fost recunoscut faptul că asemănările dintre grupurile minoritare erau mai mari decât diferențele dintre ele. Aceste asemănări au fost identificate ca fiind de structură, fiind cauzate de poziția lor în societatea olandeză. Nivelul lor educațional este scăzut, asigurarea cu locuințe este precară, iar rata șomajului în rândul lor este cel puțin de două ori mai mare decât cea a altor locuitori ai Olandei.

La mijlocul anului 1987, rata șomajului pentru diferitele grupuri era următoarea: olandezi 13%, surinamezi 27%, antilezi 23%, turci 44%, marocani 42%. Mai mult, în comparație cu situația din 1983, poziția noilor minorități s-a înrăutățit. Folosind 100 ca indice pentru 1983, rata șomajului pentru olandezi a scăzut la 88 în timp ce pentru celelalte grupuri ea a crescut: la antilezi la 138, la surinamezi la 137, la turci la 114, iar la marocani la 126.

În ciuda obiectivului declarat al politicii de ajutorare a minorităților, realitatea este că poziția lor se înrăutățește, după cum demonstrează rata șomajului în Amsterdam, unde este evident că minoritarii de vîrste cuprinse între 18 și 64 de ani sînt afectați de șomaj mult mai puternic decât olandezii.

Reorganizarea industriei olandeze în anii '80 a cauzat în principal pierderea slujbelor celor care aveau un nivel educațional scăzut. Aproximativ 75% dintre membrii noilor minorități au absolvit numai școala primară, în timp ce acest lucru este adevărat pentru numai 14% din populația olandeză de sex masculin. Există o nevoie urgentă pentru un efort de mobilizare în vederea școlarizării și calificării pentru a depăși problemele alarmante ale noilor minorități.

Amsterdam - populația și rata șomajului

	Populația totală	0-17 ani	18-64 ani	% din tot. șomerilor
Surinamezi	8,3%	15,14%	7,14%	10,57%
Antilezi	1,4%	2,36%	1,32%	2,59%
Turci	3,5%	7,31%	2,90%	4,89%
Marocani	5,2%	13,32%	3,79%	5,84%
Alți străini	7,7%	8,56%	8,33%	7,63%
<u>Olandezi</u>	<u>74,0%</u>	<u>53,40%</u>	<u>76,23%</u>	<u>68,47%</u>
Total	702.731	117.008	474.311	65.309

Cifre din ianuarie 1990, cifra populației totale din 1991.

Cîteva concluzii

Cercetări cuprinzătoare au arătat că discriminare rasială sistematică nu există și nu a existat niciodată în Olanda, deși a fost identificată o creștere a

numărului incidentelor rasiale. Nu mai puțin însă, există un larg consens în societatea olandeză asupra faptului că discriminarea este cu totul inacceptabilă.

O explicație posibilă a acestui consens poate fi cultura politică a societății olandeze. Din cauza vechii despărțiri în „piloni”, în care suveranitatea internă a fiecărei părți a societății era acceptată („stăpîni în propria casă”), noilor minorități nu le-a fost impusă cu forța asimilarea. Nu a fost socotit necesar ca ele să-și abandoneze identitatea pentru a se integra în societatea olandeză, o societate în care sentimentele naționale puternice au fost absente.

Totuși, în condițiile unei economii în declin, competiția dintre oameni este mai ascutită și mai directă. Această competiție poate să dea naștere unor prejudecii, care, cu toate acestea, nu determină întotdeauna comportamente discriminatorii. Există o conștiință a existenței acestor probleme în societatea olandeză, ceea ce este deja un pas către depășirea lor. De aceea putem spera că și în viitor conviețuirea olandezilor cu aceste noi minorități va fi încununată de succes. □

Traducere de Silviu-Ioan Balla

Note

1) În 1940 existau 128.000 de evrei olandezi; 107.000 dintre aceștia au fost deportați în lagărele de concentrare, dintre care au supraviețuit 5200. Disparația a 101.800 de evrei - aproximativ 80% din comunitatea evreiască din Olanda antebelică - trebuie comparată cu dispariția a 28% dintre evreii din Belgia, 15% în Luxemburg, 19% în Franța, 74% în însăși Germania, 1% în Danemarca și aproape 15% în Italia. (În unele țări numărul vieților omenești pierdute diferă în funcție de numărul evreilor care locuiau în aceste țări înainte de război).

2) Timpul de emisie la radio și la televiziune este distribuit în Olanda în funcție de numărul de aderenți ai fiecărei companii de radio sau televiziune și este plătit de guvern.

(Minorities and Autonomy in Western Europe, A Minority Rights Group Report, London, 1991)

Ironiile ecumenismului

ALAN W. BLACK

Principalul argument al acestui articol este că ecumenismul are numeroase aspecte ironice sau paradoxale inerente. O examinare a cauzelor și consecințelor acestor incongruențe este importantă pentru înțelegerea rezultatelor din trecut, a situației prezente și a perspectivelor mișcării ecumenice.

Poate că ironia fundamentală a ecumenismului constă în faptul că deși atât de multe biserici și confesiuni și-au declarat dorința de unitate creștină, atât de puține au reușit cu adevărat să depășească obstacolele din calea unirii.¹ Unii autori au argumentat că aceasta nu este cu adevărat o incongruență, deoarece „unitate“ și „unire“ nu sînt unul și același lucru; putem avea una dintre ele fără a o avea și pe cealaltă.² Chiar dacă sîntem de acord cu aceasta, trebuie recunoscut că multe încercări de a obține o mai deplină unitate creștină, sub forma unirii între biserici sau sub orice altă formă, nu au îndeplinit așteptările celor care s-au angajat în cel mai activ mod într-unul sau altul dintre aceste procese. Deși aceasta i-a adus pe unii în pragul disperării în ceea ce privește posibilitatea de a mai progresa în această direcție, alții au arătat că relațiile dintre multe biserici sînt acum mult mai cordiale decît erau altădată și că experiența a arătat că răbdarea și stăruința sînt necesare dacă se dorește rezolvarea unor diferende adînc înrădăcinate și care durează multă vreme.

Probleme pe calea spre unire

Unul dintre motivele pentru care evenimentele nu au împlinit așteptările unor ecumeniști rezidă într-o altă ironie, și anume aceea că eforturile de a uni diferite denominații au tins să producă unele conflicte în interiorul acestora³ sau, mai general, că însăși căutarea unității este o sursă de discordie⁴. Rădăcinile acestei ironii se află adesea în faptul că denominațiile existente sînt formate din diferite partide și facțiuni. Aceste partide pot fi ele însele continuatoare ale unor curente care au existat anterior, cum este cazul aripilor “Low” și “High” ale

metodismului britanic⁵, sau pot fi prezente în denominații care nu sînt rezultatul unor contopiri, cum este cazul partidelor catolice, evanghelice și de centru din cadrul Bisericii Angliei. Ca o altă ironie, facțiuni care în condiții normale ar fi fost oarecum ostile una alteia au format uneori alianțe temporare pentru a se opune anumitor propuneri de unire. Astfel, unii anglo-catolici și evanghelici anglicani au format o astfel de alianță pentru a se opune planului din 1968 de unire a bisericilor Anglicane și Metodiste din Anglia⁶; la fel au procedat și în cazul planului de unire din 1972 în care erau implicate cinci denominații din Noua Zeelandă⁷. Opoziția față de o anumită propunere de unire izvorăște uneori dintr-o altă ironie, și anume aceea că prin apropierea de un partener ecumenic există pericolul de a te îndepărta de alți parteneri potențiali. Reginald Fulles formulează această dilemă în cazul Bisericii Angliei după cum urmează:

*Ecumeniștii anglicani autentici privesc întotdeauna în trei direcții: spre Roma, spre ortodoxia răsăriteană și spre protestantism... Aceasta înseamnă că dacă dorim unitatea în toate cele trei direcții, nu trebuie să facem în nici una dintre ele vreun pas care ne-ar putea îndepărta de celelalte două. Prețul acestei viziuni: anglicanii inițiază deseori mișcări spre unitate, dar atunci cînd un plan este pus la punct încep să găsească obiecții și să îl retragă în ultimul minut.*⁸

Peter Staples a sugerat un alt mod de a privi acest fapt. El emite ipoteza că bisericile care au un stil parlamentar de luare a deciziilor, dar care sînt caracterizate de puternice controverse asupra problemelor ecumenice, este foarte probabil să participe la procesele ecumenice pentru a-și mulțumi membrii care sînt în favoarea ecumenismului; cu toate acestea, ca răspuns la dorința celorlalți membri de a-și păstra identitatea, este foarte probabil ca aceste biserici să respingă propunerile concrete de unire.⁹

Este inevitabil, de asemenea, ca dialogurile oficiale sau negocierile dintre denominații să fie încredințate unui număr relativ mic de persoane alese sau numite. În cursul discuțiilor lor, acești reprezentanți pot ajunge la o mare încredere și înțelegere reciprocă. Prin contrast, este improbabil ca marea majoritate a membrilor de rînd să aibă astfel de contacte intensive și extensive cu omologii lor din celelalte denominații implicate în negocieri. În consecință, ei au mult mai puține ocazii să ajungă la o asemenea încredere și înțelegere. Aceasta poate deveni o problemă critică atunci cînd rezultatele dialogului sau ale negocierilor sînt prezentate acestor denominații pentru a fi aprobate. Mai mult chiar, procesele oficiale de negocieri sau de dialog durează deseori mai mulți ani, timp în care cei care au autorizat la început discuțiile vor fi tot ce se poate înlocuiți de alții, care pot sau nu să fie la fel de entuziaști față de activitățile ecumenice. Cei angajați în discuții sînt puși în fața unei dileme: dacă acționează prea încet, există pericolul ca oamenii să se simtă frustrați de lipsa unui progres sau chiar să se plictisească de întregul proces.

Odată ce o bază pentru apropierea unor denominații este formulată, ea este înaintată pentru evaluare la diferitele nivele ale acelor denominații. În relație cu aceste reacții, propunerile pot fi adoptate, modificate sau abandonate. Din cauza pericolului ca disidenții să refuze să participe la orice nouă înțelegere și, în unele cazuri, să constituie o biserică „continuatoare” care își păstrează credințele și practicile tradiționale, în mod obișnuit este necesar un grad ridicat de consens pentru adoptarea propunerilor de unire a bisericilor. Există în aceasta o dublă ironie: dacă, pentru a micșora posibilitatea formării unor biserici „continuatoare” viabile, este necesară o foarte mare majoritate favorabilă unei anumite propuneri, există pericolul ca o mică minoritate să se pună în calea realizării dorințelor majorității. Aceasta este ceea ce s-a întâmplat în cazul planului din 1968 de unire între anglicani și metodiști și în cel al propunerilor de acord din 1980 din Anglia. Dacă, pe de altă parte, aceste propuneri nu sînt adoptate decît cu o mică majoritate, crește riscul de a lua ființă una sau mai multe biserici „continuatoare”, risc întărit de faptul că nu există nici un impediment legal pentru înființarea și funcționarea lor; într-un caz limită, se poate ajunge în cele din urmă la o biserică formată prin unire și la tot atîtea denominații „continuatoare” cîte existau înainte de unire. Din diferite rațiuni constituționale sau de altă natură, acest scenariu limită s-a realizat de foarte puține ori. Cu toate acestea, în cazul multor uniri, cum este cazul formării Bisericii Unite Libere a Scoției, a Bisericii Reformate Unite din Anglia, a Bisericii Unite a Canadei și a Bisericii Unite din Australia, care s-au format prin contopirea a trei denominații, au apărut două denominații „continuatoare”, astfel încît în prezent există la fel de multe denominații ca și înainte, deși proporțiile relative ale acestor denominații s-au schimbat. Dacă planul de unire între anglicani și metodiști ar fi fost pus în aplicare, ar fi fost posibil ca acum să existe două biserici „continuatoare”, pe lîngă biserica unită. În acest caz, ca rezultat al unirii bisericilor în final nu am fi avut mai puține, ci mai multe denominații decît la început, ceea ce ar fi fost într-adevăr ironic.

Speranțe care inspiră unirile

În spatele multora dintre conflictele asupra ecumenismului se află diferite speranțe, împreună cu temerile care le corespund.¹⁰ Dacă aceste speranțe și temeri sînt întemeiate în fiecare caz în parte, acestea sînt, în egală măsură, chestiuni care pot, la fel de bine, genera conflicte de opinii. Vom examina acum cîteva dintre principalele speranțe și temeri.

Una dintre speranțe este aceea că o biserică unită va fi mai cuprinzătoare decît oricare dintre denominațiile existente. Aceasta ar putea, în principiu, să îmbrățișeze nu numai diferențele de tradiție creștină ci și diferențele social-culturale cum sînt cele de clasă, rasă, etnie și naționalitate. Cu alte cuvinte,

unitatea nu ar fi incompatibilă cu o diversitate legitimă și fructuoasă. ¹² Temerea „corespondentă“ este că unitatea ar putea duce la uniformitate, înăbușind diversitatea legitimă și creatoare, foarte probabil prin mijloace autoritare. ¹²

O altă speranță este că unitatea va face posibilă o mai deplină înțelegere și exprimare a întregului adevăr al credinței creștine, în comparație cu care mărturia denominațiilor existente este privită ca incompletă. ¹³ Împotriva acestora se ridică temerea că realizarea unității ar putea duce, prin compromisuri, la sacrificarea unor aspecte esențiale ale credinței creștine sau la o formă de indiferentism față de aceste aspecte.

O a treia speranță este că unitatea va da bisericii posibilitatea de a-și îndeplini într-un mod mai adecvat menirea pe care o are în această lume. Temerea care se opune acestei viziuni este că unitatea ar putea duce la crearea unei structuri organizaționale atât de împovărătoare încât va înșela toate aceste așteptări.

O altă speranță este aceea că unitatea bisericii va fi atât o expresie, cât și un stimul pentru reînnoirea ei. Această speranță este exprimată uneori sub forma „principiului protestant“, *ecclesia semper reformanda*, deși trebuie să fim drepecți și să spunem că și biserica romano-catolică și-a manifestat, în special după Vatican II, preocuparea pentru reînnoire. ¹⁴ Temerea exprimată aici este că tradiția vie, numită uneori „substanța catolică“, se va pierde. Această idee este exprimată concis în dicționarul „ceea ce este adevărat nu este nou, iar ceea ce este nou nu este adevărat“ ¹⁵.

Numeroase alte speranțe și temeri îi pot inspira pe apărătorii sau detractorii unei anumite propuneri de unire. De exemplu, unii pot spera sau se pot teme că o biserică unită ar putea exercita o putere lumească mai mare. Diferitele speranțe și temeri ar putea fi exprimate pe scurt spunând că apărătorii ecumenismului speră că acesta va duce la o manifestare mai deplină a unei unice biserici, sfântă, catolică și apostolică. Cei care se opun se tem că unele propuneri de apropiere ecumenică ar putea crea cel puțin la fel de multe probleme pe câte ar rezolva, fiind foarte probabil să păstreze ceea ce este rău laolaltă cu ceea ce este bun, să despartă, și nu doar să unească, să aducă și pierderi laolaltă cu anumite câștiguri. Dacă aceste temeri s-ar dovedi întemeiate, rezultatul ar fi cu siguranță ironic.

Evoluții și provocări ecumenice

Martin Marty a indicat alte câteva aspecte ironice ale mișcării ecumenice: „Născută din avânturi laice, studențești și misionare, mișcarea a devenit în ultimele ei stadii tehnică și clericală“. ¹⁶ Merită să examinăm mai în detaliu contrastele la care se referă Marty. Mai întâi avem contrastul dintre, pe de o parte, o mișcare predominant laică și, pe de altă parte, o mișcare dominată de cler. Cu toate că ar fi inexact să privim nașterea mișcării ecumenice doar ca

pe un rezultat al inițiativelor laice, contribuția adusă la dezvoltarea ei de către Mișcarea Studenților Creștini, o mișcare predominant laică, a fost considerabilă. Pe măsură ce mișcarea ecumenică a devenit tot mai instituționalizată, conducerea ei a devenit clericală, iar mare parte dintre orientările ei au ajuns să fie dominate de problemele spinoase asociate cu reconcilierea ordinelor ministeriale ale diferitelor denominații. Bryan Wilson susține un punct de vedere în unele privințe asemănător. El notează că deși la început mișcările disidente protestante erau fie mișcări controlate în totalitate de laici, fie mișcări care acordau laicilor mai multă importanță decât le acordau bisericile de care se despărțiseră, aceste mișcări au ajuns încetul cu încetul să fie controlate de o clasă clericală. În conformitate cu Wilson, membrii acestei ultime categorii sînt principalii susținători ai ecumenismului.¹⁷

Deși există, fără îndoială, mult adevăr în analizele lui Marty și Wilson, este important să recunoaștem că atitudinile curente față de ecumenism, atît cele ale clerului cît și cele ale laicilor, sînt mai complexe decît lasă să se înțeleagă comentariile sumare de mai sus. Deși „ecumenismul oficial” este în general dominat de cler, clericii, în special cei anglicani, au fost deseori cei mai vehemenți opozanți ai anumitor planuri ecumenice, cum ar fi cel al unirii dintre anglicani și metodiști, precum și propunerea ulterioară de unire a bisericilor din Anglia. Pe de altă parte, Bryman și Hinings au descoperit că laicii și clericii anglicani au susținut aproape la fel de puternic - în jur de 80 sau 90 de procente din cei chestionați - diferitele forme de cooperare ecumenică, altele decît unirea organică a bisericilor.¹⁸ Iar Habgood a argumentat că deși laicii se opun adesea propunerilor de unire care ar putea avea ca rezultat închiderea unei biserici sau capele locale de care aparțin, adesea ei „își exprimă iritarea față de ceea ce ei consideră că este o intransigență a clericilor cu privire la unire, și față de concentrarea monotonă a negocierilor ecumenice asupra statutului clerului însuși.”¹⁹ În acest sens, laicii au simpatii mai profunde față de ecumenism decît (cel puțin) unii dintre clerici. Într-o cercetare de la sfîrșitul anilor '60, adică din perioada cînd au fost scrise comentariile lui Marty și Wilson, Mol a descoperit că aproape două treimi dintre australieni ar dori ca denotația lor să se unească cu una sau mai multe denominații.²⁰ În afara cazului că lucrurile au suferit o schimbare dramatică în ultimii douăzeci de ani, ar fi greșit să presupunem că majoritatea laicilor nu mai sînt interesați de ecumenism.

Marty notează că deși au existat contribuții semnificative din partea studenților în primele stadii ale mișcării ecumenice, ea nu mai este o mișcare a tineretului. Deși Marty nu analizează direct motivele acestei schimbări, pot fi sugerate cel puțin două. Unul dintre ele este legat de noțiunea de revoltă a tinerilor. După cum studenții s-au revoltat mai demult împotriva constrîngerilor impuse de deosebirile denominaționale moștenite, acum este mult mai probabil ca aceia

care vor să se revolte să protesteze împotriva instituționalizării și birocratizării mișcării ecumenice, decît împotriva deosebirilor dintre denominații, care s-au mai atenuat din cauza succesului cel puțin parțial al mișcării ecumenice.²¹ Un alt mod de a spune acest lucru este că tinerii sînt atrași din nou, iar mișcarea ecumenică nu mai este de mult timp o noutate. Ceea ce William Temple a descris cu cincizeci de ani în urmă ca pe un important „fapt nou al vremii noastre”²² a devenit, după cum spune Williams, „ultimul refugiu al plictiselii ecleziastice.”²³ În al doilea rînd, mulți oameni implicați în acest proces și-au dat seama că deosebirile cele mai distrugătoare, fie în interiorul bisericii, fie în societate în general, nu sînt cele bazate pe diferențele dintre denominații, ci acelea care provin din diferențele de clasă, rasă, sex, vîrstă, naționalitate, capacitate și altele asemenea; astfel, căutarea dreptății, a păcii și unității omenirii, care este numită uneori „ecumenism secular”, este mult mai urgentă decît căutarea unor apropieri între denominații.²⁴ Ecumensimul secular este, cu toate acestea, sursa tot atîtor dezbinări între biserici ca și ecumenismul ecleziastic, dacă nu chiar a mai multora.²⁵ Acest fapt aruncă o umbră de îndoială asupra celei de-a doua părți a adagiului care circula la începutul mișcării ecumenice: „Doctrina desparte; serviciul divin unește”.

Marty se referă de asemenea la impulsurile misionare care au contribuit la dezvoltarea mișcării ecumenice, lăsînd să se înțeleagă că aceste impulsuri nu mai sînt acum tot atît de puternice în mișcarea ecumenică. Există mai multe aspecte ale acestei schimbări. Nu mai există acum între ecumeniști același optimism ca pe vremea cînd John R. Mott, un pionier al ecumenismului și unul dintre primii lideri ai Mișcării Studenților Creștini, vorbea despre „evangelizarea lumii în timpul acestei generații”. În al doilea rînd, experiența a împlinit rareori (unii ar spune niciodată) așteptarea ca obținerea unei mai mari unități să ducă la un misionarism mai eficient.²⁶ Deseori, ecumenismul pare să fi devenit un substitut pentru evangelizare preferîndu-se „creșterea laterală” în locul „creșterii frontale”.²⁷ În al treilea rînd, denominațiile care sînt astăzi cele mai asidui în evangelizare și în alte activități misionare tind să fie cele mai puțin interesate de contopirea cu alte denominații sau de alte forme ale ecumenismului.²⁸

Scopul: ce fel de unitate?

În acest fel, citatul de mai sus din Marty aruncă o lumină asupra unora dintre ironiile instituționalizării, așa cum s-au repercutat asupra mișcării ecumenice. Există de asemenea ceva ironic în faptul că nu a fost ușor să se ajungă la sau să se mențină o înțelegere asupra problemei fundamentale a naturii unității pentru care ecumeniștii se roagă și lucrează. Aceasta a fost evident atît în mișcarea „Credință și Ordine” cît și în mișcarea „Viață și Muncă”, ce au precedat, dar în cele din urmă au fost unite în Consiliul Mondial al Bisericilor (WCC) în 1948.

La întâlnirea sa de la Toronto din 1950, comitetul central al Consiliului Mondial al Bisericilor a primit și a trimis spre studiere și discutare în cadrul bisericilor o dare de seamă asupra „Bisericii, Bisericilor și a Consiliului Mondial al Bisericilor.” În această declarație se afirma că „statutul de membru al Consiliului Mondial al Bisericilor nu implică acceptarea unei anumite doctrine privind natura unității Bisericilor.”²⁹ Declarația continua spunând că deși Consiliul Mondial al Bisericilor este în favoarea unității bisericii, există în interiorul său diferențe de opinie asupra acestui lucru și asupra a ceea ce implică el. După cum unii susțin că unitatea vizibilă, într-o formă sau alta, este esențială, alții „își imaginează biserica unică exclusiv ca pe o frăție spirituală universală, sau susțin că unitatea vizibilă este neesențială sau chiar de nedorit... Esența discuțiilor ecumenice este că toate aceste concepții intră una cu cealaltă în relații dinamice.”³⁰ Totuși, după cum a arătat Newbigin, Consiliul Mondial al Bisericilor nu mai poate rămâne mult timp neutru în ceea ce privește problema unității bisericilor deoarece Consiliul a fost și este el însuși o formă de unitate. A încerca să rămână permanent neutru ar avea ca efect acceptarea ecumenismului conciliar, așa cum este întrupat în Consiliul Mondial al Bisericilor, ca formă normativă de unitate creștină.³¹

La cea de a treia adunare a Consiliului Mondial al Bisericilor, întrunită la New Delhi în 1961, a fost făcută o încercare de a trece dincolo de neutralitatea provizorie declarată la Toronto. Adunarea a aprobat următoarea declarație și a trimis-o bisericilor „pentru a fi studiată și pentru a se acționa în consecință”:

*„Credem că unitatea, care este voința lui Dumnezeu, cât și darul său pentru familia sa, va deveni vizibilă pe măsură ce în fiecare loc toți cei botezați întru Iisus Cristos și care îl mărturisesc ca Domn și Mântuitor vor fi uniți de Sfântul Duh într-o unică frăție de credință, păstrând o singură credință apostolică, predicând o singură evanghelie, împărtășindu-se din aceeași pâine, unindu-se într-o rugăciune comună și ducând o viață comună care se prelungește în mărturisire și serviciu divin pentru toți, fiind în același timp uniți cu întreaga comunitate creștină din toate locurile și din toate timpurile, în așa fel încât preoții și credincioșii sînt acceptați de toți, iar toți pot acționa și pot vorbi împreună după cum o cere menirea pe care Dumnezeu a hărăzit-o poporului său.”*³²

Adunarea continua spunând, cu toate acestea, că „nu sîntem încă de acord cu interpretarea și mijloacele prin care putem ajunge la țelul pe care l-am descris.”³³ Implică aceasta, după cum susține Newbigin, ceea ce uneori a fost numită o „unire organică”?³⁴

Adunarea din 1968 de la Uppsala a îmbogățit viziunea de la New Delhi subliniind dimensiunea universală a unității bisericii, vorbind despre „o formă de viață și mărturisire comună cu adevărat universală, ecumenică și conciliară” și chemînd bisericile să „lucreze pentru vremea cînd un consiliu cu adevărat

universal va vorbi din nou în numele tuturor creștinilor și va deschide calea spre viitor”.³⁵ Adunarea din 1975 de la Nairobi a înmănușiat accentele puse la New Delhi și Uppsala, declarând că „biserica unică trebuie imaginată ca o comuniune conciliară a bisericilor locale care să fie ele însele unite cu adevărat”.³⁶

Negocierile de unire: succese și probleme

În măsura în care diferitele denominații sînt pregătite să accepte aceste definiții ale scopului urmărit, putem vorbi de un consens tot mai general care va avea ca efect contopirea identităților separate ale denominațiilor mai înainte divizate într-o nouă identitate care va fi exprimată atît la nivel local cît și universal. Pentru ca această speranță să se împlinească, în diferite părți ale lumii au avut loc în anii '60 și la începutul anilor '70 numeroase negocieri pentru uniri transconfesionale între biserici. Principalele denominații participante au fost cea anglicană, congregațională, metodistă și presbiterian/reformată. Baptiștii și luteranii au fost mult mai rar implicați. Romano-catolicii și ortodocșii nu au fost niciodată implicați în aceste negocieri. Aceste negocieri au condus în cele din urmă la uniri în locuri cum ar fi Zambia, Jamaica și Grand Cayman, Madagascar, Papua, Noua Guinee și Insulele Solomon, Belgia, India de Nord, Pakistan, Bangladesh, Marea Britanie și Australia. Cea mai cuprinzătoare dintre aceste uniri a fost cea din India de Nord, în care au fost implicate tradițiile bisericilor anglicane, baptistă, congregațională, metodistă și presbiterian/reformată. În alte locuri decît pe subcontinentul indian, negocierile de unire în care au fost implicați și anglicanii au eșuat. Pe scurt, astfel de uniri transconfesionale cum sînt cele amintite au avut loc în general între biserici protestante, implicînd rareori și Biserica Anglicană.

O problemă care s-a dovedit în mod special greu de rezolvat este cea a reconcilierii preoților aparținînd unor biserici - cum sînt Biserica Romano-Catolică sau Biserica Angliei - care pretind că au un episcopat care descinde în succesiune directă de la primii apostoli, cu cei ai altor biserici, cum sînt Biserica Scoției sau Biserica Metodistă, care nu pretind un asemenea lucru. Au fost propuse în principal două metode. Fiecare dintre ele implică anumite incongruențe.

Prima metodă este cea adoptată la formarea Bisericii Indiei de Sud. Aceasta implica acceptarea episcopatului istoric pentru toate hirotonirile de preoți ai acestei biserici, de la data formării ei, dar nu se cerea nimic care ar fi putut semăna cu o (re)hirotonire a preoților care se aflau în funcție la bisericile care se uneau. Aceasta a dus la o situație anormală din punctul de vedere al celor care consideră că administrarea euharistiei ar trebui să fie făcută numai de preoții hirotoniți după toate canoanele de către un episcop care descinde în succesiune istorică din primii apostoli. Pînă cînd toate persoanele care nu au fost hirotonisite astfel nu vor părăsi biserica în mod natural (ceea ce ar putea lua 50 de ani și mai

bine), vor exista în Biserica Indiei de Sud câțiva preoți ale căror sacrameinte vor fi considerate ca neregulamentare cel puțin de către unii anglicani și probabil chiar de către unii membri ai Bisericii Indiei de Sud. Pornind de la aceste premise, un autor a numit această metodă de unificare a clerului „metoda prin moarte naturală”.

În interiorul Bisericii Indiei de Sud, această anomalie a fost acceptată ca o parte a procesului de dezvoltare comună. Constituția Bisericii Indiei de Sud conține chiar un angajament că „nici unei congregații nu i se va impune nici o formă de ritual sau de serviciu divin și nici un preot hirotonit într-un mod cu care nu a fost obișnuită sau cărora li se opune pe motive de conștiință”.³⁷ Prin respectarea acestui angajament au fost reduse unele dintre cele mai dureroase consecințe ale acestei anomalii.

În mare parte din cauza lipsei de entuziasm cu care a fost tratată Biserica Indiei de Sud de Conferința Lambeth a Episcopilor Anglicani, în 1948 și 1958, la formarea Bisericii Indiei de Nord, a fost adoptată o metodă alternativă de unificare a preoților. Aceasta a implicat o formă de împuternicire acordată tuturor clericilor în momentul unirii. Această împuternicire ar fi putut fi interpretată ca un act de hirotonire sau rehirotonire, dar această interpretare nu era obligatorie. În acest fel a fost evitată lunga perioadă de anormalitate care a apărut în Biserica Indiei de Sud, dar acest lucru a fost făcut cu prețul unei posibile *ambiguități*. O metodă de unificare a preoților întrucâtva asemănătoare a fost propusă în planul de unire al anglicanilor și metodiștilor din Anglia și în nefericitele planuri de unire a bisericilor din Sri Lanka, Nigeria, Ghana și din alte părți. Ambiguitățile de acest gen au fost cele care l-au făcut pe Ian Henderson să remarce că „limbajul ecumenic este conceput nu pentru a descrie ci pentru a tăinu”.³⁸

Bisericile create prin unire organică nu au depășit în general granițele naționale, fapt care și-a atras criticile lui John Macquarrie: „Ultimul lucru de care lumea are nevoie este o serie de biserici naționale copiind diviziunile politice care există deja, iar în unele cazuri sfărâmând comunitățile creștine internaționale (catolică, lutherană, anglicană etc.) care transcend hotarele naționale și rasiale”.³⁹ Această critică indică tensiunea probabil inevitabilă dintre concepția de la New Delhi asupra „tuturor din fiecare loc”, unde *loc* nu se referă doar la comunitățile locale, ci de asemenea la „zone geografice mai largi cum sînt statele, provinciile sau națiunile”,⁴⁰ și viziunea concomitentă a unității cu „toți creștinii din toate locurile și din toate timpurile”.⁴¹ Acceptînd că această viziune bipolară nu a fost încă împlinită, se poate discuta dacă o biserică națională unită se apropie de ea mai mult decît o fac comunitățile creștine mondiale, o problemă asupra căreia Newbiggin tinde să nu fie de acord cu Macquarrie.⁴²

Cîteva modele de unire

Din diferitele motive, comunitățile creștine mondiale au cîștigat în importanță după cel de al doilea Consiliu al Vaticanului. Cînd Papa Ioan al XXIII-

lea a hotărât să invite la Consiliu observatori din partea altor biserici creștine, a apărut întrebări referitoare la modul în care ar trebui desemnate persoanele invitate. Asta deoarece Biserica Romano-Catolică are o structură internațională, și pentru că în nici un caz nu ar fi fost practic să fie invitați în principal, deși nu exclusiv, din partea fiecărei comunități creștine mondiale, cum sînt Federația Mondială Luterană, Consiliul Mondial Metodist, Alianța Mondială a Bisericilor Reformate și așa mai departe. După aceasta, discuțiile bilaterale la care a participat Biserica Romano-Catolică au fost purtate tot la acest nivel, deși uneori ele au fost purtate și la nivel național. Au existat, de asemenea, discuții asemănătoare la care au participat alte perechi de comunități internaționale, e.g. Comisia Internațională Anglicano-Reformată, Discuțiile Internaționale Anglicano-Luterane și așa mai departe.

Aceste evoluții au dus la apariția a trei modele de unitate creștină care sînt foarte asemănătoare unul cu celălalt, dar diferă întrucîtva din pricina conceptului anterior de unitate organică. Aceste modele sînt cele ale unei „pluralități de *tipuri* înlăuntrul comunității credincioșilor bisericii unice a lui Cristos“, o „comuniune a comunităților“ și „unitatea în diversitatea reconciliată“. Primul dintre aceste modele a fost gândit de ecumenistul francez Dom Emanuel Lanne⁴³ și a fost prezentat în linii generale într-un discurs ținut în 1970 la Cambridge de către președintele Secretariatului Vaticanului pentru Susținerea Unității Creștine, cardinalul Willebrands⁴⁴. Willebrands a anticipat o formă de unitate implicînd „unitatea deplină a credinței și vieții religioase“ (Decretul Vaticanului asupra Ecumenismului), dar înlăuntrul căreia vor continua să existe diferite „tipuri“ de viață religioasă, fiecare cu tradițiile sale caracteristice în ceea ce privește teologia, liturgia, spiritualitatea și disciplina. Aceste tipuri de viață ecleziastică pot fi concepute ca fiind corespunzătoare celor care există în diferitele denominații sau familii confesionale. O concepție oarecum asemănătoare asupra unității a fost inclusă în conceptul de „comuniune a comunităților“, adoptat de Biserica Episcopală Reformată din Statele Unite ale Americii,⁴⁵ și în ideea „unității în diversitatea reconciliantă“, apărută de diferiți teologi luterani din Europa.⁴⁶

Apărătorii acestor concepte consideră că ele mai curînd permit existența unei diversități legitime, incluzînd diversitățile confesionale, decît determină eliminarea lor în numele unității. Criticii consideră că acestea nu implică nimic mai mult în afara unei coexistențe pașnice a bisericilor care în realitate rămîn în continuare despărțite. În particular, ei se întrebă dacă comunitățile creștine internaționale trebuie să rămînă niște figuri permanente în peisajul ecleziastic și dacă ar trebui să existe un paralelism continuu al structurilor de autoritate la nivel local. Un alt mod de a pune această problemă este de a întreba cît de multă diversitate poate și trebuie acceptată, atît la nivel local cît și la nivele mai largi.

Există cel puțin două surse de diversitate între creștini. Prima este bogatul corp de învățături legate de însăși persoana lui Cristos, chiar de la începutul creștinismului.⁴⁷ A doua este marea varietate de contexte sociale și culturale în care biserica a existat și continuă să existe. Majoritatea ecumeniștilor acceptă faptul că amândouă aceste surse de diversitate trebuie respectate: prima, deoarece orice înțelegere și întrupare a vieții și credinței creștine poate fi incompletă și, în principiu, poate fi îmbogățită și probabil corectată de alte înțelegeri și întrupări; cea de a doua deoarece Dumnezeu a creat o mare diversitate în natură și în viața umană, iar Cristos își revelează omniprezența prin felul în care se raportează la marea varietate de personalități și culturi.⁴⁸ Din acest motiv a devenit un loc comun al mișcării ecumenice faptul că unitatea nu înseamnă în mod necesar uniformitate. Cu toate acestea, din perspectivă teologică există, din câte se poate presupune, unele limite ale diversității acceptabile, iar din perspectivă sociologică există unele limite ale diversității care poate fi cuprinsă într-o anumită structură.

Unire și diversitate

Două cărți relativ recente de Sykes și Kinnamon au încercat să abordeze aceste probleme, mai mult dintr-o perspectivă teologică decât dintr-una sociologică, deși autorii nu au fost total indiferenți față de aceasta din urmă. Argumentul de bază a lui Sykes este acela întrucâtva iconoclast că „nu numai că este de neimaginat că creștinii pot fi de acord unii cu alții, dar este chiar indezirabil ca ei să fie de acord - cu condiția ca ei să aibă destule în comun pentru a se putea ruga împreună în aceeași biserică”.⁴⁹ După cum am notat în paragraful precedent, Sykes consideră că tradiția creștină, inclusiv Noul Testament, conține anumite ambiguități inerente care dau naștere unor interpretări contradictorii; *condus* în mod corespunzător, dezacordul dintre aceia care susțin aceste interpretări diferite este esențial pentru împlinirea scopurilor lui Dumnezeu, revelate prin Iisus Cristos. Dar, ne putem întreba, dacă acordul total în probleme de doctrină este indezirabil, este oare de dorit ca creștinii să aibă destule în comun pentru a se ruga împreună în aceeași biserică? Subliniind faptul că iubirea de Dumnezeu poate fi exprimată non-verbal la fel de bine ca și verbal, Sykes conchide:

*„Diversitatea culturilor și diversitatea experiențelor înlăuntrul culturilor face practic imposibil și chiar indezirabil ca biserica să folosească un singur text liturgic. Dar formele simbolice comune au o capacitate vitală de a crea unitate, sau mai curînd de a pune hotare sferei diversității, iar o biserică în care se pune în mod limpede accentul pe armonie și reconciliere nu va da cale liberă idiosincraziilor locale. Ceea ce este necesar pentru unitatea bisericii este o familie coerentă de liturghii avînd un caracter comun; iar coerența trebuie să fie aprobată de o unică autoritate competentă.”*⁵⁰

După Sykes, limitele diversității acceptabile sînt definite de o dialectică continuă între (a) atitudinile și experiențele interioare și (b) formele exterioare ale doctrinei, asupra căreia pot exista mari diferențe de opinie în ciuda lucrurilor comune, presupune un angajament interior al sufletului și al spiritului credinciosului. Acest angajament este exprimat de asemenea prin serviciul divin, făcînd uz de formele simbolice autorizate la nivel central. Această autorizare presupune anumite stări interioare ale sufletelor și minților celor care exercită această autoritate, care în schimb necesită deosebiri doctrinale exterioare. Și procesul dialectic continuă în acest fel. Dar Sykes nu încearcă să formuleze în detaliu limitele diversității acceptabile și nici, în afară de referința la o „unică autoritate competentă“, nu spune nimic despre forma structurală a bisericii.

Kinnamon argumentează că „viziunea din spatele mișcării ecumenice poate fi cel mai bine înțeleasă ca o tensiune constantă și necesară între adevăr și diversele comunități... Problema unității pe care căutăm să o obținem nu apare din modul în care punem în legătură aceste două *date* ale vieții noastre comune.“⁵¹ Deși diferite biserici pot vedea această relație în moduri oarecum diferite, tensiunea este, după Kinnamon, de neevitat. Dacă unul dintre aspecte este subliniat pînă la excluderea celuilalt, se pierde un element vital al credinței creștine. Prin urmare există limite atît pentru formele de unitate acceptabile cît și pentru formele acceptabile ale diversității. De exemplu, unitatea monolitică sau unitatea creată prin forță sau prin inducere în eroare sînt acceptabile. În același fel, o diversitate înțeleasă atît de larg încît să cuprindă legitimarea unor forme de opresiune sau de nedreptate este de neacceptat. Kinnamon trage concluzia că trebuie să existe loc pentru diversitate chiar și în cazul întrebării „Cît de mult loc există pentru diversitate?“, dar că două forme inacceptabile de diversitate sînt „absența iubirii“ și „supunerea idolatră față de lucrurile care nu sînt esențiale“.⁵² Astfel, în timp ce cuvîntului „toleranță“ îi preferă cuvîntul „dragoste“, el ajunge la concluzia aparent paradoxală că biserica are dreptul să fie intolerantă față de tot ceea ce distruge toleranța.

Deși principiile schițate de Kinnamon pot părea foarte clare, aplicarea lor este plină de dificultăți. Majoritatea (dacă nu totalitatea) creștinilor sînt într-un anumit sens idolatri, și cei mai mulți dintre ei nu reușesc să se poarte în anumite situații după cum le-o cere principiul dragostei. Recunoscînd aceasta, Kinnamon⁵³ sugerează că în primă instanță accentul trebuie pus pe „pocăință mai curînd decît pe excomunicare, pe pedeapsă mai curînd decît pe excludere, pe reînnoire mai curînd decît pe erezie, pe reformare mai curînd decît pe despărțire“⁵⁴; despărțirea trebuie să fie doar o acțiune de ultim resort, iar orice hotărîre care desparte persoane care se declară creștine nu trebuie considerat ca permanent.⁵⁵ De asemenea, în aplicarea concretă a acestor principii apar și alte dificultăți. De exemplu, documentul de la Lima, *Botez, Euharistie și Slujire*, notează pe scurt

diferențele de crez dintre bisericile care admit și cele care nu admit hirotonirea femeilor,⁵⁶ dar conchide că lipsa unui acord asupra acestei probleme nu trebuie să fie un „obstacol fundamental” în calea unei recunoașteri mutuale a preoților.⁵⁷ Cu alte cuvinte, acest document presupune că diferențele de opinie asupra hirotonirii femeilor se înscriu în limitele diversității acceptabile. Această concepție a fost aprobată de către unele biserici în reacțiile lor oficiale față de documentul de la Lima. Astfel, Biserica Presbiteriană din SUA a declarat că deși va rămâne fidelă convingerii profunde că hirotonirea femeilor este „o expresie fidelă a tradiției apostolice”, aceasta nu o va împiedica să recunoască hirotoniile din biserici care au altă concepție asupra acestei probleme. Oarecum asemănător, Biserica Unită din Canada a declarat că nu pune la îndoială validitatea preoților și a sacramentelor din alte biserici, chiar dacă teologia și practicile acelor biserici par a fi opuse celor proprii. Cu toate acestea, ea declară: „Excluderea femeilor de la hirotonire dezvăluie o înțelegere a lui Dumnezeu, a naturii umane și a bisericii pe care nu o putem recunoaște ca fiind fidelă evangheliei lui Iisus Hristos... Vom respinge cu tărie lăsarea problemei hirotonirii femeilor la latitudinea fiecărei biserici”.⁵⁸

Pe scurt, din punctul de vedere al Bisericii Unite a Canadei, concepțiile care exclud femeile de la hirotonire sînt incompatibile cu esența evangheliei creștine; în ultimă instanță ele nu sînt un exemplu de diversitate legitimă.

Concluzie: tensiunile continuă

Discuția din paragrafele precedente arată că, după cum este dificil să se ajungă la un consens asupra a ceea ce se înțelege prin „unitatea bisericii” și „unitatea creștină”, este de asemenea greu să se obțină un acord asupra diversității care poate fi considerată legitimă. După modul în care încearcă să abordeze aceste probleme, mișcarea ecumenică va fi asaltată în continuare de numeroase tensiuni. Printre acestea sînt și următoarele:

- 1) - cea dintre o concentrare asupra unității bisericii (ecumenismul ecleziastic) și o concentrare asupra unității omenirii (ecumenismul secular);
- 2) - cea dintre diferitele nivele la care poate fi exprimat ecumenismul: local, național și global;
- 3) - cea dintre afirmarea identităților existente și adoptarea unora noi;
- 4) - cea dintre o punere a accentului pe reconcilierea sistemelor de convingeri (credințe) și structurile de conducere („credință și ordine”) și o punere a accentului pe alte aspecte (e.g. pe cele care au fost numite obstacole „non-teologice” în calea unirii);
- 5) - cea dintre substanța catolică și principiul protestant;
- 6) - cea dintre orientările de viitor ale bisericilor nordice și occidentale și cele ale bisericilor sudice și estice⁵⁹;

- 7) - cea dintre propunerile cuprinzătoare și obiectivele mai limitate;
- 8) - cea dintre „ecumenismul oficial” și „ecumenismul popular”;
- 9) - cea dintre ecumeniștii convinși și persoanele care fie se opun ecumenismului, fie sînt indiferenți față de el.

În timp ce astfel de tensiuni asigură o anumită dinamică a ecumenismului, interacțiunea lor impune de asemenea unele limite realizărilor ecumenice.⁶⁰ Aceasta poate explica multe dintre ironiile discutate în acest articol. □

Traducerea Silviu Ioan Balla

Note

1. Peter Staples, “Towards an Explanation of Ecumenism”, *Modern Theology*, 5, 1988, pp.23-44.
2. H.P.C. Snape, “Christian Unity, Not Union”, *Modern Churchman*, 23, 1980, p.85-87.
3. Bryan S. Turner, “Discord in Modern Methodism”, *Proceedings of the Wesley Historical Society*, 37, 5, 1970, p.154; idem *Religion and Social Theory*, London, Heinemann, 1983, p.199.
4. John Habgood, *Church and Nation in a Secular Age*, London, Darton, Longman & Todd, 1983, p.147.
- David Martin, “The Limits and Politics of Ecumenism”, Flinders University, Adelaide, 1986.
5. Robert Currie, *Methodism Divided: A Study in the Sociology of Ecumenicalism*, London, Faber&Faber, 1968; Bryan R. Wilson, *Religion in Secular Society*, London, Watts, 1966.
6. John Munsey Turner, *Conflict and Reconciliation: Studies in Methodism and Ecumenism in England 1740-1982*, London, Epworth, 1985, p.212.
7. Colin Brown, “The Ecumenical Contribution: Ecumenism in New Zealand, Success or Failure?”, în Brian Colless & Peter Donovan eds, *Religion in New Zealand Society*, Palmerston North, Dunmore, și Edinburgh, T. & T. Clark, 1980, p.87.
8. Reginald H. Fuller, “The Anglican Ecumenical Stance”, în John Macquarrie ed., *Realistic Reflections on Church Union*, Albany, NY, n.p., 1987, p.11.
9. Peter Staples, comunicare personală.
10. Oliver Tomkins, “Legitimate Hopes and Legitimate Fears about the World Council of Churches’ Role in Churchly Unity”, *The Ecumenical Review*, 12, 1960, pp.302-309.
11. Michael Kinnamon, *Truth and Community: Diversity and Its Limits in the Ecumenical Movement*, Grand Rapids, MI, Eerdmans, și Geneva, WCC, 1988; Paul A. Crow Jr., *Christian Unity: Matrix for Mission*, New York, Friendship, 1982.
12. Gerald Kennedy, “The Church and Christian Unity”, *Christian Century*, 78, 1961, pp.170-172; T.E.Jessop, *Not This Way: A Methodist Examination of the Union Scheme and a Plea for Integrity*, Appleford, Abingdon, Marcham Manor, 1969, p.38
13. Kinnamon, *Truth and Community*, op. cit., p.10
14. *Ibid.*, p.33; John Macquarrie, *Christian Unity and Christian Diversity*, London, SCM, 1975, p.51.
15. John Webster Grant, “Church Union and the Up-to-date Ecumenist”, *The Ecumenist*, 10, 1972, p.84.
16. Martin Marty, *The Search for a Usable Future*, New York, Harper & Row, 1969, p.95.

17. Wilson, *Religion in Secular Society*, op. cit., pp.125-141.
18. Alan Bryman & C. Robin Hinings, "Participation, Reform and Ecumenism: The Views of Laity and Clergy", in Michael Hill ed., *Sociological Yearbook of Religion in Britain*, 7, London, SCM, 1974.
19. Habgood, *Church and Nation in a Secular Age*, op. cit., pp.146-147.
20. Hans Mol, *Religion in Australia*, Melbourne, Thomas Nelson, 1971, p.133.
21. Keith Birdston, "The Crisis of the Ecumenical Movement", *Student World*, 61, 1968, pp.289-293.
22. F.A. Iremonger, *William Temple, Archbishop of Canterbury*, Oxford, Oxford University Press, 1948, p.387.
23. Robert Runcie, "The Nature of the Unity We Seek", *One in Christ*, 24, 1988, p.334.
24. John Macquarrie, "Secular Ecumenism", *American Ecclesiastical Review*, 161, 1969, pp.287-291; Samuel McCrea Cavert, *Church Cooperation and Unity in America: A Historical Review, 1900-1970*, New York, Association Press, 1970, p.342.
25. Ulrich Duchrow, „Conflict over the Ecumenical Movement“, Geneva, WCC, 1981, pp.51-116; Dean R. Hoge, *Division in the Protestant House: The Basic Reasons Behind Intra-Church Conflicts*, Philadelphia, Westminster, 1976; Crow, *Christian Unity*, op. cit., p.12.
26. Adrian Hastings, "Mission and Unity: From Edinburgh to Uppsala", *One in Christ*, 8, 1972, pp.21-47.
27. Cunie, *Methodism Divided*, op. cit., p.314.
28. Dean Kelley, *Why Conservative Churches are Growing*, New York, Harper & Row, 1972.
29. World Council of Churches, Central Committee, "The Church, the Churches and the World Council of Churches", *The Ecumenical Review*, 3, 1950, p.49.
30. *Ibid.*
31. Lesslie Newbigin, "Comments on "The Church, the Churches and the World Council of Churches", *The Ecumenical Review*, 3, 1951, pp.252-254.
32. W. A. Visser 't Hooft ed., *The New Delhi Report: The Third Assembly of the World Council of Churches, 1961*, London, SCM, 1962, p.116.
33. *Ibid.*, p.117.
34. Lesslie Newbigin, "All in One Place or All of One Sort?", in Richard W. A. McKinney ed., *Creation, Christ and Culture: Studies in Honour of T. F. Torrance*, Edinburgh, T&T Clark, 1976, p.290.
35. Norman Goodall ed., *The Uppsala Report 1968: Official Report of the Fourth Assembly of the World Council of Churches*, Geneva, WCC, 1968, p.17.
36. David M. Paton, *Breaking Barriers: Nairobi 1975: The Official Report of the Fifth Assembly of the World Council of Churches*, London, SPCK, 1976, p.60.
37. Bengt Sundkler, *Church of South India: The Movement Towards Union 1900-1947*, London, Lutterworth, 1954, p.259.
38. Ian Henderson, *Power Without Glory: A Study in Ecumenical Politics*, London, Hutchinson, 1967, p.101.
39. Macquarrie, *Christian Unity and Christian Diversity*, op. cit., p.26.
40. Visser 't Hooft, *The New Delhi Report*, op. cit., p.118.
41. *Ibid.*, p.116
42. Newbigin, "All in One Place or All of One Sort?", op. cit.
43. Emmanuel Lanne „Pluralisme et unité: possibilité d'une diversité de typologies dans une même adhésion ecclésiale“, *Istina*, 14/1969, pp.171-190 (Disponibilă de asemenea și în

traducere în limba engleză, "Pluralism and Unity: the Possibility of a Variety of Typologies within the same Ecclesial Allegiance", *One in Christ*, 6, 1970, pp.430-451)

44. Cardinal Jan Willebrands, "Moving towards a Typology of Churches", *The Catholic Mind*, 68, 1970, pp.35-42.

45. "Ecumenical Affairs - Declaration of Unity", *Journal of the General Convention of the Protestant Episcopal Church in the United States of America*, 1979, p.C-46.

46. Harding Meyer, "Les modèles d'unité que nous trouvons actuellement dans l'Église", *Unité des chrétiens*, 27, juillet 1977, pp.16-21; *idem*, "La notion d'unité dans la diversité réconciliée et le problème de l'identité confessionnelle", *Irénikon*, 57, 1984, pp.27-51; Gunther Gassmann and Harding Meyer, "The Unity of Church: Requirements and Structure", *LWF Report*, 15, 1983.

47. Stephen Sykes, *The Identity of Christianity: Theologians and the Essence of Christianity from Schleiermacher to Barth*, London, SPCK, 1984.

48. Harding Meyer, "«Unity in Diversity», a Concept in Crisis: Lutheran Reflections", *One in Christ*, 24, 1988, pp.128-141.

49. Sykes, *The Identity of Christianity*, *op. cit.*, p.8.

50. *Ibid.*, p.284.

51. Kinnamon, *Truth and Community*, *op. cit.*, p.12.

52. *Ibid.*, pp.105, 112-113.

53. *Ibid.*, p.115.

54. *Ibid.*, p.115.

55. *Ibid.*, p.69.

56. *Baptism, Eucharist and Ministry*, comentariu la secțiunea M 18.

57. *Ibid.*, secțiunea M54.

58. Max Thurian ed., *Churches Respond to BEM*, vol. 2, Geneva, WCC, 1986, p.284.

59. Asupra acesteia, vezi John Deschner, "More than Inclusiveness: The New Christian Majority and the Shift in the Faith and Order Conversation about Church Unity", *Perkins Journal*, 41, 1, 1988, pp.7-18; Choan-Seng Song „The Ecumenical calling of the Christian Church Today: Ecumenism and Paradigm-shifts", *The Ecumenical Review*, 41, 1989, pp.247-258.

60. Daniel F. Martensen, "The Dynamics of Global Ecumenism", *Mid-Stream*, 21, 1982, pp.144-156.

(*The Ecumenical Review*, vol. 45, nr. 4, octombrie 1993)

Contents

Editorial

5

AUTONOMY AND SELF-DETERMINATION

*Dennis Deletant*Minorities and Autonomy in Contemporary Eastern Europe:
Changes in International Perception

7

In a response to the rapidity and effectiveness of secession in some cases, and to violence in others, the international community has been forced to re-appraise the principles upon which it regulates its relations with emerging states, and this process has also entrained a change in its attitude towards minority or group rights. The author, professor at University of London, offers a quasi-exhaustive list of questions and problems - a genuine collection of milestones for the researchers and activists in this field.

Rosalyn Higgins

Self-Determination

18

The article is a fragment of the book Problems and Process: International Law and how we use it, written by Rosalyn Higgins, professor of international law in the University of London. Its guidelines are related to the phases of the evolution of the concept of self-determination; its connection with the independence from colonial rule, its development toward a human right status. In this context, the author suggests that the role of the international lawyer is to eschew current fashion when it is intellectually unsound and to provide the analysis that shows how, properly understood, this important principle of international law can serve common values.

*Pierre Kende*Self-Determination in Eastern Europe
Yesterday and Today

36

Proceeding from István Bibó's views on self-determination, the author analyses the prospects and limits of self-determination in Eastern Europe

after 1989. In theory, the principle of self-determination applies to every community, regardless of the size of the community or the territory it inhabits. Self-determination has not been and is not the same as secession. Rather, it has led to aspirations for greater self-government and territorial and cultural autonomy. Limits to the self-determination, the interests of neighbouring ethnic groups, and the needs created by the existing state structure. In light of the various means of implementing self-determination and the problems of multi-ethnic territories, the author voices the conviction that lasting peace in Eastern-Central Europe will be achieved only if the logic of self-determination is realised. The author is the Research Director of C.N.R.S. of Paris.

Christoph Pan

The Autonomy Rights of the Ethnical Groups in Europe 49

President of FUEV (the Federal Union of European Ethnic Communities), the author offers a thoroughly study of the dynamics manifested by the ethnic European groups, their rights at autonomy and the inner characteristics of the various forms of autonomy: the territorial and the cultural autonomy. the local self-administration, as they were established by interstatal communities like UNO and the European Union.

Natalie Belitser

Peoples, Nations, National Minorities, Ethnical Groups and the Right of Self-Determination

(The Case of Ukraine and Crimea) 63

A summary review of the main concepts used in international practice, and their reflection in the particular situations recorded in Ukraine and Crimea, after 1989. The author is Coordinator of the Ukrainian Helsinki Citizens Assembly.

DIALOGUE

Gabriel Andreescu

Atlanta: Real Topics and Abstract Judgements 69

Gabriel Andreescu, co-president of the Romanian Helsinki Comitee, is reviewing the main guidelines of the February meeting in Atlanta, USA, between representatives of the Hungarian minority of Romania and personalities representing the Romanian political and civil society. The former USA president, Jimmy Carter, and Harry Barnes, former ambassador of USA in Romania, were present at this meeting, organized by Allen Kassof, director of Project on Ethnic Relations.

CASE STUDY

- Bodó Zoltán - Marius Cosmeanu - Mátéffy Csaba - Paul Mărginean*
The Alter/Ego status in Tîrgu-Mureş 77
The authors are members of the Students in Sociology Association of Timişoara. Their analyse is based on a careful consideration of the information contained in the articles published between January and March 1990 by the two daily magazines (Romanian and Hungarian) of Tîrgu-Mureş, about issues concerning both the community life and the interaction between the Romanians and Hungarians, shortly before the March violent inter-ethnic conflict in this Transylvanian town.

DOCUMENT

- Council of Europe*
**Framework Convention for the
Protection of National Minorities** 97
Comments
- FUEV*
**The Spiritual Shortcoming Proved by the
Protection of Minorities** 120
- Christoph Pan*
**European Parliament's 1201 /1993 Recommendation
compared to the Framework Convention for the
Protection of National Minorities** 121
- Valentin Stan*
The Framework Convention - Result of a Compromise 122
- Varujan Vosganian*
**The Framework Convention can not be applied
in the internal Judiciary Practice** 124

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

- Paul Philippi*
Ecclesia Theutonicorum Ultrasilvanorum 125
Proposing a historical approach to the evolution of the Ecclesia Theutonicorum Ultrasilvanorum, established in 1191, Dr. Paul Philippi, historian and theologian, president of the German Democratic Forum of Romania, offers an interesting review of the spiritual evolution of the Saxon community in Transylvania, during over 800 years of existence.

FACES OF EUROPE

This section includes three articles, out of a collection of six, originally published in 1986, under the title Co-existence in some Plural European Societies, is reprinted here with the permission of its editor, The Minority Rights Group (UK), using the 1991 edition. Produced to provide some constructive lessons of successful plural societies for those working to resolve the recurrent problems of Northern Ireland, this revised and updated Report has relevance, today, for the new plural democracies that are emerging in Eastern Europe and the former USSR, and also for the growing numbers of pan-European institutions. Dr. Jonathan Steinberg is University Lecturer in History and Vice Master of Trinity College, Cambridge, UK. Professor Marc Bossuyt is Belgian Commissioner-General for Refugees and Stateless Persons. Dick Leonard is EC/Brussels correspondent for The Observer.

<i>Jonathan Steinberg</i>	
Switzerland	153
<i>Marc J. Bossuyt și Dick Leonard</i>	
Belgium	163
<i>Fred Grünfeld</i>	
Holland	173

THEOLOGY AND SOCIETY

<i>Alan W. Black</i>	
The Ironies of Ecumenism	182
<i>A valuable approach to the major paradoxes, incompatibilities and incongruencies recorded during nearly 30 years of interdenominational dialogue experience. The author is professor of Sociology at University of Armingdale, Australia.</i>	

Pro Europa League

The Pro Europa League (Liga Pro Europa) is one of the most well-known civic NGO's in Romania, founded in the Transylvanian city of Tîrgu-Mureş, on December 30, 1989, immediately after the fall of Ceauşescu's dictatorial regime.

The PEL became respected due to its involvement in promoting human rights, pluralism and multicultural values. From the very beginning of the transitional period, the PEL played a significant role in the political reality of Romania, joining different civic movements and alliances committed to mobilise public opinion against restoration of the former communist structures. In the specific area of the multicultural society of Transylvania, the PEL had remarkable role in monitoring discriminatory policies against minorities and in promoting tolerance between Romanians and Hungarians, as a key issue for peace and democratic progress in Central Europe.

In its activity of more than five years, the PEL organised an impressive number of workshops, seminars, round-table debates, summer camps, conflict resolution missions and meetings for teachers, local authorities, judges, prosecutors, students, local political and civic leaders.

The PEL is actively networking with other Romanian NGO's committed to rebuild civil society and collaborates with European and American institutions and foundations.

The PEL has over 500 members, based mainly in the Transylvanian area and a branch in the city of Satu Mare. The PEL is structured in five departments:

- The Human Rights Office, monitoring mainly minority rights abuses;
- The Center for Pluralism, promoting civic education at local and regional level;
- The Intercultural Center, initiating research on multiculturalism and practical approaches of this issue;
- The Women's Group, aiming to promote women in the Romanian public life;
- The Environmental Group, aiming to stimulate a responsible attitude towards environment.

These departments aim to mobilise local public opinion and authorities for implementing democratic values.

Between November 1991 and September 1993, the PEL edited the „Gazeta de Mureş“ weekly, supporting democratic and pluralist ideas. Actually, the PEL is editing a monthly newsletter: „Pro Europa“.

The PEL is member of the Centers for Pluralism network (initiated by IDEE, Washington), having permanent connections with other NGO's from the former communist block.

• Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania), CEBEMO (Olanda) și National Endowment for Democracy (U.S.A.), cărora editorii le adresează mulțumiri.

• Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor. Drepturile de publicare sînt rezervate.

Grafica: Mana Bucur

Tehnoredactare: Gabriel Niculae, Culegere: Judit-Andrea Kacsó

Tipărit la S.C. LYRA S.R.L., tel. 065-165373

ISSN 1224-0338

Lei 3000